

**THE HOW
OF GOGOL**

O. STROMECKY

**ЯК ТВОРИВ
ГОГОЛЬ**

О. СТРОМЕЦЬКИЙ

THE HOW OF GOGOL

A STUDY OF THE METHODS
AND SOURCES OF GOGOL

O. Stromecky

The University of Alabama in Huntsville

UAH PRESS

Huntsville

1975

ЯК ТВОРИВ ГОГОЛЬ

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ І ДЖЕРЕЛ ГОГОЛЯ

О. Стронецький

Алабамський Університет в Гантсвілі

diasporiana.org.ua

Видавництво Алабамського Університету в Гантсвілі

Гантсвіл

1975

Copyright © 1975
by The University of Alabama in Huntsville

All rights reserved

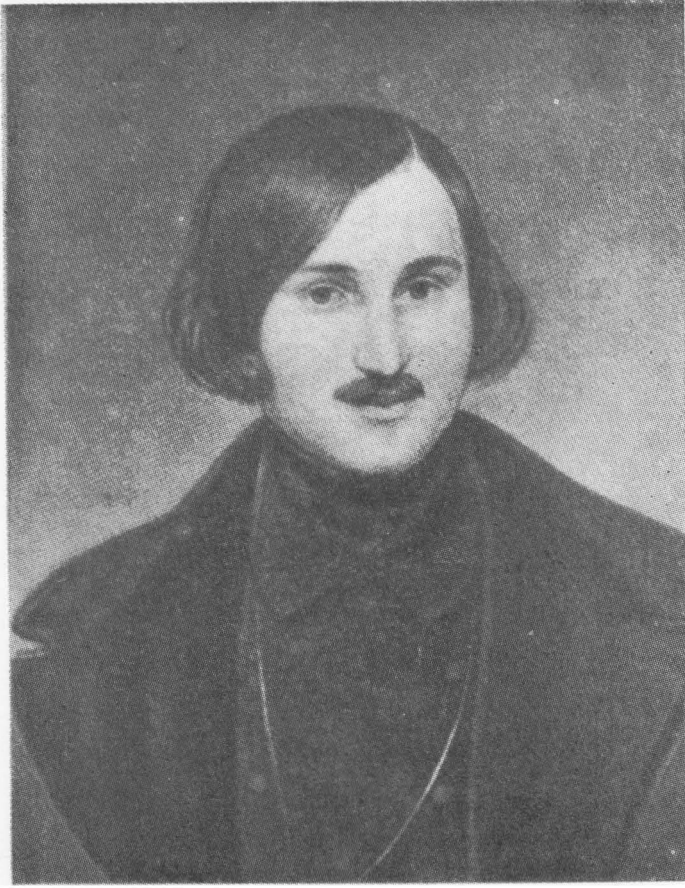
Всі права застережені
Університетом Алабама в Гантсвіл

Library of Congress Catalog Card Number: 75-22394

Друкарня Видавництва Миколи Денісюка

Printed by
Mykola Denysiuk Publishing Company, Chicago, Ill.
2226 W. Chicago Ave., Chicago, Illinois 60622 — USA

MANUFACTURED IN THE UNITED STATES of AMERICA

M. Farwell

ГОГОЛЬ — GOGOL

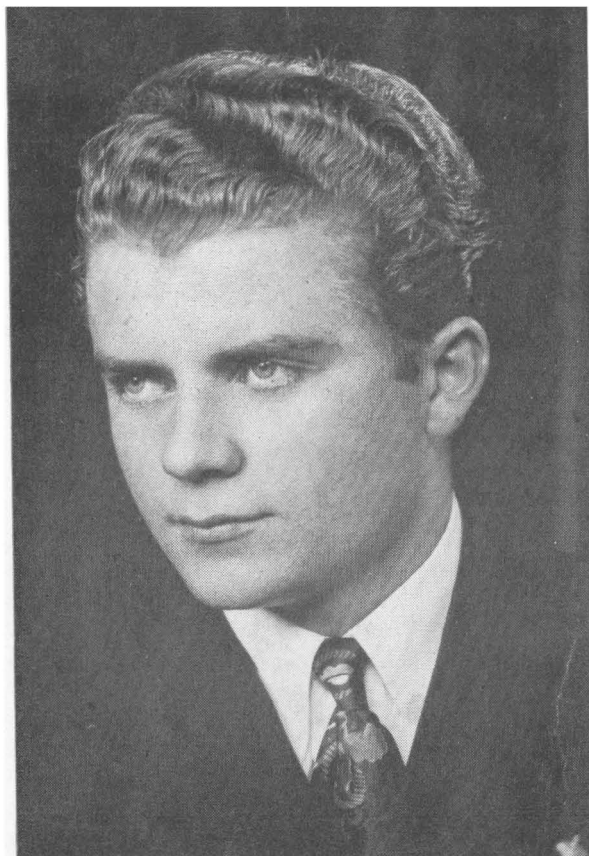
Злиття в одне, мов рій природи.
Струна держить могутній звій,
І коливає ніжно рій . . .
Без вшину, ночі-дня-погоди . . .
Чуття нутра у даль пірнуло,
І стіни ширше розлились . . .
Пропала слабість, бо колись
Була прозора і не чула.
Боліло тіло, нило душу . . .
Струна зивалася у взір.
Струя кричала: Все зворушу,
Розсію в космосі безслідно!
Але, не згинув словотвір . . .
Живе . . . а інша сила блідне.

СИТУАЦІЯ — SITUATION

Чому дрижиш? Покинь обличчя!
Поглянь у далеч висоти,
Де сяйвом грає золотий
Обруч, вогнем хвиліє криця . . .
І дивне морщиться тремтіння . . .
Лице ховається у тінь.
У чоботах кружляє він,
Шукає сховане насіння,
Яке, лице вже заховало.
Дворіст живе-тремтить-і-ні . . .
А він впивається зухвало
Лицем, яке навчилось зміло
Лишати образ на стіні . . .
Душі не випив, тільки тіло . . .

О. Стронецький
O. Stromecky

Нью Йорк, 1953 р.
New York, 1953

О. Стронецкий

O. Stromecky

New York, 1953

*This work is dedicated
with grateful appreciation to
those without whose encouragement
it would have been impossible —
my wife, Ann Pullen, my sister, Zenobia Korská Shwedak,
and my mentor,
Natalia Polonska-Wasylenko*

FOREWORD

The author divides this scintillating study into nine chapters according to their chronology and theme. The first five chapters, portraying Ukrainian folklore, are of the most interest, however. In them reverberate Ukraine with all its beauty of ethnography, customs, nature and art. This beauty transfixes Gogol's first works, and collaterally, the folklore in the collections of *The Farm Near Dikanka* and *Mirgorod*, especially in the story "Taras Bulba" has great significance. "Taras Bulba" is a brilliant fictional illustration of many historical sources dealing with the Cossack era. The author's deep understanding of this era, its traditions and psychology allow him to place the story among the most prominent works of historical fiction in the world. "Taras Bulba", for over a century an unending source of adventure for youth, played an important role during the era of persecution of all things Ukrainian and regained for Ukraine many of her prodigal sons. "Taras Bulba" testifies to the fact that not only was Gogol Ukrainian, but that he also possessed an extraordinary understanding of the history of Ukraine.

The author of this study spent much time on this particular point by establishing an analogy between Hetman Ostrianytsia and Taras Bulba. The author studies *Istoriia Rusiw*, stressing Gogol's dependence upon this work. He is correct — the fascination and influence of the *Istoriia Rusiw* captured the imagination of many intellectuals during the first half of the nineteenth century.

The author's grasp of the significance of this work and his understanding of its definite influence upon Gogol is of the utmost importance to his thesis, and it is the author's creativity that lends his work insight and accuracy. He took a great deal from it, working with it not only as an historical source, but also exposing its importance as a philosophical treatise echoing the ideological reflections embodied in this "immortal book" of Ukrainian independence.

It is interesting that Gogol repeatedly used specific events from the *Istoriia Rusiu*, however, he fictionalized the actual personae leaving intact their ideological motivations. This method was clearly revealed by Dr. Stromecky in his analysis.

The Ukrainian Cycle of Gogol's works is consummated by an in depth analysis of "The Terrible Vengeance". The analysis of this short story reveals the author's understanding of the finest nuances in the philosophy of Ukrainian history. He has presented it very colorfully and convincingly. This tragedy of the end of the Cossack era, the wanderings of the villain from south to north and his terrible death in the Carpathian Mountains, symbolizes the "recurrence of the positive past in the future".

The Ukrainian Cycle of Gogol's stories, as the author stresses, has topographical significance connected with specific places in Ukraine and this adds even more historical and folkloric interest in connection with Gogol's ability to punctiliously use even insignificant details of dress or items of household inventory which reveals Gogol's thorough research in the field of Ukrainian folk customs and traditions.

These stories are illuminated by unique pictures of Ukrainian nature, which form the stage setting for Gogol's presentation of the eternal struggle between good and evil. The diabolical force which occurs in all Gogol's works, either as "Viy" or as an innocent devil who plays with a red scarf or hides the moon acquires tragic dimensions in "The Terrible Vengeance".

The author separates the Ukrainian Cycle of Gogol's works from the Russian. In the latter, he stresses the story "The Overcoat". In an exhaustive analysis of this important work, the author underlines the presence of a supernatural force which Gogol calls "the northern cold". The "northern cold" is a terrible and unconquerable element which is associated with the icy coldness of human unconcern with the suffering of mankind. This antithesis acquires the dimensions of true tragedy in the hands of Gogol. The Petersburg stories in which *poshlost* prevails are without the beauty which formed the fairyland background of the Ukrainian stories.

An interesting chapter is dedicated to an analysis of the

work *The Inspector General*. Unfortunately, the author neglected to include a history of the various productions of this play since Gogol himself objected strenuously to many of these stagings.

The last of Gogol's works which is analyzed in this study is *Dead Souls*. It is an interesting attempt by the author to introduce in this analysis his original onomastics concerning the protagonists from *The Inspector General* and *Dead Souls*, Khlestokov and Chichikov. He linguistically proves that the derivation of these names is of Ukrainian origin as conceived by Gogol's creative imagination. By employing the simple device of the travels of Chichikov it is possible to reveal a group of separate characters from the first half of the nineteenth century. Insignificant landowners, separate villages, civil servants, all these pass before the eyes of the reader not as residents of a designated territory and without a particular national significance. Only through a thorough ethnographic analysis is it possible to establish whom Gogol used as the personae in *Dead Souls*.

This interesting work by O. Stromecky I categorize between an historical and a literary work. I shall state that this study reveals the author as a deep-thinking analyst who undertakes this work with a thorough understanding of the history and customs of Ukraine. He utilizes Gogol's works to reveal ideological questions in the history of Ukraine, and gives an excellent analysis of that folkloric frame in which the actions and beliefs of the people of Ukraine occur.

Prof. Dr. Natalia Polonska-Wasylenko

The purpose of this study is to present a thorough analysis of Gogol's works, his style, ideology, philosophy and the Ukrainian elements resident in these works. An exhaustive investigation of Gogol's style has never been undertaken. This study undertakes to show by a careful analysis of Gogol's works that the influence of Ukrainian elements upon the subject matter and style of Gogol was extensive.

This study consists of an introduction, nine chapters and the conclusion. The purpose of Chapter I is to trace and analyze Gogol's early period beginning with "The Evenings on the Farm Near Dikanka" and concluding with the historical epic "Taras Bulba". The literary devices used by Gogol, such as symbols, macaronic style, ambiguity, and the traces of a "dark comedy" are thoroughly investigated.

Chapter II is concerned with the Ukrainian writers who have written in Russian, and with the Russian writers who showed an interest in Ukrainian themes. The Ukrainian linguistic elements used by Gogol in his work are discussed in Chapter III. Chapter IV traces and discusses the Ukrainian dumas and historical songs used by Gogol as source material. A presentation of materials from *Istoriia Rusiw* and its use in "Taras Bulba" is the subject of Chapter V. Chapter VI analyzes Gogol's ideological-idealistic thinking in the story "Overcoat". The duality of meaning is a major objective of this analysis. The play "The Inspector General" is analyzed in Chapter VII. The playgoer is introduced to a new literary device, the "dark comedy" interwoven with Gogol's "laughter through tears". An analysis of the prose poem *Dead Souls* is the subject of Chapter VIII. *Poshlost* is seen to be the major theme in the poem. A detailed discussion of "name-analogy" is also undertaken in this chapter. A talent for observation, musicology and unsurpassable word play make this work uniquely Gogolian. The final Chapter shows the influence of Ivan Kotliarevsky (a founder of modern Ukrainian literature) on Gogol's works, especially the satire and humor which fostered the Gogolian "laughter through tears".

The Conclusion summarizes the seriousness of purpose in Gogol's works. These works can be divided into three distinct periods from the standpoint of both chronology and theme. They are analogous to the logical steps of thesis, antithesis, and synthesis and each period is so unalterably interrelated with the one that either precedes or follows it that the entire body of Gogol's work can be seen as one organic whole — a final symphony of independent parts brought to a total completeness in which a deep symbolic camouflage awaits the recurrence of the positive past in the future.

Le but de cette étude est de présenter une analyse complète des oeuvres de Gogol au point de vue du style, des idées, et des éléments ukrainiens qu'elles contiennent. Le style de Gogol n'a jamais été étudié d'une manière exhaustive. Cette recherche entreprend de montrer, grâce à une analyse détaillée des oeuvres de Gogol, que les éléments ukrainiens ont exercé une influence extensive sur les thèmes et le style de Gogol.

Ce travail se compose d'une introduction de 9 chapitres et d'une conclusion. Le 1er chapitre se propose de retracer les influences et d'analyser les oeuvres de la 1ère période de Gogol commençant par "Les Soirées à la ferme près de Dikanka" et se terminant par l'épopée historique de "Taras Bulba". Les techniques littéraires utilisées par Gogol, telles que symboles, style macaronique, ambiguïté ; ainsi que les traces de „comédie noire" seront examinées en détail.

Le chapitre II s'occupe des écrivains ukrainiens qui ont écrit en Russe et des écrivains russes qui ont montré d'intérêt pour les thèmes ukrainiens. Les éléments de langue ukrainienne utilisés par Gogol dans son oeuvre seront discutés au chapitre III. Le chapitre IV retrace les origines et discute des doumas ukrainiennes ainsi que des chansons historiques dont s'est servi Gogol comme référence. La présentation des matériaux tirés de *Istoriia Rusiv* et leur utilisation dans "Taras Bulba", fait l'objet du chapitre V. Le chapitre VI analyse la pensée idéologique et idéaliste du conte "le manteau". La dualité du sens de ce conte est l'un des objectifs majeurs de cette analyse. "L'Inspecteur General" se trouve analysé au chapitre VII. On présente au public une nouvelle technique littéraire, "la comédie noire" liée à celle de Gogol appelée "le rire en pleurs". L'analyse du poème en prose "Les Ames Mortes" fait l'objet du chapitre VIII. *Poshlost* est considéré comme le thème central du poème. Dans ce chapitre est aussi entrepris une discussion détaillée de l'analogie des noms. Talent d'observateur, musicologie et jeux de mots insurpassables rendent cette oeuvre uniquement Gogolienne. Le chapitre final montre l'influence d'Ivan Kotliarevski

(un des fondateurs de la littérature ukrainienne moderne) sur les oeuvres de Gogol, sur toute la satire et l'humour qui alimentent le "rire en pleurs" de Gogol.

La conclusion résume le sérieux des oeuvres de Gogol. On peut diviser ces oeuvres en 3 périodes distinctes si l'on considère chronologie et thèmes. Elles sont analogues aux démarches logiques de la thèse, de l'antithèse et de la synthèse et chaque période est liée à l'autre de façon si inaltérable que l'on peut concevoir la masse entière des oeuvres de Gogol comme un tout organique, une symphonie finale de parties indépendantes harmonisées en un tout complet dans lequel un profond camouflage symbolique attend que le passé positif se reproduise dans l'avenir.

Translated by:
Dr. Dominique Penot
University of Alabama in Huntsville

Die Absicht dieser Untersuchung ist es, eine gründliche Analyse der Werke Gogols, seines Stils, seiner Ideologie, seiner Philosophie und der seinen Werken innewohnenden ukrainischen Elemente zu liefern. Eine erschöpfende Forschungsarbeit über den Stil Gogols ist bisher noch nicht unternommen worden. Dieser Bericht versucht, durch eine sorgfältige Analyse der Werke Gogols zu zeigen, dass der Einfluss ukrainischer Elemente auf die Stoffwahl und den Stil Gogols von bedeutendem Umfang war.

Diese Abhandlung besteht aus einer Einleitung, neun Kapiteln und einem zusammenfassenden Schlussteil. Es ist die Aufgabe des ersten Kapitels, die frühe Periode Gogols, die mit "Die Abende auf dem Hof bei Dikanka" beginnt und mit dem historischen Epos "Taras Bulba" schliesst, zurückzuverfolgen und zu analysieren. Die von Gogol verwandten literarischen Formelemente, Methoden und Strukturmittel, wie zum Beispiel, Symbole, makkaronischer Stil, Vieldeutigkeit und die Spuren des Tragikomischen, der sogenannten "dunklen Komödie", werden gründlich untersucht.

Kapitel II beschäftigt sich einerseits mit den ukrainischen Schriftstellern, die in der russischen Sprache geschrieben haben, und andererseits mit den russischen Schriftstellern, die sich für ukrainische Themen interessierten. Die ukrainischen Bestandteile in der Schreibweise und Darstellung der Gogolschen Werke werden im dritten Kapitel erörtert. Kapitel IV verfolgt und bespricht die ukrainischen "dumas" und die historischen Lieder, die Gogol als Quellen dienten. Eine Darbietung von Materialien aus "Istoriia Rusiv" und ihre Verwendung in "Taras Bulba" bilden den Hauptinhalt des fünften Kapitels. Kapitel VI befasst sich mit der Analyse des ideologisch-idealistischen Denkens Gogols in der Erzählung "Der Mantel". Diese Interpretation geht besonders auf den Doppelsinn in der möglichen Auslegung dieser Erzählung ein. Das Theaterstück "Der Oberinspektor" wird im siebten Kapitel erforscht und erklärt. Dieses Schauspiel macht den Theaterbesucher mit dem Gebrauch einer neuen literarischen Technik, der sogenannten "Dunklen Komödie", die eng mit Go-

gols Verwendung des "Gelächters unter Tränen" verwoben ist, bekannt. Das achte Kapitel untersucht hauptsächlich das Prosa Gedicht "Tote Seelen". *Poshlost* wird als das Grundthema dieses Gedichtes herausgestellt. Eine ausführliche Besprechung der "Namen-Analogie" wird ebenso in diesem Kapitel unternommen. Eine Begabung der feinen Beobachtung, eine Neigung zur Musikalität der Sprache und eine unübertreffliche Kunstfertigkeit im Gebrauch des Wortspiels heben dieses Werk als besonders charakteristisch für die Eigenart Gogols heraus.

Das Schlusskapitel (IX) zeigt den Einfluss von Ivan Kotliarsky, (einem Gründer der modernen ukrainischen Literatur), auf Gogols Werke, besonders im Gebrauch der Satire und des Humors, die das sogenannte Gogolsche "Gelächter unter Tränen" nährten.

Das Schlusskapitel stellt den Ernst der Zielsetzung in Gogols Werken zusammenfassend dar. Man kann diese Werke, sowohl vom Standpunkt der Chronologie wie auch vom Gesichtspunkt der Thematik her, in drei deutlich unterschiedene Schaffensperioden gruppieren, die den folgerichtigen Stufen der These, Antithese und Synthese vergleichbar sind. Aber jeder Zeitabschnitt ist so unabänderlich mit dem vorhergehenden wie auch mit dem nachfolgenden verbunden, dass das Gesamtwerk Gogols als eine organische Ganzheit angesehen werden kann. Diese Symphonie aus unabhängigen Teilen, die zu einer vollkommenen Harmonie zusammengeführt wurden, erwartet unter dem Schutz einer tief symbolischen Verschleierung ("Camouflage") die Wiederkehr der positiven Elemente der Vergangenheit in der Zukunft.

Translated by:
Prof. Hertha Heller
University of Alabama in Huntsville

El propósito de este estudio es el de presentar un análisis detallado de las obras de Gogol, su estilo, ideología, filosofía y los elementos ucranios residentes en estas obras. Una investigación exhaustiva no se ha emprendido nunca. Este estudio se compromete a apuntar por un análisis cuidadoso de las obras gogolianas que la influencia de los elementos ucranios sobre el asunto y el estilo de Gogol fue extensiva.

Consiste este estudio en una introducción, nueve capítulos y la conclusión. El propósito del Capítulo I es el de trazar y analizar el temprano período de Gogol empezando con "Las noches en la finca cerca de Dikanka" y terminando con la epopeya histórica "Taras Bulba". Las técnicas literarias empleadas por Gogol, tales como símbolos, estilo macaronico, ambigüedad, y los rasgos de una "comedia oscura" se investigan detalladamente.

El Capítulo II trata de los escritores ucranios que han escrito en ruso, y de los escritores rusos que han señalado un interés en temas ucranios. Los elementos lingüísticos ucranios empleados por Gogol en su obra se discuten en el Capítulo III. El Capítulo IV traza y discute las *dumas* y cantos históricos empleados por Gogol como manantiales literarios. Una presentación de materiales de *Istoria Rusiv* y su uso en "Taras Bulba" es el asunto del Capítulo V. El Capítulo VI analiza el pensar ideológico-idealista en el cuento "Sobretudo". La dualidad del significado es un mayor objetivo de este análisis. El drama "El Inspector General" se analiza en el Capítulo VII. Se presenta al auditorio con la nueva técnica literaria, la "comedia oscura" entretrejida con la "risa por lágrimas" de Gogol. Un análisis del poema en prosa *Almas muertas* es el asunto del Capítulo VIII. Se ve que *Poshlost* es el tema mayor del poema. Una discusión detallada de "analogía de nombres" se emprende en este capítulo. Un talento para la observación, la musicología, y un insuperable juego de palabras hace esta obra tan únicamente gogoliana. El último capítulo indica la influencia de Ivan Kotliarevsky (un fundador de la moderna literatura ucrania) sobre las obras de Gogol, especialmente la

sátira y el humor que fomentaron la "risa por lágrimas" gogoliana.

La conclusión resume la seriedad de propósito en las obras de Gogol. Puede dividirse estas obras en tres períodos distintos desde el punto de vista de ambos la cronología y el tema. Son análogos a los pasos lógicos de tesis, antítesis, y síntesis, y cada período está tan inalterablemente correlativo con el que lo precede o lo sigue, que el cuerpo entero de la obra gogoliana puede verse como un todo orgánico — una sinfonía final de partes independientes juntadas en una perfección en la cual un profundo enmascaramiento simbólico espera la repetición del pasado en el futuro.

Translated by:

Dr. Robert O'Neal

University of Alabama in Huntsville

PREFACE

The Ukrainian elements in the works of Nikolai Gogol have long been recognized and commented upon by eminent scholars and critics concerned with the literature of Russia. An exhaustive study of these elements, however, has never been undertaken. It is the contention of the author of this work that the influence of these elements upon the subject matter and the style of Gogol was extensive, and that they therefore warrant close and careful analysis.

Gogol's story "Taras Bulba" is particularly suitable for such analysis because the story deals with the Ukraine and the Ukrainian Cossacks, and in it the Ukrainianisms are unusually numerous.

This study consists of six chapters. All quotations, except that of Vsevolod Setchkarev, have been translated by the author of this work. The quotations which have not been translated have been purposely left in the original language for reasons of stylistic comparison. The purpose of Chapter I is to trace the literary history of "Taras Bulba".

Chapter II is concerned with the development of the Ukrainian themes in the works of various Russian writers who preceded Gogol, their use finalized by Gogol himself, and with the main characteristics of Gogol's style.

Chapter III deals with the Ukrainian linguistic elements which were used by Gogol in "Taras Bulba". A list of words, divided into six categories according to meaning, are presented in this chapter. A quotation from the story has been left purposely untranslated in order to show the Ukrainian words used by Gogol in this passage.

Chapter IV shows how Gogol used Ukrainian dumas and historical songs as source material for "Taras Bulba". The quotations are in the original so as to present possibilities of comparison which is more difficult to achieve in translation.

Chapter V consists of a presentation of material from the *Istoria Rusiu* which was used by Gogol while writing "Taras

Bulba". The author of this study was unable to obtain a copy of the *Istoriia Rusiw* in the original version, thus the quotations used are from the translated version in Ukrainian. Again, as in Chapter IV, the quotations from "Taras Bulba" are in Russian for purposes of comparison.

The final chapter shows the influence of Ivan Kotliarevsky (a founder of modern Ukrainian literature) on Gogol's early works.

The transliteration of Russian and Ukrainian names and words presents some difficulty in view of the diversity of transliteration used in this country. Basically, the transliteration of the Library of Congress was used for bibliographical references, and the spelling of proper names, however, in some cases, this author has used the traditional American transliteration for well-known Ukrainian and Russian names, or the transliteration used by the authors themselves.

INTRODUCTION

Nikolai Gogol was Ukrainian. His father, Vasyl Gogol, was a minor writer of Ukrainian comedies and Gogol grew up in literary surroundings, however, due to his genius and ambition, he quickly surpassed his father.

During the early stages of his literary career, he turned to Ukrainian scenes and sources, thus enriching the Russian language with Ukrainian words, phrases, and melodic sounds by extensive usage of the hyperbole so well liked by Ukrainian writers. This new technique gave his work a unique charm which is termed the Gogolian style.

The language of his early environment was Ukrainian. However, the Russian language was widely used in Ukraine, especially among the educated classes and during his childhood, Gogol became bilingual. His perfect command of each language at that age however, was questionable, especially his command of the Russian language. In many instances, Gogol was heavily criticized by his contemporaries for the impurity of his Russian. A modern literary critic, Vasyl Chaplenko states:

*"Because of Gogol's difficulties with grammatical Ukrainianisms, they occur in the language of even such mature works as Dead Souls, and not only in the rough drafts, but in the final completed manuscripts. Even then, Gogol, according to his own words, had rewritten his works up to eight times. . . Gogol's knowledge of Russian grammar and the Russian language in general drew the attention of his contemporaries."*¹

In 1821, Gogol entered the gymnasium of higher learning in Nezhin, where he realized the importance of a perfect command of the Russian language and its greater possibilities in a literary career. Here, in Nezhin, he improved his Russian.

This improvement continued in Petersburg. However, the peak of his improvement occurred abroad, especially in Italy, where most of his acquaintances were the self-exiled Russian artists and other Russian tourists.

---

1) Vasyl Chaplenko, *Ukrainizmy v movi M. Hoholia*, (Augsburg: Nakladom T-va Prykhylnykyv UVAN, 1948), p. 16.

The topic of this study is "The Ukrainian Elements in Gogol's 'Taras Bulba' " and is an analysis of where, why, and how the author uses a linguistic mixture of Russian and Ukrainian.

"Taras Bulba" is fictional, but it is based on the Cossack struggle against Polish domination. The action of the story takes place in Ukraine, thus Gogol purposely plays with Ukrainian phraseology in order to render the scenes more realistically. The whole of the story is a mixture of romanticism, realism and surrealism. The realism is most prominent when Gogol describes the Cossack traditions of the Syetch and in battle. (The word "Syetch" is spelled and pronounced in Russian whenever the author speaks in the story. However, during the dialogue of the Cossacks, the word is spelled and pronounced in Ukrainian, "Sitch".)

Gogol's early works, which include "Taras Bulba", were based on a rich background of Ukrainian folklore. Consciously, or unconsciously in many instances, his language is heavy with insertions of Ukrainian words, phrases, melodiousness.

His early literary career shows a strong influence of Ukrainian writers like I. Kotliarevsky, P. Hulak-Artemovskiy and, in some cases, V. Gogol. N. Gogol took much of his information from the *Istoriia Rusiiv* which circulated throughout Russia in the form of handwritten copies and which was later published in 1846 in Moscow.

"Taras Bulba" may be divided into two major parts. The first part consists of chapters 1 to 11 and chapter 12. This first part is more alive, more artistic and more poetic than the second part because here Gogol makes a broader use of the musical and phonetic effects of Ukrainian folklore which lends the story charm and melodiousness. It is noticeable that the Cossacks speak of themselves in the plural "we" conveying an aura of unselfish pride and comradeship that is foreign to the Polish invaders of the second part, who refer to themselves in the singular "I". The second part consists of chapter 11 alone. Here Gogol leaves the Ukraine behind and with it he leaves the rich folklore. Without the folklore, the descriptions of Poland are often overstylized and grotesque. In chapter 12, Gogol returns to the Ukraine and its folklore. The element of grotesqueness is absent and the story again acquires the beauty of Gogol's melodious style.

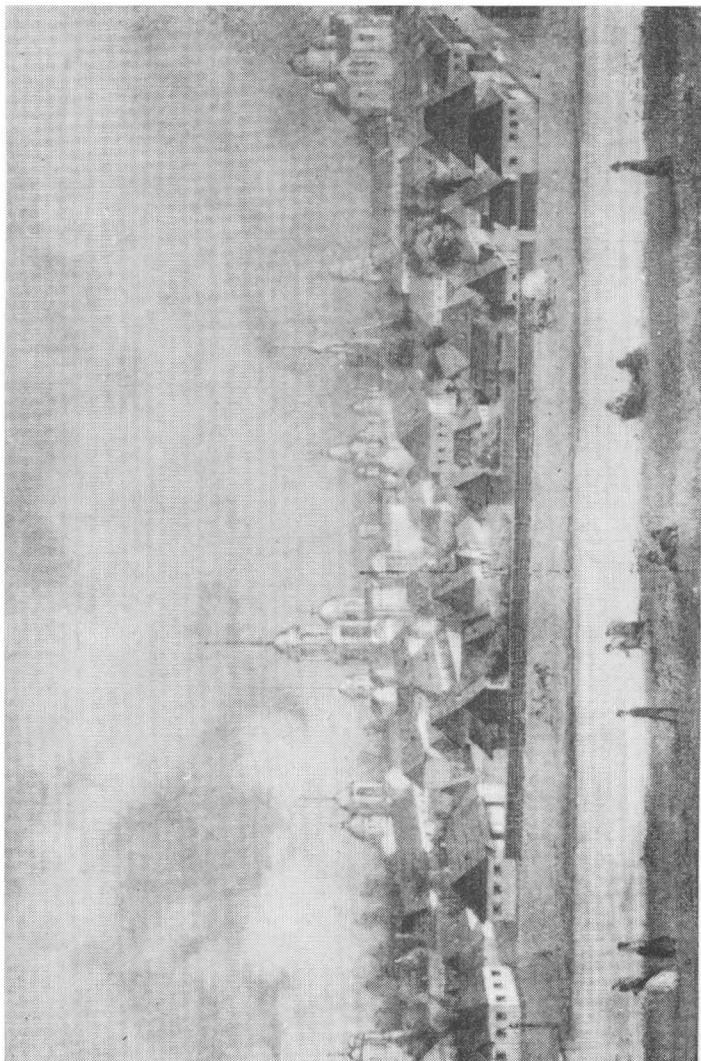

V. A. Gogol
the writer's father

M. I. Gogol
the writer's mother

Nizhyn, Ukraine, where Gogol was educated

CHAPTER I

The purpose of this first chapter is to trace the literary history of "Taras Bulba". (By analyzing Gogol's literary path, it is not difficult to realize that his writing of stories with Ukrainian backgrounds, like those of *Evenings on a Farm near Dikanka* and the longer stories of *Mirgorod* was almost inevitable.)

In the summer of 1828, Gogol graduated from the Nezhin Gymnasium of Higher Studies and immediately returned to Vasilievka, where his mother managed a small family estate. He didn't remain here long, however, and in December of the same year, he left for Petersburg eager to change the world with its injustices. Already, in a letter to V. Kosiarovskii in 1827, Gogol explained his decision:

*"I looked over all fortunes, all positions in the government and stopped on one. On the Judiciary. I saw that here was more work than any place else, that here only could I be a good doer, here only could I be truly useful to humanity. Unlawfulness, the greatest misfortune in the world, most of all was tearing my heart. I swore not to lose one minute of my short life not doing good for mankind."*²

He arrived in Petersburg in 1829 and rented an inexpensive apartment on Gorokhova Street among the low-ranking government employees. His financial difficulties and the atmosphere of a large and cold city combined to shatter his hopes of changing the world. His financial situation became increasingly critical, and in 1829 Gogol took a position in the Imperial Chancery as a low-ranking desk clerk. He quit this job, however, as soon as he had received his first salary.

---

2) N. V. Gogol, *Polnoe Sobranie Sochinenii* (Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1937),

Further reference to the above work will carry the abbreviation, *PSS*.

А. С. Пушкин к М.

Александр Сергеевич Пушкин к матери

Дорогая мать, пишу тебе из Петербурга
весьма весело. Все обстоят хорошо. Ужасно
хочется к тебе. Ты же не забывай писать
мне. Я буду тебе благодарен. Прощай.
Александр Пушкин

Вчера был у отца. Он очень рад, что
я пишу тебе. Ты же не забывай писать
мне. Я буду тебе благодарен. Прощай.
Александр Пушкин

Прощай, мать. Я буду тебе благодарен.
Александр Пушкин

Holograph letter from Gogol to his mother

His first literary attempt was a total failure. The poem "Gans Kukhelgarten", published in 1829 under the pseudonym "B. Alov", was met with unfavorable criticism in the "Moscow Telegraph" and "Severnaia Pchela". In frustration, he collected all the copies of his first published work and destroyed them.

After his unsuccessful poem, Gogol realized that it would be easier for him to write about the more familiar environment of the Little Russian countryside and turned to Ukrainian folklore for thematic resources. As early as April 30, 1829, he wrote to his mother to send him material on Ukrainian customs, dress, and village life.

*"... and a more thorough description of wedding customs not omitting the smallest detail. You can ask Demian about this (it seems he is called so — I don't remember his exact name), whom we saw acting as master of ceremonies at weddings, and who seemed to know all possible beliefs and customs. Also send a few words about Christmas carols, and about Ivana Kupala and about mermaids. And, if there are besides these, any kind of ghosts, send minute details about them with their names and deeds. A multitude of superstitions are extant among the common people, along with ancient maxims, legends, anecdotes, etc. All of this will be extraordinarily interesting to me."*³

There was nothing new in Gogol's interest in the details and customs of the countryside. As a matter of fact, while still a student in Nezhin, he had begun to compile a collection of folk-songs, sayings, historical documents, descriptions of meals and peasant garb. These materials were handwritten in his personal notebook. A modern Russian literary critic, N. Stepanov, writes:

"There was written on the first page: 'The Book of All Sorts of Things or Handy Encyclopedia', with the note: Begun in Nezhin in the year 1826'. In this 'Encyclopedia', Ukrainian songs and poems were copied in Gogol's own hand along with 'The Zaporozhian Sayings to Hetman Potemkin', parts from the 'Eneida' of Kotliarevsky, say-

---

3) N. V. Gogol, PSS, Vol. X, p. 166.

ings and proverbs, folk-customs and foods, descriptions of peasant beliefs, and wedding customs.”⁴

It was obvious to Gogol that the village songs and folklore material better reflected the life of the people than any book, and, thus he decided to turn to these sources, artistically scattering them throughout the narrations created by his own imagination. In 1831, *Evenings on a Farm near Dikanka*, Gogol's first successful work, appeared. Professor Vsevolod Setchkarev, analyzing these stories, writes:

“It is nowhere clearer than in this tale that Gogol's Ukraine is not the real Ukraine. Proceeding from realities, he creates a fantasy world; but the real details of Ukrainian folk life are so skillfully distributed, and the artistic power of the presentation is so great, that one completely believes in a reality that does not at all exist.”⁵

Later, when Gogol became an established writer, his interest turned to history, especially to the heroic past of the Ukrainian Cossacks. He planned to write the history of Ukraine, however, he never accomplished this.

In 1834, Gogol was appointed as Professor of History in Petersburg University. In the beginning, he took his position seriously, but he soon became unconcerned with it and left his pedagogical career. As a result of his occupation as a Professor of History, Gogol wrote several articles on historical themes. One of these articles, “About the Ukrainian Songs,” stressed the importance and the value of these songs for historians.

“In this relationship, the songs are everything for the Ukraine; its poetry, its history, and its father's grave. The historian should not look for an indication of the date or the number of the battle or the location, or exact reality. In this relation, not many songs will help him. However, if he wants to learn of the true mode of life

---

4) N. Stepanov, *Gogol* (Moskva: Izdatel'stvo CK VLKSM “Molodaia Gvardiia”, 1961), p. 99.

5) Vsevolod Setchkarev, *Gogol: His Life and Works* (New York: New York University Press, 1965), p. 102.

of the characters, all curves and shades of feelings, agitations, sufferings, and happinesses which represent the nation; if he wants to learn of the spirit of the past century, the general character of the whole, and of every part, then he will be satisfied completely. The history of the nation will be revealed to him in a clear gloriousness. . . The Ukrainian songs can be called truly historical songs because they don't withdraw for a single moment from life, and they are always true to the circumstances and feeling of that moment in time. They are everywhere infused with the sense of boundless will found in Cossack life. Everywhere there is seen that strength, that happiness, that sense of glory with which the Cossack leaves his secure domestic life so that he may incorporate himself completely into the poetry of the battle — all dangers and the joyful feast with his comrades.”⁶

At that time Gogol had already a large collection of historical materials. On March 6, 1834, he wrote to I. I. Sreznevskii, “You are correct, both of us need the materials.” Here he speaks about the materials of Ukrainian folklore and historical events:

“And in case your book becomes history, even then we would not become competitors. I'm glad about everything that appears about our country. And should I learn that at this moment someone is preparing a History of Ukraine, I would stop my publication until his work was sold out. The more publication on this subject the better it is for me, for by this my history will be more complete. You have done a great service for me by publishing Zaporozhkaia Starina. Where did you dig out so many treasures? All the dumas, and especially the bandurist's stories are blindingly beautiful. I only knew five of them, the others are new for me. I'm not pleased with the Polish historians, they speak very little about these events. If the Crimeans and the Turks had literature, I'm certain that not a single independent nation in the Europe of that time

---

6) Gogol, PSS, Vol. VIII, p. 91.

would have such an interesting history as that of the Cossacks. . . .

. . . . Of all the materials mentioned by you in the Zaporozhkaia Starina, there were two which were not known to me. . . . "Prostrannaia povest' ob Ukraine do smerti Khmel'nytskogo." The title of this handwritten copy appeared to be unknown to me. Inform me whether there is anything new in contrast to the Chronicles of Koniskii, Shafonskii, or Rigel'man? If I should be so lucky and there should be something new, then I will hope for your indulgence and shall ask you to send it to me in whole. Then I can find in it things which have remained undiscovered by others or things that seemed unimportant to others, which has frequently happened to me. . . . . . The reason I didn't signify the kind of material I possess was because I knew that then I wouldn't receive so many copies. I possess almost all those printed ones which were used by Bantysh-Kamenskii. I know and have very many songs. Last year I gave about one hundred and fifty songs to Maksimovich which were totally unknown to him. Afterwards, I gathered one hundred and fifty more. Maksimovich already has twelve hundred songs. But I am throwing myself into the search for any kind of song. It is now possible to find on every estate away from the main road and depravity, a score of songs unknown to neighboring estates."⁷

This letter clearly shows that Gogol had one of the largest collections of materials concerning the Ukraine's past.

Before completing his first edition of "Taras Bulba" in 1835, Gogol wrote several historical stories concerned with the past of Cossack Ukraine: in 1831, he wrote the story "Hetman", in 1834, the story "Krovavyi Bandurist", which was later renamed "Plennik", and some fragments from the *History of Ukraine* which he had planned to write in six small or four large volumes. A modern Russian literary critic, V. Zhdanov, writes:

"Gogol's deep interest in history brought him to attempt

---

7) Gogol, *Ibid.* Vol. X. pp. 298-300.

to publish a large work about the history of Ukraine. This work remained incomplete, only a few fragments were saved from it, but from the Announcement of the Publishing of the History of Ukraine', written by Gogol in 1834 in several newspapers, we know what objective the author had in view. He was trying to show how the Cossack nation was educated... This objective Gogol achieved in the story 'Taras Bulba'.⁸

Using some of the materials from the above mentioned works, Gogol wrote "Taras Bulba". In 1835, "Taras Bulba" was included in the collection *Mirgorod*. Gogol called *Mirgorod* a continuation of *Evenings on a Farm near Dikanka*.

The first edition of "Taras Bulba" was much smaller than the second one in 1842. It had only nine chapters and about sixty-five pages.

The second version which was published in 1842 consisted of twelve chapters and was almost twice as long with 120 pages. Gogol worked periodically on the second version for seven years. In this version, he used a much greater amount of historical and descriptive details and he heavily relied on folklore. The descriptive scenes and the psychology of the characters are better crystallized. The presentation of heroes — especially of Bulba himself — received more natural characteristics of the Cossack of the era as a defender of the land, as a husband, and as a father.

The striking similarities between scenes, situations, and the major characters which occur in the earlier work, "Hetman" and later, in "Taras Bulba", show that Gogol used this earlier work as source material for his later work.

The major character of the story "Hetman", Ostrianytsia, shares common characteristics with the later character, Bulba. They are similar in their behavior as Cossacks, in their treatment of women, and in their family relationship.

The following passages, describing the living rooms of the two characters, show how Gogol used his earlier work as source material. For instance, he writes in "Hetman":

---

8) V. Zhdanov, N. V. *Gogol* (Moskva Gosudarstvennoe izdatel'stvo Khudozhenstvennoi literatury, 1959), p. 32.

"The whole floor in the living room was also painted with colored clay, but it was so cleanly swept that it was possible to lie down on it and not dirty one's clothes. In the corner of the room, near the door, stood a huge stove and it covered almost one-fourth of the room. The side of the stove which was facing the windows was covered with white ornaments. The windows were not large, round with opaque glass, permitting light to enter but not, permitting anything to be seen on the outside. . . a little farther hung a few Turkish swords, rifles, and pistols of all sizes; a large table under the icons was covered with a clean tablecloth embroidered on the edges with silk and tarnished silver; and two strange types of chairs. This was the entirety of the decorations in the room."

In "Taras Bulba", the room is described in almost identical terms:

*"The room was furnished after the fashion of that time, a fashion of which hints have been preserved in songs and popular ballads which used to be sung in the Ukraine. . . Everything in the room was spotlessly clean, the walls and floor coated with coloured clay. On the walls were a sabre, horse-whips, bird-nets, fishing tackle, muskets, a cunningly wrought powder-horn, a gold bridle, and hobbles with silver plates. The windows in the room were small, with opaque, round glass, such as can only be found nowadays in old churches, through which it is impossible to see anything without lifting a sliding pane. . . All round the room were birch-wood benches; an enormous table stood in the corner under the icons; a wide stove, covered with brightly colored tiles, with little nooks and all kinds of shelves and protrusions."*¹⁰

The hardness of the times in which the Cossacks lived demanded an equal hardness in the Cossacks themselves. The necessity to maintain a strict discipline kept the Cossack from al-

---

9) Gogol, PSS, Vol. III, p. 293.

10) Gogol, PSS, Vol. II pp. 43-44.

lowing any sentimentality to infringe upon his domination of his own household. In a revealing incident, common to both the stories, "Hetman" and "Taras Bulba", Gogol displays the characteristic crudity of the Cossack. Following are passages from both stories which illustrate Gogol's knowledge of Cossack characteristics, and at the same time, show how he incorporated his earlier material and research into "Taras Bulba".

*"Move, Gorpyna! That's enough!" Ostrianytsia added, rising. 'Or otherwise I, not paying attention to your age and that you are old and that you nurtured me, will take the whip off that wall! Do you see that whip?' Gorpyna, who was accustomed to being afraid of the imperative voice of her master, immediately obeyed."*¹¹

In "Taras Bulba" a similar situation occurs. The passage is as follows:

"And little by little, the old Taras was becoming more excited. Finally he became extremely mad, and rising from behind the table, assumed a dignified air and stamped his foot. 'Tomorrow we shall go! There is no reason to delay! What enemy can we hatch out here? What do we want this house for?' Saying this, he began flinging down and smashing pots and bottles.

*The poor old woman, accustomed to such outbursts from her husband, sat on the bench mournfully looking on. She dared say nothing."*¹²

---

11) Gogol, PSS, Vol. III, p. 295

12) Gogol, PSS, Vol. II, pp. 45-46.

CHAPTER II

In the beginning of the nineteenth century, the interest of numerous Russian writers turned southward, where they discovered new and colorful topics in the heroic past of the Ukrainian Cossacks. The wild and boundless steppe, virgin and mysterious, attracted the writer both by its romantic beauty, and because it represented relatively fresh literary territory.

There were, on the steppe, endless miles of green grass, shaded by gold and interspersed by a myriad of multicolored flowers, through which the unopposed wind flowed gently and caressingly. The Cossacks, swift on their horses, like the wind, also traversed the steppe freely. Their aim, unlike the wind's, was to defend rather than to caress. They weren't gentle; they were tough, strong, and courageous. The proof of this was seen in their postures, their deeds, and in their faces, hardened by wind, sun, and battle against the intruder. Thus, these tempting topics appealed to the imaginations of such writers as Alexander Pushkin, K. Ryleev, V. Nareznyi, and O. M. Somov. However, none of these went into this subject very deeply or on a large scale; to them it was a novelty.

V. Nareznyi was of Ukrainian origin, and this subject, understandably, held more interest for him. The poet, K. Ryleev, in his dumas and poems, wrote about both the Russian heroes, Dmitrii Donskoi and Ivan Susanin, and about the Ukrainian national fighters for independence, Bohdan Khmel'nitskii, and S. Nalyvaiko. Alexander Pushkin, however, except for his poem, "Poltava", wrote very little on this subject, nevertheless, there is proof that at one time or another, he was interested in it. A noted Russian writer and literary critic, I. E. Mandelshtam, states:

"Pushkin was somewhat familiar with Ukraine even before he was exiled to South Russia; but the traces of the Ukrainian language in his works are hardly noticeable,

and on the basis of known data, we cannot assume that Pushkin knew the Ukrainian language. He had only book knowledge about the land. He used the *Istoriia Rusiw Ukrainian folksongs* published by Maksimovich. . . and was somewhat familiar with folk-poetry. Professor Sumtsov elucidates the relation of Pushkin to Ukrainian poetry, for instance in 'Gusar', showing that in its structure there were Ukrainian legends and fables; but the influence is scanty in relationship to the language. 'The songs about the prophetic Oleg' at the end of 'Poltava' show that Pushkin was familiar with Ukrainian kobzars."¹³

Later, Professor Mandelshtam writes:

"Even though the books, beginning with 'Eneida' were met with great interest, and even though the collection of Ukrainian songs of Tsertelev awakened interest, the Ukrainian elements did not find a place in Russian literature, or if they did, were hardly noticeable."*¹⁴

It was inevitable, because of Gogol's background and outstanding literary abilities, that he would become the first major Russian writer to introduce Ukrainian elements into his works on a large scale.

The evolution of Gogol's style can be noted clearly in his early works. In *Evenings on a Farm near Dikanka*, Gogol presents two generations — each characterized by styles which are noticeably different. The author presents the older generation as extremely backward, laughable, and primitive; full of superstition and prejudice. To this generation belong the characters, Cherevyk, Khyvria, Chub, and Solokha.

To the second generation, more serious and quiet, belong the young people whose thoughts and concern about the life of the past and the future create a different effect on them. To

---

13) I. E. Mandelshtam, *O kharaktere gogolevskogo stilija* (Helsinki: Novaia Tipografia, Guvudstavsbladeg, 1902), p. 194.

14) *Ibid.*, p. 196

*"Eneida": a farcical travesty of Virgil's *Aeneid* by the Ukrainian poet, Ivan Kotliarevsky.

them, the past is the heroic life of the Ukrainian Cossacks. They looked toward their future more realistically than their parents. The fantastic world in which their parents lived was gradually becoming obsolete in their minds.

Gogol's stories written after the completion of *Evenings*, became progressively more serious. With each new story, his style achieves new seriousness and depth. The early humorous people, with their pots and pans, their peasant garb, and their superstitions are replaced by young, strong Cossacks with their weapons and their devoted, faithful wives. The Cherevyks and Chubs are replaced by Ostrianytsia in "Hetman", Danylo in "Terrible Vengeance", and with Taras, Ostap, and Andrei in "Taras Bulba".

A Russian literary critic, V. F. Pereverzev writes:

*"The scenes and attitudes of mind of Gogol's surroundings poured through his soul purely through a literary channel, through the Cossack's dumas and songs, the legends of old Ukraine, and finally, through a knowledge of the history of the Ukrainian people. . . the influence of these surroundings on the creative genius of Gogol was without a doubt most important. We know that the native surroundings where he was born and grew up were close to him."*¹⁵

Gogol's style can not be compared with any other writer of his time. It is extremely readable and exciting. It is melodious and poetic. In analyzing his style in "Taras Bulba", one could immediately see that here was something new in prose writing. The passages in "Taras Bulba" sound, one after another, like musical bandura* chords, leading the reader to unconscious submission to the rhythm. Especially melodious and rhythmic are the lyrical digressions in which Gogol turns to folk-

---

15) V. F. Pereverzev, *Tvorchestvo Gogolia* (Moskva: K-vo "Sovremenniaia problema", 1914), p. 28.

*bandura: A Ukrainian multi-octave, open-stringed instrument considered as the national instrument of Ukraine in the middle of the seventeenth century.

lore. Particularly pathetic are the speeches of dying Cossacks. When describing the heat of battle, Gogol diverts the reader's attention from the events of the fight by introducing the thoughts of a Cossack before his parting from his soul. In most cases in his narrative, the Cossack's death is purposely delayed by the author, in order to stress the importance of the individual. In Gogol's "Taras Bulba", Cossacks do not die in depersonalized crowds, like the Poles, but they die as individualized heroes.

One of the longest lyrical digressions is granted to the dying Cossack, Kukubenko. The passage reads:

*"Kukubenko looked around and said, 'I thank God that I've had the good fortune to die before your eyes, dear friends! May men have a happier life after us, and may our Russian land, dearly beloved of Christ, flourish forever and ever!' And the young soul flew out of the body and the angels received it in their arms and carried it into heaven: it will be well with him there. 'Sit on my right hand, Kukubenko', Christ will say to him. 'You've not been false to your brotherhood; you have been guilty of no dishonorable deed; you have never deserted a man in trouble; you have always guarded and preserved My Church.'"*¹⁶

Gogol, further, makes wide use of tautology, which is heavily employed in folk poetry, especially in the Ukrainian dumas, historical songs, and love songs. These repeated words and phrases are especially noticeable in the story "Taras Bulba". A more detailed discussion of this device will be included in Chapter IV.

Gogol's feelings toward his characters, and the psychology of the characters themselves, are skillfully presented through the use of analogy in which he compares the Cossacks with eagles, or their deeds with some natural phenomenon. Professor Pereverzev writes:

"Gogol only appears to us as the inimitable master of

---

16) Gogol, PSS, Vol. II, p. 141.

*analogy, and no one uses this device more frequently than Gogol. In general, Gogol is the great and sole master of this recurrent use of analogy in our literature."*¹⁷

This use of analogy by Gogol will find a broader discussion in Chapter VI.

It is indeed difficult to pinpoint Gogol's style. It changes perceptibly in almost each one of his works. In "Taras Bulba", it can be summarized as a style in which folklore, melodious and poetic, finds wide usage, and a style in which Ukrainian words, phrases, and grammatical structure is incorporated into the Russian language.

Professor Dmitrij Tschizewskij summarizes Gogol's style as follows:

*"Here, only those volatilized remarks can be looked upon as Gogol's style which on one hand released the language from the bonds of grammatical norms, and on the other hand changed the everyday happenings into an illusive, fantastic, dissolving world which until that time the reader took for the solid and real one."*¹⁸

---

17) Pereverzev, p. 74.

18) Dmitrij Tschizewskij, *Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts* (Munchen: Eidos Verlag, 1964), p. 113.

CHAPTER III

By analyzing "Taras Bulba", it is difficult to believe that during his work on this masterpiece, Gogol was always thinking in Russian. Very probably, his thoughts returned to his early environment, and though he expresses himself in Russian, his thought patterns are basically Ukrainian. The following Ukrainian phrases and words never left Gogol, no matter how hard he fought to erase them, even from his later works. They recur time after time throughout his entire literary career.

"Smutno stoiali" (sadly stood) is an expression that would only be used by Ukrainians. "Smutno na sertzii" (sadly on the heart), "smutnenko khodila" (sadly she walked — diminutive form of "sad"), "porospivalis", "popadaiat", "poroniali", "ponataskali", "popodimalis", "porubati", "povidili", "povlizali", "postreliali", "vyznachivalis" and phrases like "slishkom pokazalos", "chudno-divno", etc. are expressions used only by Ukrainians. These and many other examples of Ukrainianisms are interwoven throughout Gogol's works creating the major linguistic factor of Gogol's style in "Taras Bulba". Professor Mandelshtam writes:

"Gogol always preserved a corner where no one was permitted to intrude, where he lived only the life of a Ukrainian; he felt much freer here, spontaneously truthful — and artistically inspired.

We are convinced that during the direction of his thoughts toward the Ukraine, his language transforms, and then it becomes purely Gogolian."¹⁹

The Ukrainianisms are clearly noticeable when the reader who is familiar with the Ukrainian language becomes acquainted with the names of the various Cossacks in the story. Most Ukrainian names end with "ko", and this is clearly evident in the naming of Gogol's Cossacks.

---

19) Mandelshtam, p. 202.

Gogol was a writer who constantly checked the phonetic effects of his works. He recited passages, wrote them down, then recited again. His friends repeatedly stress in their memoirs that Gogol liked to read his works and that he was an excellent reader who eagerly anticipated the purely musical effects of his readings upon his audience:

"Count A. P. Tolstoy told me that he often had opportunities to hear how Gogol wrote his Dead Souls; passing by the door leading to his room, he frequently heard Gogol alone in the closed room talking as though with someone else, sometimes in a most unnatural voice. In the rough copies, the traces of this work are noticeable. Each talk was reworked by Gogol several times. In return, how vividly, how exactly and how naturally all his acting characters speak."²⁰

The word or phrase which sounded the most effective and which created a melodious structure was chosen by Gogol and became permanent in his works. To create this rhythmical melodiousness, Gogol intermingled Ukrainian words and phrases with Russian, or, translates them into Russian. This combining created one of the facets of the Gogolian style, especially prominent in his early works.

The story "Taras Bulba" falls into this category so completely, that one reading it, wonders — does Gogol think in Ukrainian while writing the story, searching for Russian words while translating it, or, does he use so much Ukrainian purposely, in order to make his story more accurately reflect the area or place he is writing about?

The latter, however, is more probable. Gogol knew what he was doing. When describing nature, scenery, customs, feelings, the love scenes of Andrei or the dialogue of the Cossacks, he turns to Ukrainian. When he turns to philosophy or ideology, he uses Russian, thus proving that he is aware of the languages and how

---

20) N. L. Brodsky, F. B. Gladkova, F. M. Golovenchenko, and N. K. Gudzi, eds., *Gogol v vospominaniakh sovremennikov* (Gosudarstvennoe izdatel'stvo Khudozhestvennoi literatury, 1952), p. 549.

best to use them. Gogol provides a glossary for those who do not understand the Ukrainian language, showing once again that he is aware of his style. The glossary alone does not cover, however, all usages of Ukrainian to be found in "Taras Bulba".

In one of the passages that represent a direct translation from Ukrainian into Russian, although some of the words remain untranslated, Gogol describes a typical Cossack. The passage reads:

„ — Ну ж, паны-браты, садись всякий, где кому лучше, за стол. Ну сынки! рпезде всего выпьем горелки! — так говорил Бульба. — Боже благослови! Будьте здоровы, сынки: и ты, Остап, и ты, Андрий! Дайже боже, чтоб вы на войне всегда были удачливы! Чтобы бусурманов били, и турков бы били, и татарву били бы, когда и ляхи начнут что против веры нашей чинить, то и ляхов бы били! Ну, подставляй свою чарку, что хороша горелка? А как по-латыни горелка? То-то, сынку, дурни были латынцы, они и не знали, есть ли на свете горелка. Как, биш, того звали, что латинские вирши писал? Я грамоте разумею не сильно, а потому и не знаю, Гораций, что ли?"²¹

In the preceding passage, the Ukrainian words and ways of speech have been underlined along with those Russian words which are expressed grammatically and phonetically as only a Ukrainian would express them.

A number of Ukrainian words repeatedly occur in "Taras Bulba". Below, I have listed these words in six separate categories according to meaning. The six categories are: A. Dress, B. Food, C. Military, D. Miscellaneous, E. Colloquialisms, and F. Emotions.*

Group A:

1. Козакин-козакін — type of jacket
2. Очкур — sash

---

21) Gogol, *PSS*. Vol II, pp. 44-45.

*When Gogol's Russian spelling differs from the Ukrainian, the Ukrainian word is given after the Russian spelling.

3. Оксамит-оксаміт — velvet
4. Поволоки — silk
5. Сорочка — shirt
6. Хустка — scarf
7. Чоботы-чоботи — boots
8. Черевики — shoes
9. Шаравари — Cossack trousers

Group B:

1. Баклажка — wooden plate
2. Бульба — potato
3. Буханец-буханка — loaf of bread
4. Вечерять-вечеряти — to eat supper
5. Горелка-горілка — whiskey
6. Кулиш-куліш — gruel
7. Ласун — glutton
8. Макитра-макітра — a bowl
9. Медовики-мед вники — honey pies
10. Маковники-маківники — poppy-seed pies
11. Пампушки — doughnuts
12. Пундики — gingerbread
13. Саламата — gruel with lard and butter
14. Смалець — lard
15. Цыбуля-цибуля — onion
16. Юшка — broth

Group C:

1. Бунчужный-бунчужний — marshal of Cossacks
2. Вояк — soldier
3. Гайдук — jailer
4. Гетьманщина — Hetman's reign
5. Довбиш — drummer
6. Засека-засіка — abatis
7. Клейтух — ramrod
8. Козак — Ukrainian word for Cossack
9. Кошевой-кошовий — Cossack leader
10. Кош-кіш — Cossack camp
11. Курень-курінь — regiment
12. Куренный-курінний — colonel

13. Наказный-наказний — assistant
14. Околицы-околиці — stockade
15. Охочекомонный-охочекомонний — volunteer Cossack
cavalry
16. Рада — meeting
17. Реестровый козак — registered Cossack
18. Скарбница-скарбниця — treasury
19. Скарб — treasure
19. Хорунжий — colonel in the Cossack cavalry
21. Чайка — Cossack boat
22. Чуб — forelock

Group D:

1. Бандура — Ukrainian stringed folk-instrument
2. Бандурист — a Ukrainian minstrel
3. Батько — father
4. Бодяк — thistle
5. Броварник — brewer
6. Бурса — seminary
7. Вирши-вірші — poems
8. Волошки — cornflower
9. Гаманець — money-pouch
10. Вытребенки-витрибеньки — whims
11. Гоголь — a steppe duck
12. Гукать-гукати — to call
13. Добродий-добродій — gallant
14. Жинка-жінка — wife
15. Завзятый — courageous
16. Заходы-заходи — floods
17. Казна-що — who knows what
18. Коханка — mistress
19. Корчик — diminutive form of bush
20. Корчмар — bartender
21. Крамар — merchant
22. Кривний — relative
23. Латынцы-латинці — Romans
24. Ликторы-ліктори — student teachers
25. Люлька — pipe

26. Меркантильний — mercantile
27. Облога — field
28. Очерет — **sage**
29. Очи-очі — eyes
30. Панич — a young gentleman
31. Паны-браты-пани-брати — gentlemen-brothers
32. Панночка — a young lady, a diminutive form
33. Полова — chaff
34. Почоломкатися — kiss by Cossack tradition
35. Прошу пана — please, sir
36. Разом — together
37. Ручник — towel
38. Скриня — trunk
39. Сиромаха-сіромаха — wolf, poetic form
40. Сынку-синку — a diminutive form of son
41. Сынки-синки — a diminutive form of sons
42. Товариство — brotherhood
43. Тропак — a lively folk-dance
44. Хлоп'ята-хлопята — a diminutive form of boys
45. Червонеть-червоніти — to redden
46. Черенок — money-belt
47. Червоний-червоний — red
48. Ясновельможний — highly respected
49. Ятка — a bazaar tent

Group E:

1. Ану гайда хлопци-хлопці — Let's go, boys
2. Баклага — barrel
3. Гатити — to dam up or to hit vigorously
4. Мазниця-мазниця — a grease pail
5. Пейсики — Jewish sideburns
6. Присмикати — to connect to
7. Пробавить-пробавити — to support
8. Псяюха — dog's blood
9. Фашинник — faggot
10. Цур им-цур їм — Fie on them!
11. Чуприна — hairdo
12. Ячання — honk

Group F:

1. Голубонько — my tender one
2. Загадаться-загадаться — to fall into thought
3. Смутно-сумно — sadly
4. Тендитный-тендітний — delicate
5. Чудно — wonderful

The word “chudno” (wonderful) can be described as one of Gogol’s favorite words. He uses it very often for describing various things; “Мне chudno; chudno-novoprekrasno; chudno verno; chudno lubo; chudna-dusha; chudnoe-delo; chto-to chudno; strashno-chudno; chudno-pyshno.” Even though the word “chudno” has the same meaning in Russian as in Ukrainian, the way in which Gogol uses it is typically Ukrainian. A Russian would not express himself in the same way as did Gogol in the above mentioned word-combinations.

On the average, there are nine Ukrainian words per page in “Taras Bulba”. Some of these words are repeated two or three times per page. In the edition of “Taras Bulba” which I have used, the story consists of 120 pages in which I counted 1,085 Ukrainian words in use.

Naturally, it is the dialogue of the Cossacks and quotations from the dumas in translation that are more heavily penetrated with Ukrainian words, thoughts, and grammatical structures.

By careful investigation of the above listed words, it can be seen that Gogol takes some Ukrainian words and creates Russian sounding words by changing the spelling, thus creating an oral harmony to give his poetic prose the effect he desires. In other instances, he retains the words in their original form, again to produce the desired effect.

There are very frequent instances in which Gogol uses redundancy in Russian combinations which are taken from Ukrainian folklore. Sometimes the combinations consist of one Ukrainian and one Russian word. Examples in Russian follow:

*„Очи-глаза
Месяц-луна
Славно-хорошо
Челомкаться-целоваться*

*Схватки-битвы
Дорога-путь
Занимались-затруднялись
Вечные-веки”*

The examples which follow are similar word combinations taken from Ukrainian folklore:

*„Біжить-підбігає
Молить-благає
Просить-прохає
Спішить-поспішає
Світає-зоріє
Кайдани-залізо
Плаче-ридає
Кляне-проклинає”*

When analyzing Gogol's "Taras Bulba", it is not always possible to determine when, and in which language he originally conceived his sentences. In many cases, he takes a Russian thought or passage and puts it into Ukrainian grammatical structure or orthography, or vice-versa. In order to avoid the obviousness of his manipulations, many times he executes them so skillfully that only through very careful analysis can a bilingualist, sensitive to both the Russian and Ukrainian languages, recognize it. But there are some instances so carefully camouflaged that his method is almost impossible to reveal. A supporting factor of this is the similarity of the two languages.

Thus, it may be concluded that Gogol's genius created something new in Russian literature. The so-called macaronic style, in which Italian writers intermingled the Italian and Latin languages, becomes insignificant in comparison with Gogol's extraordinary know-how, however, Gogol's intermingling of Russian and Ukrainian was neither vulgar nor crude. On the contrary, it is so artistically worked out that his sentences sound highly musical and melodious.

CHAPTER IV

Gogol's story "Taras Bulba" is a mingling of romanticism with surrealism and realism. It describes the lives of the Cossacks — lives full of victories, defeats, skills, adventures, and heroism. Belinsky summarized the story effectively when he said, " 'Taras Bulba' represents a reflection of the whole life of the Ukraine".

Gogol obtained material for "Taras Bulba" from various sources which have already been mentioned or which will be introduced later. In this chapter, the influence of the Ukrainian historical songs and dumas upon the story will be shown. In many cases, the colorful and realistic scenes of the Ukraine's past are skillfully transmitted by Gogol — after being translated into Russian — into his tale "Taras Bulba".

The dumas hold an important place in the oral literature of the Ukraine. They are heroic epics based on historical events in the Cossack Ukraine of the sixteenth and seventeenth centuries. They are divided into two series according to content — the second series (the more recent one) is concerned with the conflicts between the Ukrainian Cossacks and the Poles.

The historical songs of the Ukraine are similar to the dumas in their themes and content, but differ from them in form. They cover events from the seventeenth century to modern times. *The Ukraine: A Concise Encyclopedia* describes the oldest of these songs as being concerned with the centuries-long struggle with the Tatars and Turks and as dealing with the Cossack-Polish conflict.

"In addition, there also exists a large group of songs which depict the Kozak way of life, the relations of the Kozak to his community, to his family, and especially to his sweetheart. A special group is formed by songs dealing with social themes: the social conflicts between the various groups of Kozaks, compulsory labor for the landlord,

injustices against and oppression of the peasants.”²²

The historical song, “Oi na hori tam zenci znut,” is thoroughly used by Gogol. The song in Ukrainian follows:

„Ой, на горі да жінці жнуть,
А попід горою
Попід зеленою
Козаки йдуть.
Гей, долиною гей, широкою
Козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорозьке
Хорошенько!
По середині пан хорунжий,
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильно-дужий!
А по заду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний!
Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай мою люльку,
Необачний!
Мені з жінкою не возиться,
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто в лісі, озовися!
Да викрешем огню,
Да потянем люльку,
Не журися!”²³

---

22) *Ukraine: A Concise Encyclopedia*, Volume I, University of Toronto Press, Toronto, 1963, p. 363.

23) *Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni*, (Kiev: Akademiia Nauk Ukrainskoi RSR, 1955), p. 82.

After close and careful study, one can see the workings of Gogol's genius as he uses a small historical song to build the skeleton for his historical tale "Taras Bulba" almost in its entirety.

In the song, Hetman Sahaidachny trades his wife for tobacco and pipe. This shows the traditional unimportance of woman in a Cossack's life. The Hetman treats his wife exactly as Gogol wants Taras to treat his.

After she had borne him two strong sons, she had done her duty. The troubled times that threaten his native land do not permit a Cossack time to become a tender husband and a loving father. Gogol begins his story with the dramatic departure of Taras and his sons for the Sitch where they feel they are needed — leaving their wife and mother. The "lulka" of Taras is a symbolic substitution for his wife. His concern for this pipe is so great that during the final battle, when he loses it, he returns for it. This seemingly foolhardy action leads to his capture and his execution — burning alive while tied high in a tree.

"Beyond in the wide valley the Cossacks are riding", reads a passage from the song. Gogol substitutes the "wide valley" with the wide river toward which Bulba directs his Cossacks while the angry flames are sealing his fate. To the very end he remains true to his principle: "One for all and all for one."

The word "neobachny" stands by itself in the song. Thus Taras, in a crucial moment, became "neobachny" (careless) and lost his pipe. The pipe represents his wife whom he loves deeply even though the circumstances of the times do not permit him to show it.

Three major personalities are mentioned in the song: Doroshenko, Khorunzy, and Sahaidachny. In "Taras Bulba", there are three major personalities in the Sitch: the one who is Koshovy at the arrival of Taras and his sons, Koshovy Kiridiaga, who is elected through the machinations of Taras, and Taras Bulba himself. There are also three major personalities in the story — Taras, Andrei, and Ostap. The number three is very common in all folklore; its commonness indicates a certain symbolism which is not the subject of this study, although its repeated use in "Taras

Bulba" is evidence of the folk sources from which Gogol drew his material.

The line from the song, "hey khto v lisi ozovysia", (whoever is in the forest, reveal yourself by shouting) is reworked by Gogol to suit his purpose. He substitutes the "lis" (forest) with the single lightning-damaged tree on which Taras is crucified and burned. The word "ozovysia" (reveal yourself by shouting), Gogol represents as the call with which Taras directed his Cossacks to safety.

The phrase "Oi na hori tam zenci znut" (upon the hill, the harvesters are reaping), is reconstructed by Gogol as follows: The execution of Taras takes place upon a high hill so that everyone can witness this horrible death. The word "znut" (reap) indicates the sheaf of dry branches and grass used as fuel for the burning of Taras Bulba; and applies to his son Andrei also, who was cut down like wheat with a sickle by his father's bullet. The line "Та vykreshem ohniu" (and we'll kindle the fire) is used by Gogol as the fire which burns Taras. The last phrase of the song, "Ne zurysia" (don't worry) is used to describe the character of Taras. He is not afraid to die, nor is he unduly concerned with his own fate. His concern is for the safety of his Cossacks. Here are projected the principles of brotherhood and comradeship with which all Cossacks were blessed.

Gogol's character Andrei is based on the song, "Oi buy v sichi staryi kozak".

*„Ой, був в Січі старий козак
На прозвище Чалий,
Вигодував сина Саву
Козакам на славу.
Не хотів же та той Сава
Козакам служити, —
Відклонився до ляшеньків
В Польщу паном жити,
Ой, чого ж мені, панове,
У раду ходити?
Що хочете мого сина Саву
На віки згубити.
Ой, панове запорожці,*

*Хіба ж то вам слава,
Що в кайдани та залитий
Лежить у вас Сава?
Як би ви його на волю
З кайданів пустили
Славу собі найбільшую
От сим залучили.
Ой, і дали волю Саві
В поход виступали,
Та богатирю Саві
Барзо дяковали.”²⁴*

In the plot of the song, the young Cossack, Sava, leaves his father and betrays the Cossacks for a comfortable married life in Poland. Under the leadership of Hnat Holyi, the Brotherhood meets to pass judgment on Sava for his betrayal. After his capture, he pleads for mercy. He is forgiven and permitted to join the Brotherhood in battle. Afterward, they thank him for showing himself a good knight. Sava's father did not attend the meeting at which judgment was passed on Sava. His fatherly love overcame patriotism and loyalty to the Brotherhood.

In “Taras Bulba”, the situation is somewhat different. Andrei does not betray his people for worthless materialistic benefits. He falls in love with a beautiful Polish girl. Her beauty bewitches him, and Gogol, as many times throughout his work, shows his distrust of women, whom he treats as instruments of evil. Andrei, who is very sensitive and who recognizes beauty in nature and art, as well as in women, becomes a victim with no retreat. Contrary to Sava's father, Taras does not allow fatherly love to overcome his duty and he executes Andrei.

In reworking the plot of this song to suit his own needs, Gogol creates Taras Bulba, the only truly positive character in his entire work.

The three names, Taras, Ostap, and Andrei are carefully selected by Gogol. They are his instruments of psychological play. Gogol uses the symbolic number three and divides it into

---

24) *Ibid*, p. 174.

two uneven parts; two and one. The first two names, Taras and Ostap, are found repeatedly throughout Ukrainian folklore and represent true characters of fidelity. They must remain faithful to their cause until death. They could not become traitors. They are typical Ukrainian names. However, the name Andrei, like the name Sava, is not typically Ukrainian. Not being endowed with this peculiarity, they can and do become traitors.

The musical rhythm in the works of Gogol is closely connected with Ukrainian folklore. Some of the devices popular in this folklore which are used by Gogol are refrains and triple repetitions. For example, in "Taras Bulba", Taras calls to his Cossacks three times and they answer him three times. In the historical song, this triple repetition can also be found.

„— А что пань? — сказал Тарас, перекликнувшись с куренными. — Есть еще порох в пороховницах? Не ослабела ли козацкая сила? Не гнутя ли козаки!

— Есть еще, батько, порох в пороховницах. Не ослабла еще козацкая сила, еще не гнутя козаки!"²⁵

This quotation from "Taras Bulba" is repeated three times in succession. Similarly, the triple repetition occurs in the historical song which follows:

*„А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Та воронії коні?
Ой, наші коні
В ляхів на припоні.
Самі ж ми в окові.*

*А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Козацькі рушниці?
Наші рушниці
В ляхів у світлиці,*

---

25) Gogol, PSS, Vol. 11, p. 138.

Самі ж ми в темниці!

*А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Дорогії сукмани?
Ватаги забрали,
Самі ж ми пропали!"²⁶*

Another of the stylistic devices to be found in the dumas and songs consist of the abundant use of synonyms or deliberate redundancy. Gogol uses this device frequently, though in a different way and much more advantageously. An example from "Taras Bulba" reads:

„Ели только хлеб с салом или коржи, пили только по одной чарке, единственно для подкрепления, потому что Тарас Бульба не позволял никогда напиваться в дороге, и продолжали путь до вечера.”²⁷

In one duma we find the following lines. The redundancies in both examples are underlined:

*„Ой у святую неділеньку
Рано-пораненьку
Не сизії тумани уставали,
Не буйнії вітри повівали,
Не чорнії хмари наступали,
А найменший-піший-піхотинець,
За кінними братами уганяє,
За стремена хапає.”²⁸*

The legendary Cossack, Mosii Shylo, is honored and respected by the Cossacks in "Taras Bulba". In Gogol's work, Cossack Shylo, who was captured by the Turks, pretended to become a traitor and serve his captors, although when the opportunity arose, he freed the Cossacks and returned to Zaphorozhe.

This episode about Shylo is totally based on the duma

---

26) *Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni*, p. 187.

27) Gogol, *PSS*. Vol. II, p. 59.

28) *Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni*, p. 61.

“Samiilo Kishka”. This *duma* consists of 440 lines. I will quote only those lines which give the best example:

*„Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Другий Марко Рудий,
Суддя військовий,
Третій-Мусій Грач,
Військовий трубач,
Четвертий-Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Недовірок християнський,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного! . . .
То Кішка Самійло так угадав:
Ляха Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати клав,
Сам вісімдесять чотири ключів з-під голів виймав,
На пяти чоловіків по ключу давав,
(Слова стиха промовляв):
Козаки панове!
Добре майте,
Один другого одмикайте,
А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три часті розтяв,
Козаки —
Всіх турків у Чорне море метали,
Тільки ляха Бутурлака не зрубали! . . .”²⁹*

Gogol reworks the original story of the *duma* to suit his own purposes. In the original, it is not the leader of the Cossacks, Kishka, but a Pole by the name of Buturlak, who is rewarded with the position of overseer of the galley slaves for becoming a Moslem. During a Turkish orgy, Buturlak becomes intoxicated and the captured Kishka filches his keys and frees the Cossacks who kill all their Turkish captors. Buturlak is spared and uses his skill to outmaneuver the rest of the Turkish fleet and lead the Cossacks to safety. On the Dnieper, the Cossacks are stopped

---

29) *Ibid.*, p. 39

by their own forward artillery, but Kishka waves the Cossack banner which he has saved during fifty-four years as a Turkish slave, and the Cossack artillerymen welcome their escaping brothers. The old Kishka then enters a monastery to end his life.

Gogol changes the situation. The Pole, Buturlak, is completely omitted. Instead, it is the skill and daring of Shylo that saves the Cossacks and he later joins Bulba's army and dies in battle against the Poles near Dubno. Since Bulba's campaigns are against Poles, the situation obviously didn't allow Gogol to use a Pole (Buturlak) as a hero in his story. The following example is a description of Mosii Shylo from "Taras Bulba".

„Схватили их турки у самого Трапезонта и всех забрали невольниками на галеры, взяли их по рукам и ногам в железные цепи, не давали по целым неделям пшена и поили противной морской водою. Все выносили и вытерпели бедные невольники, лиш бы не переменять православной веры. Не вытерпел атаман Мосий Шило, истоптал ногами святой закон, скверною чалмой обвил грешную голову, вошел в доверенность к паше, стал ключником на корабле и старшим над всеми невольниками. . .

Всех посадил Мосий Шило в новые цепи по три в ряд, прикрутил им до самых белых костей жестокие веревки; всех перебил по шеям, угощая подзатыльниками. И когда турки, обрадовавшись, что достали себе такого слугу, стали пировать, и, позабыл закон свой, все перепились, он принес все шестьдесят четыре ключа и роздал невольникам, чтобы отмыкали себя, бросали бы цепи и кандалы в море, а брали бы наместо того сабли да рубили турков. . .”³⁰

Through careful investigation it may be observed that in many instances Gogol completely translates fragments from Ukrainian dumas into Russian and incorporates them into his story. Here is one of these examples:

„Стоило только есаулам пройти по рынкам и площа-

---

20) Gogol, PSS, Vol. II, p. 137.

дям всех сел и местечек и прокричать во весь голос, ставши на телегу: 'Эй вы, пивники, броварники! полно вам пиво варить, да валяться по запечьям, да кормить своим жирным телом мух! Ступайте славы рыцарской и чести добиваться! Вы плугари, гречкосеи, овцепасы, баболюбы! полно вам за плугом ходить да пачкать в земле свои желтые чоботы, да подбираться к жинкам и губить, силу рыцарскую! Пора доставать козацкой славы!' ”³¹

This passage is apparently taken from the duma, “Ivas’ Udovychenko, Konovchenko”:

„То есаули у города ся засилали,
По улицах пробігали,
На винники,
На лазники
Словами промовляли:
'Ви, грубники,
Ви, броварники,
Ви, винники!
Годі вам у винницях горілок курити,
По броварнях пив варити,
По лазнях зелень топити,
По грубах валятися,
Товстим видом мух годувати,
Сажі витирати, —
Ходіте за нами на долину Черкань Погуляти!” ”³²

The geographical position of the Ukraine was a crossroad for numerous invaders. Therefore, every able-bodied man was a Cossack. In case of an emergency, the couriers went throughout the cities and villages and the required army was quickly mobilized.

Sometimes Gogol retains the rhythm and melodiousness of the dumas. A very good example of this is a passage in “Taras Bulba” taken from the duma “Pro Fedora Bezridnoho”.

31) *Ibid.*, p. 47.

32) *Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni*, p. 23.

„Палашами, копьями копали могилы
Шапками, полами выносили землю,
Сложили честно козацкие тела
И засыпали их свежую землю,
Чтобы не досталось воронам и
Хищным орлам выклевывать им очи.”³³

„Да тіло козацькеє молодецькеє знахожали,
На червону китайку клали,
Тіло козацьке молодецьке обмивали,
А шаблями суходіл копали,
А шапками та приполами персть носили.”³⁴

This example represents the typical Gogolian style of prose writing in rhyme, alliteration, and assonance. Passages such as this can be found throughout Gogol's work.

After a careful study of “Taras Bulba”, one reaches the conclusion that Gogol, even though writing in Russian, was so permeated by his Ukrainian background that he often found it necessary to consciously search for words in Russian. When these were not readily discovered, he simply transformed Ukrainian words into a new Russian idiom and by providing an exact translation of the dumas, he lends a charm and enchantment to the Russian language. This technique resulted in the typical Gogolian style of the earlier works, *Evenings on a Farm near Dikanka*, and *Mirgorod*.

---

33) Gogol, PSS, Vol. II, p. 121.

34) *Ukrainski narodni dumy ta istorychni pisni*, p. 36.

CHAPTER V

The name, Taras Bulba, was created by Gogol to picture a typical hero of the Ukrainian Cossacks. The first name, Taras, is always ornamented with heroic adjectives. To the Poles and Ukrainians, the name "Taras" represents an era of special significance. To Poles, it is an era of shameful defeat, and to Ukrainians an era of glorious victory over a Polish army that outnumbered its warriors four to one. The victor was the Hetman Taras Triasylo. Later, the Bandurists (Ukrainian troubadours) and the populace of Ukraine sang an heroic duma entitled "Tarasova Nitch".

Hetman Taras Triasylo (1624-1632) was a huge man with tremendous physical strength, a master of the art of war, and very honest. He died a natural death.

Searching for the appropriate title for his historic tale, Gogol found it in the *Istoriia Rusiv*.^{*} He used the first name "Taras" and from Triasylo he created Bulba.

Bulba is taken from the Greek word "bolbos", meaning an underground bud that sends down roots. The majority of "bulbs" are able to withstand excessive heat, drought, or extreme cold, becoming revitalized each spring and producing a new life above the ground. Like an immortal idea, the bulb cannot be destroyed totally, but only on the surface after a period of rewarding growth. Neither the scorching heat of the south or the biting "northern cold" are able to annihilate the underground roots. It is this analogy which makes the name Bulba symbolic of the ability to rise in new growth perennially. Thus, for Gogol, the name he gave his hero, Taras Bulba, became an immortal symbol, a continuity of Taras Triasylo.

---

^{*}*Istoriia Rusiv*: an unauthenticated history of Ukraine written at the end of the 18th century, or at the beginning of the 19th century. Its authorship is uncertain.

One of the battles in which Taras Triasylo was engaged was used by Gogol to portray a particular scene in which he reverses the roles played by the combatants. The following passage is from the *Istoriia Rusiw*:

*"Finally came the Polish holiday called God's Body, for which the Cossacks were waiting, and which the Poles celebrated with shooting and banqueting. That night, the Cossacks sent a large contingent of infantrymen who were able to attack the city at dawn by crawling through a gorge. They entered the city, catching many Poles undressed. They killed all of those who resisted. The others were dispersed or drowned in the river. The Cossacks took the camp with all its supplies and artillery."*³⁵

The following passage from "Taras Bulba" shows how Gogol utilized the material quoted above:

*"It was only after some time that it became known that the men of the Pereyaslav detachment, stationed in front of the side gates of the city, had been dead drunk; it was small wonder then that half of them were killed and the other half taken prisoner before they knew what was happening. While the next detachments, awakened by the noise, were snatching up their arms, the Polish troops were already entering the gates and their rear-guard had opened fire upon the sleepy and half-drunken Cossacks who rushed pell-mell after them."*³⁶

Gogol creates the city-fortress of Dubno from information he gathered from the *Istoriia Rusiw*. The history names the unconquerable fortress of Kodak, built by French engineers, as the major obstacle to the unification of Ukraine. However, Hetman Khmel'nitskii took the city-fortress rapidly and with only small losses.

---

35) Georgi Konysky, *Istoriia Rusiw* (New York: Vydavnytstvo "Visnyk" — OOCSSU, 1956), p. 73.

36) Gogol, *PSS*, Vol. II, pp. 107-108.

In "Taras Bulba", the fortress Dubno lies in the same geographical position as Kodak. Gogol, to avoid the obviousness of his information, searches for a suitable name — a synonym meaning "strength" — perhaps to the extent of being unconquerable. This he found in the *Istoriia Rusiiv*. The passage reads as follows:

*"On June 13th Khmel'nitskii received a letter from General Rodak of Siveriia, informing him that he (Rodak) had cleared the province and the cities of Chernihiv and Starodub of all Poles."*³⁷

Starodub (an old oak). Gogol drops "Staro" (old), and leaves "oak". The powerful oak is king among trees. Thus, it was suitable for Gogol to give this name to the city-fortress to support his plot. The city is not conquered.

Most fortified cities were built by rivers in order to supply the populace with water, and most had underground tunnels with an outlet to the river. Dubno's tunnel had an outlet into a clump of bushes. This was a necessary change in order to support the plot of the story. In the *Istoriia Rusiiv*, the secret tunnel is mentioned several times — one of the times being during the Battle of Rodak. The passage reads:

*"General Rodak realized that after many attempts and skirmishes, he could not achieve anything. He finally learned that there was an underground tunnel leading all the way to the river Desna. He ordered the digging of another tunnel from the opposite side."*³⁸

During the siege of Dubno, the Tatars attacked the insufficiently defended Zaporozian Sitch and took all the supplies and treasures that were hidden underground. In the *Istoriia Rusiiv*, during the Cossack siege of Rodak, mention is made of hidden underground supplies and treasures.

The news of the Tatar attack reached the Cossacks near Dubno. They were shaken. Here Gogol has a chance to show the

---

37) Konysky, p. 106.

38) *Ibid.*, p. 107.

most important characteristics of the Cossack — comradeship, brotherhood, love for their friends-in-arms. The Cossacks are ready at any time to render aid or even to die for their comrades who are in trouble. They disregard any material gains which they might secure in a specific situation. Materialism and selfishness is foreign to them. The main objective of the Cossack, which Gogol rendered so clearly in "Taras Bulba", is—comradeship. Historically, the Cossacks were able to overcome enemies who outnumbered them many times because of their skill, unselfishness and "esprit de corps". Nothing stood in their way; not property or family. Response to duty was the ethos by which they lived. In the *Istoriia Rusiiv*, this situation occurs time after time, and Gogol, recognizing this most important trait of the Cossacks, presents it in "Taras Bulba" as a major theme.

The scene in which Pototeki is imprisoned by the Cossacks is taken from the *Istoriia Rusiiv* where Liantzkoronski is taken by the Cossacks and later freed upon the request of the Orthodox priests in the city of Polonnoe. Gogol introduces this passage by saying: "It is said in the manuscript that, etc."

"The pages of the Chronicles contain detailed descriptions of the weakness of the royal hetman Nicholas Potocki with his numerous army against the invincible Cossack force; of the siege by the relentless Cossack army of the little township of Polonnoe where he had fled with the remnants of his forces; and of his solemn oath, when finally driven into a corner, of full satisfaction on the part of the king and his government and the restoration of all their former rights and privileges. But the Cossacks were not so foolish as to be taken in by that: they knew very well what a Polish oath was worth. . . if he had not been saved by the Rus clergy of that little town. When all the priests came out to welcome the Cossacks in their bright gold chasubles, bearing icons and crosses, with their bishop at the head in his pastoral mitre and cross in hand, all the Cossacks bowed their heads and took off their caps. The hetman, together with the colonels, agreed to let Potocki go, taking from him a solemn oath to leave the Christian churches their full freedom, to forswear all

ancient enmities, and to respect the honour of the Cossack army."³⁹

The following excerpt is taken from the *Istoriia Rusiw*:

"After completing the burials, they pursued Hetman Liantskoronski, and catching up with him in the little township of Polonnoye, where he was awaiting help from Poland, they here attacked him in the castle where he had locked himself. Not allowing the Cossacks to attack the castle, he sent a procession of the clergymen of Rus with crosses and banners to meet them. They proposed peace from both the hetman and all of Poland and prayed and cursed in the name of God the Hetman Ostryanytsia and his army so that he might be persuaded to submit to the peace proposals. After a long conference and after both sides had sworn, a delegation sent from both hetman's gathered in the church and wrote a tract concerning everlasting peace and full amnesty which would forswear all ancient enmities. They signed it, swearing on the Bible to preserve forever the rights and privileges of the Cossacks and the nation."⁴⁰

The scene in Warsaw in which Ostap and other captured Cossacks are being tortured by the Poles is presented in grotesque, but realistic, manner. Here again, accounts read in the *Istoriia Rusiw* furnished Gogol with the knowledge of the methods and procedures used for the handling of prisoners of war during this era. An account in the *Istoriia Rusiw* relates the capture and subsequent torture of Hetman Ostryanytsia and his aides in Warsaw.

"The wives and children of the doomed having seen the tortures, filled the air with their moans and cries, but they were quickly silenced. With unbelievable brutality, the Poles severed the breasts of the women and mutilated them all. Those tortured husbands who were

---

39) Gogol, PSS, Vol. II, p. 167.

40) *Istoriia Rusiw*, p. 77.

still alive were then hit in the face with the severed breasts of their wives.

The children who remained were crawling around their mother's bodies and nuzzling them. They were burned on iron grates in sight of their fathers under which the Poles added charcoal and fanned it with hats and brooms."⁴¹

The passage from "Taras Bulba" reads:

*"Ostap bore the tortures and endured the agonies like a hero. Not a cry, not a moan was heard even when the bones of his arms and legs were being broken, when the awful cracking sound they made was heard amid the dead silence of the crowd, even by the remotest spectators, when the Polish ladies turned away their eyes — nothing resembling a moan escaped his lips, nor did his face falter. Taras stood in the crowd with a bowed head, but, at the same time, he murmured approvingly raising his eyes proudly, 'Well done, son! Well done!'"*⁴²

These comparisons show that Gogol utilized material from the *Istoria Rusiw* in creating his famous historical story, "Taras Bulba".

---

41) *Ibid*, p. 79.

42) Gogol PSS, Vol. II, pp. 164-165.

CHAPTER VI

The master of the travesty and the founder of Ukrainian literature in the vernacular was Ivan Kotliarevsky, whose literary devices were frequently used by Gogol to establish his own incomparable style.

"Kotliarevsky's connections with Russian literature are as natural as with the Ukrainian because he developed under the influence of both the Ukrainian and Russian cultures (the school and intellectual surroundings of the poet were mostly Russian). And the Eneida itself was being published for both Ukrainian and Russian readers — with a Russian title and an explicator for the Ukrainian words which usually would not be understood by the average Russian reader."⁴³

Gogol's situation was comparable with Kotliarevsky's in that he too was a product of both cultures.

Kotliarevsky chose for his major work the subject matter of Virgil's *Aeneid*, a traditional material for travesties. His creativeness enabled him to make use in his work of ethnographic material, to enrich the language by abundant use of synonyms for concrete conceptions, and to bring the jargon of seminarians, cantors, drunkards, thieves and others into popular use. Professor D. Čizevsky makes the following statement concerning Kotliarevsky's mixing of two languages:

"The word for Kotliarevsky is also the material for playing with the language. To such play belongs the usage of rhyming foreign names with Ukrainian words. For example, 'Troiu' (Troy) with the Ukrainian word

---

43) P. K. Volynsky, *Ivan Kotliarevsky* (Kiev: Derzhavne vydavnytstvo khudozh'oyi literatury, Derzlitvydav Ukrainy, 1955), p. 141.

'hnoi', (*dung*), 'Zeves' (*Zeus*) with the Ukrainian 'pes', (*dog*) etc."⁴⁴

Gogol also uses a mixture of two languages in "Taras Bulba" in order to achieve a melodious style. The difference lies in the fact that Gogol's intent was serious, whereas Kotliarevsky's was comical.

Kotliarevsky's language and range was very wide because he created new words, taking advantage of poetic license. Along with simple vocabulary, he creates onomatopoeical words to which he introduced a separate explicator. Gogol uses an explicator also for the use of those who do not understand the language. Similarly, Gogol creates new Russian words by using Ukrainian cognates in order to create the effects he desires.

Kotliarevsky's *Eneida* had a specific meaning to Gogol. Kotliarevsky's heroic but humorous descriptions of both gods and people, along with his general optimistic outlook on the world, had a great influence on Gogol.

Gogol brought to Russian literature the literary humor of the Ukraine — the style of Kotliarevsky with its characteristic abnormal appearance of vulgarisms and deliberate reproduction of the peasant elements of the language with its naivete. In the clever and living burlesque of Kotliarevsky, there is clearly described Aeneas with his Trojans — a proud and brave brotherhood. The humor is intermingled with heroism. Irony changes to pathos and sometimes to lyricism during the adventures of the Trojan Zaporozhets.

Kotliarevsky's vulgarisms are especially created to describe things or persons who are not to his liking. Thus, he called Juno the "daughter of a bitch" and Hecuba "shrewd as a devil". Later, we find in Chapter VI of *Eneida* Hecuba being called "a loud bitch". On the contrary, toward Aeneas and the Trojans, Kotliarevsky has sympathy, treating them like brave Cossacks. This is similar to Gogol's treatment of women as creatures of

---

44) Dmytro ĆiŹevsky, *History of Ukrainian Literature* (New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., Inc., 1956), p. 341.

evil and the contrary treatment of the Cossacks as faithful and trustworthy.

In "Confessions", Gogol wrote that his early works were created to entertain himself — full of light and joyful scenes, but they disappeared together with his early years. Also, in the first chapters of *Eneida*, Kotliarevsky's purpose is to create laughter, however, in later chapters, a different kind of laughter is heard. Not an empty laughter where one human is simply laughing at another, but a laughter that was born with love toward the other person. With this type of laughter, Kotliarevsky differed from other representatives of burlesque literature. Gogol's, too, is a sympathetic laughter.

*"Wait! Wait! Let me have a good look at you! Taras went on, turning them round. 'Just look at their long coats! What coats! I'm sure you won't find such coats anywhere in the world! Now then, one of you, run across the yard, will you? I bet you get all tangled up in your skirts and fall sprawling to the ground!'"*⁴⁵

In the majority of the works of Gogol, there could be found numerous examples and comparisons with the work of Kotliarevsky — showing a definite influence on Gogol. However, the story "Taras Bulba" is singularly devoid of such instances as it was not intended as a burlesque, but more or less as an account of the Cossack traits of brotherhood and loyalty.

---

45) Gogol, *PSS*, Vol. II p. 41.

CONCLUSION

A careful study of the Ukrainian elements in the works of Nikolai Gogol lead one to conclude that these works may be divided into three separate groups. The first group consists of the early works, *Evenings on a Farm near Dikanka*, and *Mirgorod*, in which Gogol made heavy use of Ukrainian folklore, and the language of the people from that folklore, along with their customs, traditions, axioms, fables, humor and superstitious beliefs.

In the second group can be included the Petersburg stories. In these stories, Gogol almost entirely abandoned Ukrainianisms and wrote in purer Russian bringing an enrichment to the Russian literary language, which until 1825, adhered to the traditional literary classicism.

Group three could be said to consist of the single work, *Dead Souls*. Here Gogol relied entirely on the Russian language, introducing again the use of the Russian folk language in all its variety. It is easily seen that Gogol broke all the rules of the standard literary language of the time, and enriched this tradition with the folk language and its unlimited possibilities. A modern Russian literary critic states:

*"One of the peculiarities of the Gogolian style is that his (Gogol's) works appear to be saturated with the life and vocabulary of the common people."*⁴⁶

In summary, it may be stated that Gogol was one of the first Russian writers who was able to cross the boundaries imposed by the limitations of the literary language of Russia.

Time has shown, and will continue to show in the future, that those critics who attacked Gogol's language as being incorrect and, in some cases, overly vulgar from a literary standpoint, were obviously not aware of the value of a living language which, in order to maintain its virility, must remain flexible and reflect the spirit, as well as the intellect, of those who speak it.

---

46) Pereverzev, p. 80.

BIBLIOGRAPHY

- Bezushko, Dr. Volodymyr. *Mykola Hohol*. Winnipeg: Literaturna Studia Kul'tura i Osvita. 1956.
- Bogoyavlenskaia, Marianna. *Religioznyi lik Gogolia v novom oveshchenii*. 1960.
- Chaplenko, V. *Ukrainizmy v movi M. Hoholia*. Augsburg: Nakladom T-va prykhylnykyv UVAN. 1948.
- Cizevsky, Dmytro. *History of Ukrainian Literature*. New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S., Inc. 1956.
- DeBray, R. G. A. *Guide to the Slavonic languages*. New York: E. P. Dutton & Company, Inc. 1963.
- Gogol, N. V. *Polnoe Sobranie Sochinenii*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR. 1937-1952.
- Kolessa, Dr. Filiaret. *Ukrains'ki narodni dumy*. Lviv: Nakladom tovarystva "Prosvita". 1920.
- Konysky, G. *Istoriia Rusiw ili Maloi Rossii*. Moskva: V Universitetskoi Tipografii. 1846.
- Kotliarevsky, I. P. *Tvory*. Kiev: Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oyi Literatury. 1957.
- Mandel'shtam, I. *O Kharaktere Gogolevskogo Stilia*. Helsinki: Novaia Tipografiia Guvudstadsbladeg. 1902.
- Makivchuk, F. U. (ed.). *Satyra i humor*. Kiev: Radians'kii pys'mennyk. 1955.
- Mashynskii, S. *Mertvye Dushi N. V. Gogolia*. Moskva: Izdatel'stvo Khudozhestvennaia Literatura. 1966.
- Mirsky, D. S. *A History of Russian Literature*. Francis J. Whitfield (ed.). New York: Alfred A. Knopf. 1960.

- Nabokov, Vladimir. *Nikolai Gogol*. New York: New Directions. 1961.
- Pavlii, P. D., Rodina, M. S., Stel'makh, M. P. (eds.). *Ukrains'ki narodni dumy ta istorychni pisni*. Kiev: Vydavnytstvo Akademii Nauk Ukrains'koi RSR. 1955.
- Rereverzev, V. P. *Tvorchestvo Gogolia*. Moskva: K-vo "Sovremennyya problemy". 1914.
- Setchkarev, Vsevolod. *Gogol: His Life and Works*. New York: New York University Press. 1965.
- Shkurenko, D. S. (ed.). *Ukrains'ka dramaturhiia, pershoi polovyny XIX stolittia*. Kiev: Derzhavne vydavnytstvo khudozhn'oi literatury. 1958.
- Sokrutenko, E. E. *Russkaia literatura 19-go veka*. Kiev: Izdatel'stvo "Radians'ka shkola". 1959.
- Spector, I. *The Golden Age of Russian Literature*. Seattle: University of Washington Press. 1942.
- Stepanov, N. *Gogol*. Moskva: Izdatel'stvo CK-VLKCNC "Molodaia Gvardia". 1961.
- Tschizewskij, Dmitrij. *Russische Literatur Geschichte des 19 Jahrhunderts*. (Vol. I, Die Romantik). München: Eidos Verlag. 1964.
- Ukraine: A Concise Encyclopedia*. Vol. I. Toronto: University of Toronto Press. 1963.
- Volynsky, P. K. *Ivan Kotliarevsky*. Kiev: Derzhavne Vydavnytstvo Khudozhn'oi Literatury. 1955.
- Virgil. *The Aeneid*. Translated by W. F. Jackson Knight. Baltimore: Penguin Books, Inc. 1956.
- Zhdanov, V. N. V. *Gogol: Ocherk Zhizni i Tvorchestva*. Moskva: Izdatel'stvo Khudozhestvennoi Literatury. 1959.

ІДЕЙНО-МИСТЕЦЬКИЙ ШЛЯХ ГОГОЛЯ

Літературно-мистецький шлях Миколи Гоголя, українського письменника, що писав російською мовою, переплітається українськими елементами різних галузей. Українізми в творчості Миколи Гоголя були признані і даліше згадуються багатьма видатними науковцями літературного світу. Проте вичерпне дослідження цієї ділянки, так важної для розуміння тонкості творчості Гоголя з її усіми відтінками ще не було виконане. Отже тому, автор цієї наукової праці бере за своє завдання задовільнити довго-бажане, а саме висвітлити літературно-творчий шлях поета-письменника Миколи Гоголя, як рівнож формування його досі не зовсім зрозумілого стилю, головним чином: звідкіля, де, коли й чому його творчість формується в специфічний стиль, поступово набирає світового розміру поняття, а згодом вкорінюється в літературно-мистецькому світі незломною і все більше та глибше популярною тривкістю.

В головному, автор цієї праці задержиться над збіркою „Миргород”, але також охопить менше або більше детально його поето-прозову творчість, починаючи від „Вечорів” і кінчаючи „Мертвими душами”.

Кристалевою репрезентацією українізмів в творчості Миколи Гоголя являються фікційні історично-філософо-ідеологічно-ідеалістичні твори „Тарас Бульба” і „Страшна помста”. Ці твори зокрема гідні цього роду дослідженню тому, що їхній сюжет охоплює Україну, українських козаків та ідеологічно-ідеалістичні міркування їх творця.

Ця праця охоплює дев'ять розділів. Всі цитати в ній перекладені з різних мов автором цієї праці. Цитати не перекладені залишені в оригіналі навмисне, з метою сти-

лістичного порівняння. Завданням першого розділу є прослідження історично-літературного шляху в творі „Тарас Бульба”.

Розділ другий відноситься до розвитку українського сюжету у письменників українського роду, що писали російською мовою, та російських письменників, що цікавилися українською тематикою. Вкінці розгляд остаточного завершення цієї тематики Миколою Гоголем, та розвиток і головна характеристика стилю Миколи Гоголя.

Завданням третього розділу є представлення українських мовних елементів широко використаних Миколою Гоголем в його ранніх творах. Згодом слідує список слів поділених на шість категорій залежно від їх значення. Цитати з твору „Тарас Бульба” залишені в оригінальній мові з метою показання української термінології в цьому творі.

Розділ четвертий висвітлює втілення Миколою Гоголем українських дум та історичних пісень, як джерельний матеріал в свою літературну творчість. Цитати-урипки рівнож залишені в оригінальній мові з метою стилістичного порівняння, які без сумніву в перекладі не задовільняють збагнення мікроскопічних відтінків які глибоко приховуються в оригінальній мові.

В п'ятому розділі представляється матеріал з „Історії Русів” використаний М. Гоголем в „Тарасі Бульбі”. Автор цієї праці не мав змоги одержати копії „Історії Русів” в оригінальній мові, і саме тому всі цитати вжиті в цій праці взяті з копії українською мовою. Всі уривки вжиті з „Тараса Бульби” в цьому розділі залишені в оригінальній мові із завданням порівняння.

Шостий розділ просліджує ідеологічно-ідеалістичне мислення М. Гоголя, джерелом якого являється повість „Шинель”. Головні стилістичні засоби цієї повісті як дійсність, уява та зворотне вживання гіперболи, тобто, видигання тривіального до рівня, попередніх письменників,

високого — являються головними рушіями цієї знаменитої повісті. Двозначність ідеї являється головним завданням дослідження цього розділу.

Завданням сьомого розділу є дослідження найкращої драми будь-коли написаної російською мовою. В ньому висвітлюється яскравість та вміння Гоголевої поетичної музи, твір якої зумів захопити увесь літературний світ, та суспільство в якому ця драма відбувається. Одночасно просліджується новий підхід представлення нового, новим способом „темної комедії” театралові, невмирущої драми „Ревізор”.

У восьмому розділі представляється філософічно-ідейну мету Гоголевого твору, поеми в прозі „Мертві душі”. Пошлість являється головним рушієм цієї поеми. В цьому розділі просліджується головну ідею та принцип подорожі Чічікова. Психологічне представлення головного героя та ряд других, яких животіння так влучно відзеркалене безмежною слово-грою мистецького вияву гоголевого пера. Талант спостерігання та ніким до цього часу не перевищена слово-гра Гоголя являються головними засобами цього твору.

Дев'ятий і останній розділ показує вплив Івана Котляревського (основоположника новітньої української літератури) на творчість Гоголя, головню сатири й гумору, який виплекав у Гоголя його „сміх крізь сльози” та ідеологічне джерело Гоголевого мислення. Слово-гра обидвох поетів являється головним руслом їхнього досягнення в літературному світі.

В'їзд Богдана Хмельницького в Київ — 1650

ВСТУП

Микола Гоголь, український письменник, що писав російською мовою, народився 20 березня (старого стилю), 1809 року в містечку Сорочинцях, в сім'ї українського письменника, Василя Опанасовича Гоголя-Яновського (1777-1825). Василь Гоголь був сином дідича, що в 1792 році одержав дворянську грамоту, в якій доповнено його прізвище предківським — Яновський. Багато істориків та літературознавців, а також істориків-генеалогів старалися дослідити й опрацювати родовід Миколи Гоголя, але задовільно-вичерпної праці про родовід Миколи Гоголя ще й досі немає. Одною з найкращих праць з цієї ділянки являється стаття проф. д-р Олександра Оглобина в „Українському Історику”:

„...але він пишався своїм походженням, хоч, мабуть, не знав його докладно, а дещо, може, уявляв собі не зовсім вірно... В історії роду полтавських Гоголів (Гоголів-Яновських) великою подією було одруження Опанаса Дем'яновича Гоголя-Яновського з Тетяною Семенівною Лизогуб... Ці споріднення й посвоячення збільшили і так велике багатство Лизогубів... Бібліографи Гоголя мало цікавилися його предками по лінії Лизогубів... Кобизенка й двох його помічників було страчено в Терському городку, у присутності іранського посла; решта померли в тюрмі або були заслані до Москви. Це була перша, але не остання трагічна зустріч Лизогубів, родичів Миколи Гоголя, з московським світом...

Одруження Опанаса Гоголя-Яновського з Тетяною Лизогуб поріднило Гоголів, окрім Лизогу-

бів, Танських і Забіл, ще з кількома аристократичними, зокрема гетьманськими родами, насамперед з Дорошенками й Скоропадськими. Отож, Микола Гоголь був прямим нащадком гетьманів Михайла й Петра Дорошенків (прапрапраправнук останнього) й Гетьмана Івана Скоропадського (прапраправнук його)...

І ще одне споріднення відіграло ролю — на цей раз фатальну — в житті Гоголя. Як відомо, Гоголь помер у Москві, в домі свого друга, графа Олександра Петровича Толстого. Взаємини Гоголя з Толстим ще якслід не висвітлені. Трагічний фінал Гоголя, загибель II тому „Мертвих душ” і смерть письменника, пов’язані з домом Толстого, кинули понуру тінь на це знайомство...

Мати Миколи Гоголя — Марія Іванівна (1791-1868) була з роду Косяровських. Косяровські — козацько-старшинський рід на Полтавщині, споріднений з Троцинськими, Лукашевичами, та іншими полтавськими старшинськими фаміліями, який походив од Леонтія Павловича Косяровського, знатного військового товариша Лубенського полку (1710)..."¹

Микола Гоголь виростав у літературному оточенні, але завдяки художньому талантові він швидко перевищує літературну творчість та акторську вмільсть свого батька і стає спочатку менше помітним, але поступово, в

---

1) Олександр Оглоблін, „Проблема предків Миколи Гоголя”, *Український Історик*, (Нью Йорк-Мюнхен: Головне представництво „Українського Історика”, 1967, 1968). 3-4 (15-16) Рік IV, ст. 79. — Рік V, сторінки 19,20, 27,28,31.

скорому майбутньому поетом-письменником світового масштабу.

В початковій стадії літературної кар'єри Микола Гоголь захоплюється українською тематикою, якою він збагачує російську прозу літературну творчість, тоді ще мало розвинену, переплітаючи — тоді ще не зовсім удосконалену російську мову — українськими словами, зворотами, мелодійністю — звучної української мови. Остання, завдяки своїй фонетичній чистоті, перевищує мелодійність інших мов, включно з російською, (крім італійської). Рівночасно Микола Гоголь використав в своїй творчості гіперболу, улюблену тогочасними українськими мистцями слова. Цей новий спосіб літературної творчості ввінчався красою й унікальністю, а в цілому, без вагань, можна назвати шлях і методу його літературної творчості — Гоголевим стилем.

Українська мова була його рідною. Проте, в часи Олександра I (1801-1825) та Миколая I (1825-1855) українська мова поступово занепадає серед української інтелігенції, або стає другорядною. Тому саме, Микола Гоголь уже в дитинстві стає двомовним, володіючи українською та російською мовами. Його бездоганне знання двох мов, головно російської, остається заперечним фактом, який на протязі його цілої літературної творчості та після неї видвигається на зовні і стає предметом докірливих маніпуляцій багатьох літературних критиків. Сучасники М. Гоголя дошкульно критикували нечистоту його російської мови, а видавці і цензура прочищували його твори від різного роду українізмів. Професор Василь Чапленко підкреслює:

„... З огляду на такі труднощі „боротьби” з граматичними українізмами, вони наявні навіть в мові такого дозрілого Гоголевого твору, як „Мер-

тві душі”, та ще й не в чернетці, а в остаточно опрацьованому тексті. І це тоді, як Гоголь, за його власними словами, до восьми разів власноручно переписував свої писання!

На те, що Гоголь погано знав граматику російської мови та взагалі російську мову, звернули були увагу ще його сучасники. *„Прозою я пишу багато неправильніше, — писав О. Пушкін в одній із своїх чернеткових заміток, — а балакаю ще гірше і майже так, як пише Гоголь.”* І це сказано про відомого вже тоді майстра слова, славетного російського письменника! Про це ж таки писав тоді в рецензії на *„Мертві душі”* Греч, один з нормалізаторів тодішньої російської мови. Греч зазначав, що Гоголів *„языкъ и слогу самые неправильные и варварские”* і що *„въ его речи господствует самое возмание противъ грамматики и логики, . . .”*²

В 1821 році Микола Гоголь вступає в гімназію вищих навчань у Ніжині. Тут він поглиблює своє знання російської мови. Згодом в Петербурзі знання цієї мови поширює і молодий Гоголь задумує стати впливовим мистцем слова; рівночасно він добре знає і розуміє, що досягнути задуману ціль в тодішніх обставинах він зможе, без сумніву, не рідною, а російською мовою. За кордоном в Італії він даліше удосконалює знання російської мови. Там він зустрічається з російськими художниками, які з захопленням сприймали поради відомого вже вто-

---

2) Василь Чапленко, *Українізми в мові Гоголя*, (Авгсбург: Накладом Т-ва Прихильників УВАН, 1948), сторінки 16, 17.

му часі письменника. Італію Гоголь порінює своєю красою, співом, кліматом та загальним виглядом з Україною, Рим з Києвом! Рівночасно Гоголь ніколи не забуває, ані не цурається рідної української мови. В Римі Гоголь зустрічається з польськими священиками, Ієронімом Кайсевичем та Петром Семененком, недавніми учасниками польського повстання. Вони розмовляють польською, а Гоголь відповідає українською мовою. Ієронім Кайсевич захоплений Гоголем, та знаючи можливості Гоголевого впливу як мистця слова присвятив йому свою сонет-поему п. з.: „Доля поета з Дніпра” порівнюючи його з „долею полевої квітки, пересадженої з рідної землі”. Цей сонет-поема глибоко ввійшли йому в душу. А коли повертаючись додому, Гоголь тихо приспівував: „Ой, на горі там жінці жнуть...”

Українська мова остається в нього мовою душі, про що буде згадка в дальших розділах цієї праці.

Тема цієї праці є: „Ідейно-мистецький шлях та українські елементи в творчості Гоголя”, в якій аналізується —де, чому і як Микола Гоголь вживає двомовну суміш російської та української мов. Ця суміш помітна (хоч не в однаковій мірі) в усіх його творах, починаючи від „Вечорів” та кінчаючи „Мертвими душами”. Спочатку автор цієї праці задержиться над твором „Тарас Бульба”. Російський літературний критик Н. Степанов пише:

„... Ему хотелось передать то упоение, тот восторг, который всегда охватывал его при слушании старинных украинских песен, „дум”...

В памяти возникали имена казацких гетманов и полковников, чьи подвиги воспевали слепые бандуристы-лирники. Гетман Острижца, ... Сагайдачный, Тарас Трясило, Дорошенко, Нечай...

Перед Гоголем все нагляднее, осязаемее вставал образ такого героя, возникали картины привольной жизни Запорожской Сечи. Рождалась див-

ная героическая эпопея украинского народа „Тарас Бульба...” ³

Історичний твір-епоея „Тарас Бульба” фікційний, проте він оснований на історичних даних боротьби українського народу проти польської окупації. Україна і Польща представлені як дві протилежні сили: одна — природно-чиста, духом не зітліла, а друга штучна, закланна — насильницька та широко проникнута „пошлістю”.

Боротьба цих протилежних сил вичерпно передумана та досліджена поетом. Вона набирає широкого характеру, а не обмежується лише поняттям боротьби двох народів за різні цілі; вона, навпаки, загадково прихована у глибині символів, в складній зворотності. Ця зворотність письменника пробивається в глибінні філософського максимум цього поняття і вміло виплекує ідею волі в тих, що в неволі!

Детальніше прослідження і вияснення „зворотності” в творчості Миколи Гоголя буде висвітлене в першому і дальших розділах цієї праці.

Сюжетна акція епопеї „Тарас Бульба” відбувається в Україні, тому Микола Гоголь широко вживає українську термінологію, фразеологію та українську топографію, з метою представлення картин країни, в якій відбуваються події твору, більш реалістично. В загальному цей твір представляє собою суміш романтизму, сюрреалізму та реалізму.

Реалізм визначається коли Гоголь описує Україну, звичаї, обичаї та традиції її народу, її військо, запорозьких козаків на Січі і в поході.

Сюрреалізм представлений автором на території

---

3) Н. Степанов, *Гоголь*, (Москва: Издательство ЦК ВЛКСМ, „Молодая Гвардия”, 1961), сторінки 142, 143.

Польщі, головним чином в часі підготовки мешканців Варшави до великого торжества — страчення Остапа та його друзів, захоплених в полон.

Романтизм охоплює велику частину твору, але голов-но у випадках, коли Гоголь видвигає подвиги козацтва в цілому, або вчинки поодиноких козаків, порівнюючи їх з феноменами природи, а в дальшому навіть з борцями, післанцями Бога!

Російські літературні критики дев'ятнадцятого сторіччя прославляли Миколу Гоголя, як „батька російського реалізму”. Проте сьогодні — навпаки, кожний літературний дослідник, ба навіть культурний читач, зацікавлений творчістю Гоголя, прийде до висновку, що в дев'ятнадцятому сторіччі теорія еволюції і послідовна боротьба природничих і фізичних наук з релігією примусила художню творчість перейти в так звану школу — „школу реалізму”. Гоголь, як і всі інші тогочасні мистці (всіх галузей) піддався цьому впливові, але тут рівночасно треба підкреслити, що він ним тільки частинно забарвлений, і навпаки — рівнорядно проломлює всі обмеження тогочасних застарілих літературних форм і творить новий притаманний йому лише — *Гоголевий* стиль, широко проникнутий натуралізмом, який згодом перетворюється в „школу Гоголя”, яка беззастережно залишається ефективною, а її вплив помітний у багатьох письменників на протязі цілого дев'ятнадцятого сторіччя, а в багатьох випадках у формі гротеску переступає навіть межі двадцятого! Водночас, дослідуючи його стиль, завважується, що він настільки модерний (особливо в його так званих „петербурзьких” творах), що читаючи їх, читач час-до-часу застановляється — коли ця драма відбувається: Вчора чи сьогодні? Чи може вона ще зовсім не відбулася і читач мимохідь заблуdiv у майбутнє!

Ранні твори Миколи Гоголя, що включають також „Тараса Бульбу”, основані на багатому тлі українського

фолкльору та народної мудрости. Його мова свідомо або несвідомо в багатьох випадках густо переплітається українськими словами та приказками. Його рання літературна творчість зраджує поважний вплив до — Гоголевих українських мистців слова, а саме: Івана Котляревського (основоположника новітньої української поетичної літератури); Квітки Основ'яненка (батька української новітньої прози); та Гулака-Артемовського; а також вплив старинної української літератури, починаючи добою українського барокко. Час-до-часу завважається також вплив на його творчість його батька Василя Гоголя. В ділянці філософічного мислення та ідеалістичного міркування М. Гоголь та Г. С. Сковорода — це витвір одного духовного джерела! Микола Гоголь черпає багато матеріалів з *Історії Русів*, яку поширювано в Україні та Білорусі в рукописних копіях. Згодом, допущена царською цензурою, вийшла друком у Москві 1846 року.

Твір епсею „Тарас Бульба” можна поділити на дві головні частини: перша частина охоплює розділи I — X та розділ XII. Вона є більш природною, живою і більш мистецькою, бо Гоголь використовує тут у ширшому розмірі музичний і фонетичний ефект українського фолкльору з його мовою, що вкупі взявши надає цій частині твору мелодійности та ритміки народної усної творчости. Тут слід підкреслити, що історичний хід подій спричинили обставини, в котрих цей народ виплекав народну творчість різних галузей, перевищуючи подібну творчість інших народів світу. Зібравши велику кількість різноманітної народної творчости Гоголь творить на її тлі свої самостійні твори, а не як поодинокі критики закидають йому, що він присвоїв її надаючи готовий вже творчості своє ім'я. Він використовує український фолкльор, як каталізу для збагнення психології і психіки народу, котрий він описує в даному творі.

У творі „Тарас Бульба” помітно, що козаки, говорячи

про себе, вживають займенник — „ми“ —, підкреслюючи цим вагу принципу — „один за всіх, а всі за одного“, вагу побратимства.

Друга частина охоплює тільки один розділ — XI. В цій частині Гоголь залишає Україну позаду, а з нею багатий український фолкльор. Без цього фолкльору зображення Польщі перестилізоване і гротескне! Водночас поляки, говорячи про себе, вживають займенник — „я“ — підкреслюючи цим протилежність козацькому — „ми“ —.

В дванадцятому розділі, який належить до першої частини, Гоголь знову повертається в Україну, тут гротеск знову відсутній і твір, як попередньо, збагачується красою Гоголевого стилю.

В „Тарасі Бульбі“ зустрічається „Сечь“ і „Січ“. Перше, що вимовляється по-російському, вживається в авторській мові. Друге, що вимовляється по-українському, вживається у відповідній ситуації в прямій мові козаків.

Твори Гоголя з українською тематикою зібрані в перших двох томах „Повного зібрання творів Гоголя“ (советського видання). Перший том охоплює низку повістей під заголовком „Вечори на хуторі біля Диканьки“, а другий під заголовком „Миргород“. В обох збірках тематика українська, а мова макаронічно-російська. Чому? Тому, що ґрунт тоді був пліднішим для виплекання бажаного чужим а не рідним приладдям! І справді, Гоголь не помилився, його плоди-твори знайшли покупців не тільки в тогочасній Україні і спонукали забувших рідне, знову повернутися до нього, але також за кордоном захоплювали і все більше зацікавлюють нових читачів, об'єднують нових прихильників; тільки не всі ще вони вповні знають — хто їх виплекав і яка їх правдива мета в літературному світі.

Джордж Бернард Шов, великий ірландський письменник-драматург писав тільки англійською мовою. Йо-

го твори широко охоплюють ірландську тематику, і його душа говорить рідною мовою, вміжчасі увесь літературний світ знає, що він не був англійцем. Але завдяки цій мові Джордж Бернард Шов досягнув світового признання.

Вілліам Батлер Єйтс також писав англійською мовою. Він своєю літературною творчістю й філософічними міркуваннями не допустив до загибелі ірландської культури, а його погляд що „Слово сильніше меча” в багатьох випадках не допустили до кровопролиття. Завдяки цьому він досягнув великої поваги в літературному світі, а в протилежному випадку його творчість поневірялася б на полицях ірландських „темниць”. Ось уривок вірш В. Б. Єйтса, а згодом переклад автора цієї праці:

TO IRELAND IN THE COMING TIMES

*Know, that I would accounted be
True brother of a company
That sang, to sweeten Ireland's wrong,
Ballad and story, rann and song;
Nor be I any less of them,
Because the red-rose-bordered hem
Of her, whose history began
Before God made the angelic clan,
Trails all about the written page.
When Time began to rant and rage
The measure of her flying feet
Made Ireland's heart begin to beat;
And Time bade all his candles flare
To light a measure here and there;
And may the thoughts of Ireland brood
Upon a measured quietude.*

*Nor may I less be counted one
With Davis, Mangan, Ferguson,
Because, to him who ponders well,*

*Where only body's laid asleep. . .
Of things discovered in the deep,
My rhymes more than their rhyming tell*

ІРЛЯНДІЇ В ЧАСИ МАЙБУТНІ

Знайте, що я буду відповідним членом побратимства, яке опіває, щоб полегшити злочин проти Ірландії, баладами, думами та історичними піснями; Я не буду менш вартісним від них, тому, що її рубець мережитья багряними рожами. Котрої історія почалася перед тим, як Господь сотворив ангельський клан, це все розміщене по всій сторінці. Коли час тиномовности і лютости настав, розмір її летючих ніг спричинив серця Ірландії знову забитись; А час наказав всім його свічам засвітитись, та освітити розмір де-не-де; І нехай думки Ірландії плекають про промірену тишину. . .

Я не бажаю бути менш важним, як Дейвіс, Манган і Фергісон, тому, що той, що думає глибоко, мої рими багатші від їх римування про речі розкриті в глибині, де тільки тіла лежать у сні. . .

Подібно, як Гоголь з українського, Єйтс черпає ідеї для своїх творів з ірландського фолкльору. Сам Білліам Єйтс про це пише так:

„ . . . Одна поема, наприклад, є продовженням пісні, яку заспівала мені стара жінка в Біллісодарі. Друга виникла з трьох або чотирьох рядків народної танкової ірландської пісні з чотирнадцятого сторіччя. А третя виникла на заході з ірландської легенди. . .

. . . Елементи пісень все присутні в творах цього поета, не тільки в чисто літературній ліричній творчості з наявним підложжям народної пісні, але також в його інтелектуальних і реторичних

твораз. В його всій творчості музичний мотив і спів постійно повторюються..."⁴

Тут варто підкреслити, що ірландські письменники, пишучи англійською мовою, а Гоголь російською, знаходились в оточенні різних культур. Перші без вагань писали, що бажали, не боячись, що цензура чи видавці не дадуть поодиноким їхнім творам побачити світ, чи прочитатимуть їх від ірландизмів.

Творчість Гоголя належить до першої половини 19 сторіччя, а Єйтса — до першої половини 20 сторіччя, але подібності між ними дуже помітні. В багатьох випадках Гоголь і Єйтс творять — якщо можна так висловитись — свої власні фолкльорні джерела. Гоголь, спонукав літературних дослідників розшукувати сліди початку його повісти „Вій” по всіх закутинах України, але всі розшуки завершилися невдачею, бо це був витвір самого поета.

Повість „Вій”, це твір глибокого мислення зворотніх понять, які до сьогодні мучать дослідників. „Страшна помста” подібно, як „Вій”, заховає в собі філософсько-ідеологічне мислення Гоголя, де первень початку одного розриває на двоє душу, підсилюючися довголітньою відсутністю.

Єйтс також творить свою ірландську мітологію, якої в народі ніколи не було. В цих випадках важко підкреслити вплив Гоголя на творчість Єйтса, але багато подібностей в Єйтса дають причину думати, що він був знайомий з творчістю Миколи Гоголя.

---

4) M. L. Rosenthal, ed., *Selected Poems and Two Plays of William Butler Yeats* (New York: The Macmillan Co., 1967), p. xvii.

РОЗДІЛ I

Завданням першого розділу є прослідження історично-літературного шляху Миколи Гоголя, починаючи від „Вечорів” та закінчуючи „Тарасом Бульбою”. Шлях розвитку Гоголевого стилю; вживання письменником загальних і створених Гоголем символів; початкові сліди „темної комедії” в його творчості та принцип і завдання „зворотності”.

Досліджуючи літературний шлях Гоголя, можна прийти до висновку без великих труднощів, що його „українські твори”, тобто, твори з українською тематикою: „Вечори на хуторі біля Диканьки” і „Миргород” мусіли появитись, бо вони представляли джерельну чистоту його творчої музи, і в цій її чистоті Микола Гоголь почував себе найбільш природно, спонтанно творчим та поетично надхненним.

Влітку 1828 року Гоголь закінчує гімназію в Ніжині і негайно повертається до Василівки на хутір матері, але тут він надовго не залишається і в грудні того ж року їде до Петербургу з метою перемінити світ з його несправедливостями — в протилежне! Уже в 1828 році в листі до В. Косяровського Микола Гоголь висловлює своє бажання:

„... Думками я перебрав есі можливості праці — посади в уряді і задержався на одній. На юридичній. — Я бачив, що тут буде більше роботи як де інде, що тільки тут я зможу помагати людству, тільки тут я буду справді корисним для людства. Неправність — найбільше в світі нещастя, найбільше розривала моє серце. Я запрягнувся не втра-

тити ні одної хвилини мого короткого життя, не зробивши добродійства . . .” 5

Гоголь приїхав до Петербургу в 1829 році, найняв дешеве помешкання на вулиці Гороховій, де замешкували низько-платні державні урядовці. Його тяжка фінансова ситуація та холодно — чужа атмосфера понурого великого міста об'єдналися і розвіяли надії молодого письменника усунути неправності в світі. Згодом його грошева ситуація ставала щораз більш критичною, і це примусило його взяти малооплатну урядову посаду. Але монотонну і невідповідну до його мрій працю він скоро покинув. І, як тільки Гоголь одержав першу платню, він на роботу вже більш не повернувся.

Його перша літературна спроба була фатальною. Поема „Ганс Кюхельгартен” вийшла друком в 1829 році під псевдонімом В. Алова. Ця поема зустріла дуже неприхильну критику тодішніх „знавців літератури” в „Московском Телеграфі” і в „Северной Пчеле”. В розпуці Гоголь розшукав всі числа, в яких появився його перший твір, і знищив їх.

Після невдачі його першої літературної спроби Гоголь заглянув у свою душу і відчув, що „кінець” його творчості не є дійсністю, що стихія і поетичне надхнення зриває і кличе його творити те, що близьке його серцю. Думками він повертається в рідне оточення, де співуча, соняшна й ще не зовсім проникнута „пошлістю” Україна з розпростертими обіймами очікує своїх заблуканих синів і дочок, кличе повернутися думкою і ділом до неї.

---

5) Н. В. Гоголь, *Полное Собрание Сочинений*, (Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1937), том V, ст. 160.

Надалі вищезгадане видання позначатиметься в скороченні: *ПСС*.

Відчувши це, Гоголь вглиблюється в український фольклор, до його багатющої тематики, виплеканої українською народною мудрістю протягом віків волі й неволі, приспаної, але невмирущої, тематики, яка чекає своїх працівників — мистців виходу в світ.

Гоголь негайно, щеGRIDЦЯТОГО квітня 1829 року пише матері у Василівку, щоб вона прислала йому матеріяли про українські звичаї, обичаї, традиції народного життя та одягу і т. п.

„... Моя дорогенька мамонько... ви добре знаєте обичаї і вдачу наших українців... Це мені дуже, дуже потрібне... від верхнього одягу до чоботів, з примітками, як це все називається у найбільш глибоко вкорінених, у найстарших, найбільш стійких українців;... точно і правдиве названня одягу, ношеного в гетьманські часи... описання сватання, не опускаючи найменших дрібниць... Також декілька слів про коляди, про Івана Купала і про русалки... Крім того про різних духів, або домовиків, то про них у найменших подробицях... Все це для мене буде дуже цікавим... Олександра Федорівна... в цьому випадку може нам дуже допомогти... пошліть їй мій поцілунок їй ручок... я не забув про їй голки до вишивання, але в британському склепі не вийшли, а російських не хотів купувати... Ще прошу вислати мені таточка українські комедії: „Вівця-собака” і „Роман з Параскою”...” *

Досліджуючи біографію молодого Гоголя не важко завважити, що Гоголь, ще будучи учнем у Ніжині, цікавився українською тематикою. Тут слід підкреслити, що

---

6) Н. В. Гоголь, ПСС, том V, ст. 166.

навчання в цій гімназії велось в дусі бути вірним цареві, „отчєству” і всьому російському. Рідне й чуже — останнє впоюване науковими знавцями існуючої системи: в юній душі страшний двобій, мов той буревій, що ламає: молоде гілля, а назовні природний вигляд гине — всихає, тільки корінь первня залишається стійким, переможе зимову хуртовину. Тоді первень прокинеться і відсвіжить зовню попереднім виглядом, душевний двобій закінчиться, а її стійкість поглиблена знанням і мудрістю зуміє пристосуватись до всіх обставин і творити все бажане так, щоб ті, що протиставляться представленому, не мали змоги його зруйнувати. Його називали хитрим, дивачним і брєхливим „хохлом”, а він не піддавався, а використував тих, що йому протиставились і творив своє „дивне”, велике та їм незрозуміле, але дуже для них смішне і цікаве. В гімназії в Ніжині Гоголь починає збирати українські народні пісні, приказки, історичні документи, назви одягу і страв. Все це було записане його власною рукою в чернетці. Сучасний російський літературний критик Н. Степанов пише, що Гоголь часто перечитував свою чернетку, в якій на першій сторінці було написано:

„... „Книга всякої всячини, або підручна енциклопедія”, з приміткою: „Почата в Ніжині 1826 році”. В цій енциклопедії рукою Гоголя були перетисані українські пісні, „Вірш, говорений гетьманові Потьомкіну запорожцями”, уривки з „Енеїди” Котляревського, пословиці і приказки, народні звичаї і страви, описи селянських повірок та весільного обряду...”⁷

Гоголь дуже добре знав: народні пісні і взагалі фол-

---

7) Н. Степанов, *Гоголь*, (Москва: Издательство ЦК ВЛКСМ „Молодая Гвардия”, 1961), ст. 99.

кльор краще відзеркалить життя народу, як будь-яка книжка, що зображує посереднє вже відображення відповідної теми і тому вона займе другорядну або дальшу вартість у письменника, котрого головною метою є творити нове і оригінальне. Власне тому Микола Гоголь поставив вглибитися в джерела українського фолкльору, а згодом художньо переплітаючи ним, немов вишивкою на полотні, розповіді його власної поетичної уяви, наслідком чого 1831 року вийшла збірка повістей під назвою „Вечори на хуторі біля Диканьки”. Літературний критик Всеволод Сечкар'єв, прослідивши ці ранні повісті Гоголя пише:

*„... Це ніде не є більш ясним, як у цім творі, що Гоголева Україна не є дійсною Україною. Залишаючи дійсність, він творить світ фантазій; але правдиві подробиці українського народного життя є так майстерно розподілені, і художня сила представлення є настільки потужною, що читач цілковито вірить в дійсність, яка зовсім не існує...”*⁸

Нема сумніву, що Всеволод Сечкар'єв зрозумів і збагнув великий літературно-художній талант Миколи Гоголя, але не вглибився в нутро його творів і не видвинув літературно-критичної цілоти, оминаючи філософічний шлях та ідеологічно-ідеалістичний розвиток поетичного думання, над чим автор цієї праці задержиться в дальших розділах.

Згодом, коли Гоголь був прийнятий літераторами в їхнє коло, і його популярність як письменника забезпечила йому літературну тривкість, Гоголь зацікавився історією, головню історичним минулим своєї батьківщини.

---

8) Vsevolod Setchkarev, *Gogol: His Life and Works*, (New York: New York University Press, 1965) p. 102.

Він задумує написати історію України, але з різних причин, в багатьох випадках нам невідомих, його ціль не завершується. Вміжчасі Гоголь старається одержати посаду професора історії в Київському університеті, але всі його старання зазнали невдачі. Згодом, 1834 року, Гоголь одержав посаду професора історії в Петербурзькому університеті. Міркування тих, щоб (зробити з Гоголя чистого російського письменника), присвоїти несвого, при помочі держання його у себе, на їх думку мали успіх, але їхню невдачу виявляє сам поет, тобто його твори. Спочатку Гоголь захопився і серйозно поставився до своєї праці в університеті, але вона не була там, у Києві, де він її хотів, отож у скорому часі він до неї збайдужнів і залишив кар'єру в університеті назавжди. В періоді професорської кар'єри Гоголь написав багато статей на історичні теми. Одна з них: „Про українські пісні”, в якій Гоголь підкреслює вагу і вартість цих пісень для істориків:

„... Але найкращі пісні і голоси лише чули українські степи... В цьому випадку пісні для України — все: поезія, історія, і батьківська могила. Хто не поринув в їхню глибіню, той нічого не довідається... Історик не повинен шукати вказівок дня і дати битви, або точної вказівки місця правдивої дії; в цьому випадку тільки деякі пісні йому можуть. Але коли він забажає довідатися про справжню подію, стихію характера, всі кути і відтинки почуття, хвилювання, страждання і радощі описуваного народу, коли забажає познайомитися з душею минушого, загальним характером цілоти і поодинокі кожної частини, тоді він буде цілковито задоволений: історія народу виясниться перед ним в зрозумілій пишноті.

Українські пісні можна назвати історичними піснями без жадних вагань, тому що вони ні на

хвилину не відриваються від життя і все зображують правдиву тодішню подію і тодішні обставини. Вони всюди проникнуті, вони всі охоплені широкою волею козацького життя. Всюди видна сила, радість, могутність, з якою козак покидає тишу і безпечно домове життя, щоб уірнути в цілу поезію битви, небезпеки і хвацького бенкетування з побратимами . . . ”⁹

Далечінь від рідної землі, залишення друзів, знайомих і рідні — усе це викликає глибоку тугу в душі — за всім, а найменша вістка з рідного краю становить немов поживу і напій чистої джерельної води, котрих прагнуть голодні та спрагнені; вона немов подув свіжого повітря задовольняє душу і тіло тих, що згуртувались в замкненні малого простору, відгородженого людським умінням. Цю тугу, душевний голод і спрагу глибоко переживав молодий поет на чужині. Петербург з його холодними загородами душі викликавав у Гоголя бажання вирватися з нього і полинати, мов той вільний птах, в українські степи, і летіти без зупину, як колись літало вільне козацтво.

В листі до матері від 2 лютого 1830 року Гоголь пише: „Я думаю, що ви пам’ятаєте, як я в той час рвався на вільний воздух, які вбивчі були для мене навіть стіни маленького Ніжина. . . Тут немає ні одного чисто-холодного місця, де б можна просвіжитись. . .”

Щоб просвіжитись і частинно задовольнити тугу за тим, що вони залишили в Україні, в помешканні Гоголя збирались ніжинці: Данилевський, Прокопович, Базилій, Мокрицький, Гребінка, Кукольник та час-до-часу й інші. Тут вони розмовляли, згадували минуле і роздумували про майбутнє. Гоголь із захопленням гостив своїх друзів,

---

9) Н. В. Гоголь, *ПСС*, том VIII, ст. 91.

хвалився знанням української кухні і часто порався, готуючи товариству печену ковбасу, вареники, галушки та інші українські страви.

Одного разу, після всього такого смачного та після декількох великого розміру чарок горілки, їхні серця відкрились. Пашенко запропонував. — „Ану, хлопці, заспіваємо нашу рідну українську!” І його могутній бас почав:

*Ой, на горі там жінці жнуть,
А повід горою, долом долиною
Козаки йдуть!*

Всі дружно підхопили, тільки Гоголь думками полинув, мабуть у свою Василівку, де ще недавно горде козацтво міряло свою долю могутнім „МИ”, а ті, що намагались їх покорити, довго відчували їхню відсіч. Пісня закінчилась, Гоголь мов зі сну прокинувся і попрохав друзів заспівати йому щось про кохання. Скоро залунало:

*Сонце низенько, вечір близенько,
Вийди до мене, моє серденько!*

По закінченні цієї пісні Гоголь прочитав друзям уривок з „Енеїди” Котляревського, про „моторного хлопця Енея”. — Послушайте, хлопці, як він гарно пише про богів, немов про нас:

*Там лакоміни різні їли,
Буханчики пшеничні білі,
Кислиці, ягоди, коржі,
І всякі різні витребеньки
Уже либонь були п'яненькі —
Понадувались, мов йоржі. . .*

Еней із своїми друзями-козаками покинув рідну

Трою-Запорізьку Січ після її зруйнування. Гоголь також із своїми друзями залишив рідний край і подався в світ шукати і виконати те, чого його душа прагнула ще з юних літ. Опинившись на чужині, похмурій та жорстокій в обіймах „північного морозу”, його душа прояснюється в творчості з українською тематикою. Тут маємо яскравий вияв „діалектичного протиріччя” в душі поета: на терені туги й невгоди появляється творчість, в якій душа вливається радісним задоволенням.

Згодом це внутрішнє протиріччя помітне в часі перебування Гоголя в Італії, яку він порівнює з чудовою Україною; його душа тут весела, але твір „Мертві душі” — навпаки, зворотно впливає на неї. І так трагедія Гоголевих почувань творить нові і щораз більше досконалі твори.

В цьому часі Гоголь уже мав велику збірку історичних матеріалів. 6 березня 1834 року Гоголь пише до Срезневського: „Ви маєте рацію, нам обидвом потрібні ці матеріяли. . .” Тут Гоголь говорить про український фолкльор та записи історичних подій:

„. . . А коли б ваша книжка змінилась на Історію, ми і тоді б не були суперниками. Я радий всьому, що б не появилося про нашу країну. І якщо б я довідався, що в цю хвилину хтонебудь також готує Історію України, я б задержав своє видання так довго, доки його праця не була б продана. Чим більше намагань і дослідів, то для мене краще, і з їх допомогою моя Історія буде більш удосконаленою. Я є певним, що в своїх твердженнях не зустрінусь з іншими, бо грошового доходу за неї не бажаю. . . Ви уже зробили мені велику прислугу, видаючи „Запорожскую старину”. Де ви роздобули стільки скарбів? Всі думи, головно розповіді бандуристів, осліплюючо-чудові. . . Я охолонує до на-

ших літописів... Чомусь ніде і нічого немає про той час, котрий повинен бути найбагатшим на події... Я незадоволений польськими істориками, вони дуже мало пишуть про ті подвиги... Якщо кримці і турки мали б літературу, то я певний, що ні одного самостійного народу в тодішній Європі не була б історія настільки цікавою, як козаків... Із підкреслених вами в „Запорожской старине” я тільки знаю дві: „Широка повість про Україну до смерті Хмельницького”... Є в ній, щонебудь нового порівнюючи її з літописами Кониського, Шафонського чи Рігельмана?... Я вас прошу пришліть її мені негайно, щоб я міг почати переписувати... Тоді я можу в ній знайти, можливо те, чого інші не замітили, що стрічається дуже часто зі мною... Я маю і знаю багато пісень. Близько 150. Максимович тепер уже має 1200... Але і тепер ще можна знайти на кожному хуторі, віддаленому від головної дороги і розбещености, коло двадцять невідомих на другому хуторі...”¹⁰

В цьому листі Гоголь виразно підкреслює своє глибоке зацікавлення до всього, що відноситься до України, — її пісні, думи, історії, а головню його глибока некористоловність, а жертвенна відданість інтересам науки. „Я аж тоді видам історію, як вони свою продадуть.” Згодом його любов і віра до рідного підкреслюється вдруге: „Подальше від головної дороги, де немає розбещених хуторів.” Тільки в закутини нова „велика” культура немає змоги простягти свої руки. І тут в цих закутинах Гоголь шукає правди, бо вона тільки тут ще залишилась.

Перед закінченням свого першого видання „Тараса Бульби” 1835 року, Гоголь написав низку повістей,

---

10) Н. В. Гоголь, ПСС, том V. сторінки 298-300.

зображуючи минуле козацької України. 1831 року Гоголь написав „Гетьман”; в 1834 році „Кровавий бандурист”, але цензура його не пропустила. Згодом Гоголь переіменував його на „Пленник”; та уривки з Історії України, яку він задумав написати в шістьох томах малого розміру, або в чотирьох великого розміру. Частину одного з цих уривків подається нижче:

„... Яким жахливим — порожнім часом є для Руси-України XIII сторіччя. Сотні малих князівств однієї віри, одних племен, з однією мовою, з ознаками одного загального характеру і котрих немов проти волі єднала одна кров, — ці маленькі князівства були роз’єднані між собою, що рідко трапляється, у народів з різними характерами. . .

Після того, як перша небезпека проминула, втікачі з Польщі, Литви та Росії обережно почали вертатись на ту землю, правдиву батьківщину слов’ян, на землі старинних полян, сіверян, чистих слов’янських племен, які в Росії почали уже змішуватися з фінськими народами. . .

Згодом ця земля одержала назву Україна. . . Всі її ріки розположені посередині, ні одна із них за натуральну границю з сусідніми народами. Вона граничила на півночі з Росією, на сході з кипчакськими татарами, на півдні з кримськими, а на заході з Польщею — всюди вона граничила полем, всюди рівниною, зі всіх сторін відкрита. . . Це була країна страхіття: і тому в ній міг виплекатися тільки войовничий нарід, сильний своєю єдністю, нарід відважний, якого все життя було повите і виплекане війною. . . Цей нарід накинув свій характер і можна сказати кольорит на всю Україну, зробив чудо — перетворивши лагідне слов’янське покоління у войовниче, яке було зна-

не й називалось козаками. Появу козацтва можна устійнити при кінці XIII і на початку XIV сторіччя...”¹¹

Російський літературний критик В. Жданов пише:

„...Глибоке зацікавлення Гоголя в історії привело його до задуму видати велику працю — Історію України. Але ця праця залишилась незавершеною, з неї осталося тільки декілька фрагментів. Але з „Повідомлення про видання Історії України” ...ми знаємо яку мету ставив перед собою автор...”¹²

В. Жданов слушно зазначає про мету задуму Миколи Гоголя. В цьому випадку слід підкреслити, що кожний культурний і об’єктивний читач, розглядаючи сукупність обставин, в яких розвивалася творчість Гоголя, зможе прийти слідом за Ждановим, до ще одного не менш важного висновку: „Ми знаємо чому тільки деякі уривки із задуманої великої праці Миколи Гоголя — Історії України — збереглися, і чому ця праця залишилась незавершеною...” Немає сумніву, що обставини, і ті, що відігравали в них важну роль, були головним чинником Гоголевого незавершення одного з його найбільших життєвих задумів.

Водночас треба зазначити, що М. Гоголь був мистцем великого формату, а в більшості випадків поетично-творчий таланти негативно впливає на працю чисто наукового характеру, головню на хронологічну точність,

---

11) Н. В. Гоголь, *ПСС*, том X, ст. 184.

12.) В. Жданов, *Н. В. Гоголь*, (Москва: Государственное Издательство Художественной Литератури, 1959). ст. 32.

яка мусить бути дотримана в працях з історії певної країни. Втрата його історичних праць і чернеток — це велика шкода, але водночас, підсумовуючи його творчий шлях, треба зазначити позитивний момент: покинувши науково-історичне дослідження, Гоголь спрямував увесь свій талант туди, куди його поетична муза підказувала, а саме — в красне письменство.

Вживаючи деякі матеріали з його ранніх творів, Гоголь пише „Тараса Бульбу”. В 1835 році „Тарас Бульба” був включений в збірку *Миргород*, котру Гоголь назвав продовженням *Вечорів на хуторі біля Диканьки*.

Перше видання „Тараса Бульби” було багато менше від другого, що вийшло в 1842 році. Воно охоплювало тільки дев'ять розділів і коло шістдесят п'ять сторінок. Друге видання, що вийшло в 1842 році, охоплювало дванадцять розділів і було майже два рази більше, коло сто двадцять сторінок. Гоголь працював над цим виданням з перервами майже сім років. В цьому виданні Гоголь вживає багато більше історичних і образних подробиць та глибше черпає прикладів йому потрібних картин з українського фолкльору. Описані картини і психологічні прикмети поодиноких дійових осіб представлені поетом більш скристалізовано. Образи героїв твору (головно Тараса Бульби) одержали більш природну характеристику — людини-козака того періоду, як оборонця рідного краю, мужа і батька. Досліджуючи всю творчість Миколи Гоголя, бачиться, що Тарас Бульба — це одинока позитивно представлена постать усієї творчости письменника.

Притягуючі увагу подібності завважається в героях, сценах, ситуаціях, що являються в ранніх творах автора. Тут підкреслимо матеріали з „Гетьмана”, вжиті Гоголем в „Тарасі Бульбі”, які доказують, що Гоголь часто вживає матеріали менших творів, для пізніших, більш удосконалених. Головний герой твору „Геть-

ман” — гетьман Острияниця частинно має спільні прикмети з пізнішим героєм — Тарасом Бульбою в „Тарасі Бульбі”. Вони подібні поведінкою, що стосується до жіночого роду та взагалі до сім’ї. Ось уривок з „Гетьмана”, де зображено світлицю та поведінку гетьмана Острияниці:

*„... Вся долівка світлиці була прикрашена кольоровою глинкою, але вона була так чисто виметена, що можна було положитися на неї, не повалюючи одягу. В куті кімнати, біля дверей, була велика піч, вона займала майже одну четверту кімнати. Частина печі від вікна була прикрашена білими взорами. Вікна були невеликі, округлі з матовим склом, дозволяло проникання ясности знадвору в кімнату, але з кімнати нічого не можна було бачити назовні... Трохи дальше висіло декілька турецьких шабель, рушниць і пістолів різного розміру. Великий стіл під іконами був вкритий чистим обрусом, вишитий кругом шовковими і срібними нитками; і два дивного типу крісла. Це була цілість декорації кімнати...”*¹³

В „Тарасі Бульбі” опис світлиці дуже подібний:

„... Світлиця була виряджена тогочасним стилем, про котрий живі згадки залишилися тільки в піснях і народних думах, не співаних більше на Україні бородатими старцями-слітцями у супроводі бандури з її тихим бриньканням, серед натовпу народу; в стилі того воєнного, важкого часу... Все в кімнаті було чисте, прикрашене кольоровою глинкою.

На стінах — шаблі, нагайки, сітки для птахів і

---

13) Н. В. Гоголь, ПСС, том, III, ст. 293.

риби та зброя, уміло викінчений ріг для пороху, золота уздечка на коня і пуга зі срібними бляхами. Вікна світлиці були маленькі з округлими матовими склами, котрі зустрічаються сьогодні тільки в старинних церквах, через котрі неможна було глядіти, піднявши спочатку горішне скло... Березові лавки кругом кімнати; великий стіл під образами в параднім куті: широка ніч із запічками, із заглибленнями та виступами, покритими яскравими кольоровими прикрасами...”¹⁴

Суворість доби, в котрій жили козаки, обумовлювала їхню суворість, не дозволяючи сентиментальності проникнути в їх душі й розпаношитися на їхніх хуторах. У відкритому випадку, подібному обидвом творам, в „Гетьмані” і „Тарасі Бульбі”, Гоголь висвітлює жорстокі прикмети козацтва. Наступні два уривки з „Гетьмана” і „Тараса Бульби” потверджують знання Гоголем козацьких прикмет то водночас показують, як Гоголь вжив ранній ним досліджений матеріал в „Тарасі Бульбі”:

„Досить Гортино! Вже годі! — Острияця дав, встаючи. — Бо інакше я, не звертаючи уваги на твій вік і, що ти стара та виплекала мене, здійму нагайку з цієї стіни! Ти бачиш ту нагайку? — Гортина, що вже була привикла бути переляканою імперативним голосом свого пана, негайно послухалась...”¹⁵

В „Тарасі Бульбі” трапляється подібна картина:

„...І старий Бульба мало-помалу гарячився,

---

14) Н. В. Гоголь, *ПСС*, том II, сторінки, 43, 44.

15) Н. В. Гоголь, *ПСС*, том, III, ст. 295.

гарячися, нарешті зовсім розсердився, встав із-за стола та пригнувшись тупнув ногою. — Завтра негайно їдемо! Нащо відкладати! Якого ворога ми можемо тут висидіти? Навіщо нам ця хата? — Сказавши це, він почав розбивати і кидати горшками і пляшками.

Бідна старушка привикла уже до таких учинків її мужа, печально гляділа сидячи на лавці. Вона не сміла нічого сказати . . . ”¹⁶

Матеріяли вжиті в творі „Тарас Бульба” колосальні: історія, поезія, пісні, думи, народня мудрість та взагалі тогочасний дух українського народу підхоплений поетом та висловлений в одній мистецькій цілості. Багато подібних творів попадають в сентиментальний плач, (мелодрами), і автори не всилі оформити їх мистецькою вмілістю, з розчаруванням тратять їх і їхня можливість стати шедевром цілковито зникає.

Мистецька вмілість і поетичний талант Гоголя не втратили цього твору. Гоголь вміло завершив свою ціль, його твір не піддався сентиментальності, як рівнож не остався романтичним криком невдоволеної душі. Це твір високоідейний, що являє собою гармонію багатогранної унікальності.

В листі до М. Максимовича з 9 листопада 1833 року Гоголь виявив свою душевну боротьбу, її замирення, та майбутній хід і мету його творчости:

„. . . Боже, скільки я перепалив, скільки пере-страждав! але тепер я надіюсь, що все успокоїться і я знову буду активним та ступаючим вперед. Тепер я взявся за історію нашої єдиної, вбогої України. Ніщо не спокоїть так, як історія. Мої думки по-

---

16) Н. В. Гоголь, ПСС, том II, сторінки, 45, 46.

чинають литись тихше і більш творчо. Мені здається, що я їй напишу, що скажу багато того, що до цього часу ще не говорилося. . .

Моя радість, мое життя! Пісні! Як люблю я вас! Нічого не варті всі літописи, в котрих я тепер риюсь, порівнюючи з цими дзвінками, живими літописами! (піснями). . .”¹⁷

Гоголь творить мистецьку історію, бо ж „історична” не ввінчалась успіхом. Його повісті в збірках: „Вечорів” і „Миргород” — це не те, що пише Владімір Набоков: „зліпки вже готового українського фолкльору”. І мої учителі в гімназії дивувалися, чому я не реготався читаючи „Вечори”, або не був переляканим, читаючи страхотливу повість „Вій” . . .

Тут без сумніву можна виявити, що Владімір Набоков зовсім не розуміє ранніх творів Гоголя, або розуміє їх десятилітнім умом. Десятилітній юнак читаючи „Дон Кіхота”, сміється з пригодницьких наївностей героя цього твору, ба, навіть насміхається із самого автора повісти (що робить В. Набоков), який зумів написати такі небиліці. „Зі списом на вітряк” — щойно зрілий і культурний читач або критик бачить в цьому могутню велич сатири.

„Сміх крізь сльози” — це початок і кінець творчости Миколи Гоголя. Автор цієї праці ділить увесь творчий доробок Гоголя на три групи, з метою їх детальнішого розгляду, але в загальному можна сказати, що вони творять велику художню одиницю, одну літературну симфонію.

„Вечори” являють нам увесь блискучий кольорит українського народного життя Гоголевого часу, в багатьох випадках фантастичний і дивний, що надає цим повістям загадковости й таємничости, рівночасно приховує

---

17) Н. В. Гоголь, *ПСС*, том, X, ст. 189.

в них відтінки умілости Гоголя і ще не збагнений всіми критиками Гоголевий стиль сатири і гротеску.

Шлях великого художника тільки починається „Вечорами”. Тут письменник подає цілу галерію образів-персонажів: як примітивних, веселих, забобонних, що всього лякаються. До цього роду героїв належать всілякі Черевики, Хиврі, Чуби та Солохи. Згодом збірка „Миргород” є протиставленням „Вечорам”. Це інше покоління, серйозне і тихе. Миски, горшки й витребеньки важні поколінню „Вечорів” зовсім не важні минулому й поколінню „Миргорода”. Зворотність творів Гоголя немов показує його й майбутнім поколінням їхнє велике минуле, як рівнож можливість повороту в минуле майбутності!

РОЗДІЛ II

З кінцем вісімнадцятого сторіччя і на початку дев'ятнадцятого багато мистців слова зацікавилися українською тематикою. На Україні вони знайшли новий і кольоритний об'єкт для мистецького зображення, а саме українське козацтво, його славне героїчне минуле. Цілинний, широкий та вільний український степ, не спустошений та загадочний, захоплював мистців своєю романтикою і красою, а в головному він представляв відносно нову „літературну територію”, новий фон для нових творчих задумів та їх реалізації.

Степ простягався в простірну безмежність вкриту густою травою, вишиту золотими відтінками, позначену мір'ядами багато-кольорових квітів, через котру без спротиву і безупину повівав лагідно-колисковий вітер. Козаки на своїх бистрих конях міряли степи, але їх завданням не було коливати могутню зелень, а обороняти її від різних наїзників. У противенстві до вітру, козаки не були лагідні, а загартовані, сильні й завзяті, доказом чого були їхні постаті та діла, а їхні засмагли від вітру та сонця обличчя виражали мужеську непохитність; тому саме героїчна мінучість козацтва, а згодом країна в котрій вони плакались зацікавили ряд українських та чужинецьких письменників: Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Панька Куліша, К. Рилєєва, В. Наріжного, а з неукраїнських — Пушкіна, Байрона, Словацького та інших. Але мало хто з них вглибився в цю тематику в широкому масштабі, для них це була новість. Ось що каже, наприклад, про Пушкіна І. Е. Мандельштам:

„... Пушкін до певної міри був знайомий з Україною ще перед тим, як він був висланий на

південь; але сліди української мови в його творах майже непомітні, і на підставі знаних даних ми не можемо припускати, що Пушкін знав українську мову. Він мав тільки книжне знання про цю країну. Він вживав „Історію Русів”, українські народні пісні зібрані Максимовичем. . . і був до певної міри знайомий з українською народною поезією. „Пісня про Віщого Олега” та закінчення поеми „Полтави” доказують, що Пушкін був знайомий з українськими кобзарями . . .”¹⁸

Професор Івар Спектор правильно оцінив А. Пушкіна, підкреслюючи:

„... Уважне вивчення творчості А. Пушкіна, з точки зору її історичного походження та розвитку, висвітлює факт, що його пісні за винятком декотрих, були витвором надзвичайно талановитого барда, скорше чим поета, або вжити точний український вислів, він був Кобзарем, але високого рівня. Кобзар (бард) загально говорячи, є національний співець, а поет є універсальний . . .”¹⁹

Самозрозуміло, що Микола Гоголь будучи українцем глибоко зацікавився українською тематикою і вона є важливим фактором його творчості.

Немає сумніву, що Микола Гоголь знав українську мову добре, бо це була його рідна мова, мова його батьків, та мова, як вже попередньо згадувалося, за його словами: „Вбогої та улюбленої України”, але бін нею не писав.

---

18) И. Е. Мандельштам, *О характере Гоголевского стиля*, (Гельсинки: Новая Типография, 1902), ст. 194.

19) Ivar Spector, *The Golden Age of Russian Literature*, (Caldwell, Idaho: The Saxton Printers, Ltd., 1952) p. 44.

Причини цього ми вже висвітлили передтим. Микола Гоголь з юних літ був двомовний, російську мову він також вивчив бездоганно, що доказує його перша літературна спроба — „Ганц Кюхельgarten”, а згодом цілі уривки у всіх інших його творах, де він залишає український терен представлення і творить майже бездоганною російською мовою, хоча вона в багатьох випадках перестилізована або відхиляється від правил російської граматики. Професор Д. Чижевський підкреслює в загальному невияснену загадковість мови й стилю творчості Миколи Гоголя:

„... Але одна загадка залишається нерозгаданою: якщо Гоголь трудився над своїм стилем до безконечности, як це можливо, щоб його мова залишилася в такому стані? Бо Гоголя стиль залишається написаний найбільш неправильно по-російському будь коли написаний професійним письменником. Звичайно, проблема „правильности” в літературній мові є складною і не може бути розв’язаною шкільно-учительським поглядом. Але Гоголь вживає не тільки слова, що не можна знайти в будь яким словарі і не трапляються в жадних діалектах; Він навіть вживає форми заборонені в нормальних граматичних і не явних в живій мові... Андрей Белий був великим поклонником Гоголя, але в закінченню в одному з його лінгвістичних дослідів він є примушений висловитись: „Читачу, це справді жахливе!”

Були спроби вияснити „жах” російської мови Гоголя його двомовністю та його звичкою вживати рідну мову як засіб його думання...”²⁰

---

20) Dmitry Cizevsky, *Gogol: Artist and Thinker*, (In the U. S., INC. The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences, Summer, 1952) pp. 262-263.

Не можна погодитися з фінальним підсумованням „лінгвіста” А. Белого. Василь Чапленко в своїй праці — „Українізми в мові М. Гоголя” пише:

„... І на цю, ще ширшу тираду є відповідь у Грінченковім словнику... Отже в кого „нерасплетаемая чепуха” — у Гоголя чи в Белого? А товстогубиха просто посміялася б із цих „глибокодумних” міркувань ученого мужа, що взявся не за свою справу (бо в мовознавстві він профан!)... Ясно також і те, що без обліку цих явищ у мові М. Гоголя не можна дати їй повної характеристики. Якже хто з дослідників їх обминає, то це свідчить або про свідому тенденцію замовчувати неросійські елементи, або про лінгвістичний дилетантизм дослідника...”²¹

Згодом в цій же статті професор Дмитро Чижевський підкреслює, що в першій половині 19 сторіччя було поважне число українців, що писали російською мовою, рівночасно багато з них писали по-українськи. Багато з них свого часу були дуже популярними, і не всі з них є цілковито забутими навіть сьогодні. Але ні один з них не писав по-російському так, як Гоголь!

Літературні дослідження професора Д. Чижевського відносно лінгвістичної неправильності літературної мови Миколи Гоголя глибоко продумані, і кожний читач, що цікавиться літературою, уявить перед собою філософсько-дослідчий шлях думання цього поважного літературознавця.

Мистецтво мистецтву не рівне, рівночасно мистецька

---

21) Василь Чапленко, *Українізми в мові М. Гоголя*, (Авгсбург: Накладом Т-ва Прихильників УВАН, 1948), ст. 24.

художність та шлях мислення і представлення епізодів поодинокими художниками, захоплюють різно різних любителів та знавців мистецтва. Його вартість залежить від унікального сполучення емоцій, таланту, знання, мислення, надхнення, приладдя яким ця творчість твориться та чуттєвих органів, які для художника є одною з найважливіших прикмет.

Головною рисою мистця та критика художньої творчості є відчуття, слідує мислення та вміння з'єднання цих двох в одне, а вкінці знання, які є висновком цієї сполуки. Щоб задовольнити це твердження більш ґрунтовно та досягнути максимум його розуміння, воно може бути гнучко-вигідним трикутником представленим, як зразок в котрому кожний кут мав би відповідну кількість ступенів залежних від остаточного вигляду цього ж трикутника.

В головному творчість Миколи Гоголя підлягає гармонії звуків і в цьому випадку вона відноситься до особливого ступеня кута цього трикутника, а саме ступеня „чуття”, чуття звуків та приладу завданням якого є відповідне сприймання цих звуків, а згодом їхнє відображення поетом творячи залежну від таланту цілість, симфонію гармоній.

„Мова Миколи Гоголя це жах” висловлюється Андрій Бєлий, називаючи певні мовні українізми Миколи Гоголя жаргонізмами, „чепухою”, польонізмами, та якимись видуманими А. Бєлим „неологістичними футористичними кільцями”. Наївність його Гоголевої критики лежить в тому, що А. Бєлий не знав української мови, а головню української народної мудрости, що є кінечним для тих, що беруться аналізувати творчість Миколи Гоголя. В дальшому Андрій Бєлий так глибоко залюбився в своєму Гоголевому знанні, що це знання мимохідь перекинулось і опанувало його творчістю. І так, великий знавець, поет та письменник А. Бєлий творить свій ве-

ликий роман „Петербург”. Його стиль, лексика та фразеологія, якщо вжити його власний вислів — це „жах-чепуха”. В цьому творі А. Бєлий вживає ним видумані слова, неологізми, які дуже часто переплітають всю його творчість, а в романі: „Петербург” числом вони перевищують двісті. В багатьох випадках А. Бєлий входить в таку мовну плутанину, що сам в ній заплутується. Структура його речень цілковито відступає в багатьох випадках від правил російської мови та граматики і творить справжній мовний хаос. Його прозова творчість це поема в прозі, глибоко ритмічна і музикальна, як рівнож в багатьох випадках її важко зрозуміти. В ній відчувається широкий вплив Гоголя, бо навіть прямі відкалькування певних уривків Гоголевого пера. Гоголь переплітає і втілює в свою творчість різного роду українізмами, а А. Бєлий неологізмами та надмірними рефренами. У А. Бєлого слово-повторення та фразо-повторення зустрічаються так часто, що в багатьох випадках вони заглушують пливкість і поступання ідеї даного твору вперед.

Зайве слово- і фразо-повторення та неправильна структура речень починаються вже на першій сторінці прологу і то тоді, коли А. Бєлий переробив свій твір „Петербург” вже декілька разів. Ось уривок цього прологу:

„... Что есть Русская Империя наша? Русская Империя наша есть географическое единство, что значит: часть известной планеты. И Русская Империя заключает: во-первых — великую, малую, белую и червоную Русь; во-вторых — грузинское, польское, казанское и астраханское царство; в-третьих, она заключает... Но — прочая, прочая, прочая.

... Невский Проспект по вечерам освещается электричеством. Днем же Невский Проспект не требует освещения.

Невский Проспект прямолинеен (говоря между нами), потому что он — европейский проспект; всякий же европейский проспект есть не просто проспект, а (как я уже сказал) проспект европейский, потому что... да...

Потому-то Невский Проспект — прямолинейный проспект. Невский Проспект — немаловажный проспект в сем не русском — столичном граде... И согласно налевой легенде окажется, что столица не Петербург.

Если же Петербург не столица, то — нет Петербурга. Это только кажется, что он существует...²²

Головна особа в цьому творі, Аполлон Аполлонович Аблеухов, а головний герой цього твору це бомба. Предком Аблеухова був Адам. Літературний критик, як також культурний читач завважить, що А. Бєлий починає першу частину свого роману „Петербург” ім'ям, яке тричі починається на „А”, а згодом предківськи підтримане ще одним „А”. Це звукоповторення голосної „А” творить у вокальному розумінні один з найвигідніших та повнозвучних тонів. Це ім'я запозичене А. Бєлим з грецької мітології від бога Аполлона, бога краси, поезії та музики. Аполлон був добрим, але рівночасно заздрісним богом. За непослух бог Аполлон нагороджає легендарного короля Міда осячними вухами. Звідціля саме й походить А. Бєлого Аблеухов, Аполлон Аполлонович Аблеухов, предком якого був Адам, створений А. Бєлим, є власністю А. Бєлого і він, будучи творцем, як попередні творці, має право картати й карати створених за непослух. Можливо, що А. Бєлий порівнює Аполлона Аполлоновича Аблеухова із жрецем бога Аполлона (бо-

---

22) Андрей Белый, *Петербург*, (Germany: Bradda Books Ltd. 1967), сторінки, 1-2.

гом в цьому випадку являється сам поет А. Бєлий), що поклоняється якостям, які є уособлені богом Аполлоном — поезія, музика, краса і пророцтво, ті міфічні основи рис, що знаходять своє значення та ідеали життя в містичних і трансцендентальних духовостях буття. Аполлон Аполлонович Аблеухов — великочуйний-ухний, посідач талановитого приладу звукоприймача, який сприймає чудові тони музико-гармонії. Рівночасно в його розумінні, він творець, поето-письменник і „бог” — має право картати та карати тих, других творців, що творять велике і в багатьох випадках йому не зрозуміле, в якому Бєлий сам заблудився, тобто його глибоко-поетична творчість.

В загальному, російська мова є фонетичною, але багаточисленна мутація букв та звуків відхилила її від фонетичної чистоти. Доказом цього є, для прикладу прослідитися букву „О”, з її різними вимовами в її різних позиціях: Якщо буква „О” повторюється в слові декілька разів, то вона вимовляється в різних ситуаціях по різному, вона має три різні вимови-звуки:

1. „О”, як „О”.
2. „О”, як „О-шва-шва”.
3. „О”, як „О-шва-а”.

В до-тональній, по-тональній та у фінальній позиціях „О” вимовляється, як „О-шва-а”; в послідовних до-тональній, по-тональній та фінальній позиціях, як „О-шва-шва”; а в тональній позиції, повноголосне „О”. Як вже згадувалось, буква-звук „А” має найбільш звучний усно виконуючий тон і гармонія їхнього повторення, без сумніву, зрозуміла Андрєві Белому, в суміші з другими звуками вжита в творчості А. Бєлого в багатьох випадках музично задовольняє навіть бога Аполлона.

Творчість поетописьменника Миколи Гоголя завдяки її глибокій мелодійності, бездоганно і частіше задо-

вольняє бога музики Аполлона, бо Микола Гоголь був „усний” письменник, про що буде мова в дальших розділах цієї праці.

Питання — чому Гоголь не писав чисто українською або чисто російською мовою, як це робило багато його попередників та сучасників? Тому, що його знання і талант підказали йому, після прослідження творів його попередників, що їхня творчість не вдержиться і не займе відповідного літературного місця світового масштабу. Його твори українською мовою в багатьох випадках не побачили б світу, а російською вони б зустріли ту саму долю, що зустріла його поема „Ганц Кюхельгартен”, або твори інших українських письменників, а в крайньому випадку, завдяки його великого таланту, частинно перевершила б їх. В загальному всі попередники і сучасники, українці, що писали чистою російською мовою, одержують оцінку теперішніх знавців російської літератури: „Вони писали щирою душею і цікаво, але так „простенько””.

Гоголь в своїх творах перетворив це „простенько” в передбачену ним, ще досі не всім зрозумілу гармонію глибини! Він гордився своїми українізмами, вони допомагали йому проникати цензурні ряди, він не хотів, що б вони пропали, він знав, що в майбутньому, вони навмисно заблукані в суміші з чужим, видвигнуться на зовню і відкривють шлях засипляючого в безмежне відродження. Написавши повість „Вій” Гоголь мав висловитись: „Я своє зробив, а ви над ним турбуйтеся”.

Вся творчість Гоголя проникнута звуко-повтореннями, його анафора широкого масштабу. Голосна „А” являється найчастіше, вона не включаючи „О-шва-а” в пересічному появляється 115 разів на кожній сторінці його творчості, оминаючи ті, де Гоголь навмисне представляє перестилізованість, або в особливих випадках бажає оминати музичність та поетичність поодиноких

уривків, підкреслюючи цим відповідну ситуацію, або специфічність поодиноких персонажів. Рівночасно голосні „А” є піддержані пересічно на кожній сторінці 40 разів до-тональними і по-тональними „О-шва-а-ми”, наприклад: „показалось”, в цьому випадку українське слово, вжите Гоголем в суміші з російськими, вимовляється по-російському — па-ка-за-ла-сь —. До-тональне і по-тональне „О” одержують вимовну прикмету „О-шва-а”. Докладно прослідивши твори Гоголя, таких випадків можна навести сотні.

Друго-позиційне до-тональне і по-тональне в слові „О” вимовляється в російській мові, як „О-шва-шва”, мутація якого цілковито затрачує фонетичну чистоту тону, наприклад у слові „молодой” друго-позиційне, до-тональне „О”, вимовляється: „ма-ли-дой”. В цьому випадку „О-шва-шва” вимовляється, як короткотривале українське „И”. Ці „О-шва-шви” порушують чистоту тонів, але добрий оратор-артист доведе їх до мінімуму, підкреслюючи повнозвучні „А”, „О” і „О-шва-а”, одержуючи цим способом чистоту тоно-резонансів.

Рівночасно, сполука цих дисонансів з чистішими асонансами, в більшості випадках творить контрапунктальну гармонію звуків, яку із захопленням сприймає музикальне вухо, головним чином новітнє. Тут без застережень можна підкреслити, що Гоголь зрозумів вагу композиції та оркестрації, без яких гармонія твору втрачає одну із найважливіших прикмет художності, яка є бажана всіми художниками, але завершена тільки одиницями.

В дальшому творчість Гоголя, ще глибше охоплює значіння музичної вартості, в цьому випадку різногалузні українізми переплітаючи всі його твори, творять нову і дивну контрапунктичну гармонію. Українізми, мов ті контрапунктичні одиниці, але в зворотному понятті, надають його творчості повнозвучності, збагачуючи, тоб-

то зрівноважують дисонанси російської мови, а головню півприголосну „БГ” яку Андрей Бєлий в творі *Петербург* називає „татарщиною”:

„... Звук шума на „и”, но слышится „БГ”... „В звуке „ы” слышится что-то тупое и склизкое... Или я ошибаюсь?...”

— *„Нет, нет: несколько”, не слушая, Липпанченко пробурчал и на миг оторвался от выкладок своей мысли...*

— *„Все слова на е р ы тривиальны до безобразия: не то „и”; „и-и-и” — голубой небосвод, мысль, кристалл: звук „и-и-и” вызывает во мне представление о загнутом клюве орлином; а слова на „е р ы” тривиальны; например: слово рыба; послушайте: р-ы ы ы-ба, то есть, нечто с холодной кровью... И опять-таки: т-ыы-ло: нечто склизкое; глыбы — безформенное; тыл — место дебошей”...*

... „тффу, гадость — татарщина”... Перед ним сидело просто какое-то „БГ”...

С соседнего столика кто-то, икая, воскликнул: — „Ерыкало ты, ерыкало?...”!²³

Згодом талант А. Белого, маючи без сумніву на думці творця „Мертвих Душ” в якій герой твору торгує мертвими душами, висловлюється:

„... Был еще посетитель: хитрый хохол-малоросс Липпанченко; это был весьма сладострастен, и звал Софью Петровну не ангелом, а... душканином; про себя же ее незывал хитрый хохол-малоросс”

---

23) Андрей Бєлий, *Петербург*, (Germany: Bradda Books Ltd. 1967), сторінка, 39.

росс Липпанченко просто-напросто: бранкуканом, бранкуканчиком (вот слова ведь!). Но держался Липпанченко в границах приличия; и потому-то был он вхож в этот дом.

... Липпанченко, всего-навсего он терпел: этот хитрый хохол на хохла, кстати сказать, и не походил вовсе: походил скорей на помесь семита с монголом; ... Про себя Липпанченко говорил, что он экспортирует русских свиней за границу и на этом свинстве разжиться собирается основательно. ..."²⁴

Контрапунктична гармонія створена Гоголем з допомогою українців, в багатьох випадках болюче впливає на звуко-приймачі певних читачів, та Гоголезнавців, і вони з жахом висловлюються „Свиня, что он сделал с русского языка”. Вміжчасі А. Бєлий піддержує цю думку: „Экспортирует русских свиней за границу и на этом свинстве разжиться собирается основательно...” Але культурні любителі мистецтва розуміють глибоко-поетичну якість творчості Гоголя, яка в оригінальній мові та в перекладах (хоча в перекладах вона тратить мистецьку вартість) набирає широкої популярності, а з нею вирази, як Україна, українці, хто і чому називав їх: хохлами, малоросами і т. д. хоча останнє немає нічого спільного з літературою або мистецтвом, але воно корисне для тих, що так називаються.

Кожний літературний критик дослідуючи національну приналежність М. Гоголя задержується над одним прикладом, згодом доказуючи, що це головний свідок: „ДВОХ ДУШ” Гоголя: на запит: „Хохол ты или русский”? На некультурний запит цікавця, Гоголь відповів

---

24) Андрей Белый, *Петербург*, (Germany: Bradda Books Ltd. 1967), сторінка, 64.

загадочно: „Одне другому не уступає”. Але ніхто з них не зазначує, що запит був некультурний, жартом він міг звучати: „Хохол ты или кацап”, а культурно: „Вы украинец или русский”. На некультурне питання Гоголь не роздумуючи довго, відповів хитрою відповіддю, бо в багатьох випадках тільки хитрістю або неправдою він міг вдержатися правди. Всі знали, знають і будуть знати, що Микола Гоголь був українцем, але завдяки його творчості він перевищив границі національного кобзаря і став гідним горожанином літературного світу, а народ, що його виплекав, став членом цього ж світу.

В загальному Гоголь задовольняє всіх зацікавлених ніжністю і умілістю, які виплекалися у нього ще в юності, та поступово удосконалювалися протягом його подорожів та в зустрічах з різним, різними і в різних обставинах, що виразно відзеркалюється в кожному його творі, підкреслюючи цим еволюцію Гоголевого стилю.

Герої його поодиноких ранніх творів являються початком персонажів *Мертвих душ*. Його герої поступово набирають серйознішого і глибшого діапазону, їхнє зацікавлення минулим і майбутнім впливає на їхній внутрішній і зовнішній вигляди. В ранніх творах відзеркалення дій їхніх предків оформлює більш реалістичний погляд на майбутнє. Сучасний погляд їхніх батьків фантастично поверховий помітно стає відсутністю їхніх умів. Кожна нова повість Гоголя одержує нову кристалізацію ідей, але всі вони мають спільну прикмету незначного сюжету: „Мистецтво важніше теми”, — цей художній засіб широко відзеркалюється згодом в творах багатьох мистців слова, а головно у великого російського письменника Л. Толстого. Маловажність теми являється частинним ступенем Гоголевого стилю.

Російський літературний критик В. Ф. Переверзев твердить:

„... Образи і відношення мислення Гоголевого оточення лились з його душі чистотою літературних джерел, з козацьких дум і пісень, легенд старинної України, і кінець-кінців через знання українського народу...

... Вплив цього оточення на творчу музу Гоголя був без сумніву найбільш важним. Ми знаємо, що рідне оточення в якому він родився і виростав були близькі його душі...”²⁵

Ранні гумористичні дієві особи зі своїми горшками, тарілками, одягом, забобонами та мисками рівночасно втілені талантовістю поето-письменника погляди українського народу з таким блиском і силою, що вперше закріплює основні для даного етапу галузі в розвитку української тематики. Гоголь творить чудові образи певних ситуацій, в яких видвигається волелюбний і талановитий український народ, обдарований високою поетичною фантазією, глибоким ліризмом та щирим гумором. Письменник удосконалює нові засоби і форми зображення народного життя в літературній творчості та установив право можливості сумішу двох мов з метою представлення бажаного. Головною заслугою Гоголя в більшості його творів, це вміле зображення народу, як головного героя, розкриття його характеру, глибини і ваги його почуттів, багатогранний гумор, сильну волю, безстрашність та любов до життя. Рівночасно в дальшому, ранні герої з їхніми недоліками, як: Черевики, Чуби, Солохи і їм подібні, Гоголь замінює: Остряницею в „Гетьмані”; Данилом і Катериною в „Страшний помсті”; Тарасом, Остапом і Андрієм в „Тарасі Бульбі”. В цих творах Гоголь вглиблюється в душу поодиноких дієвих осіб і видвигає вплив

---

25) В. Ф. Переверзев, *Творчество Гоголя*, (Москва: К-во „Современныя проблемы, 1914), ст. 38.

ситуації в якій вони знаходяться по волі або неволі, на їхню психіку, як рівнож психологію їхнього думання. В „Страшній помсті”, крім глибокого філософічного мислення, Гоголь засягає в далеке майбутнє, пророцтвом, про що буде мова в четвертому розділі.

Стиль Гоголя не можна порівняти з жадним стилем його сучасників. Він мелодійний і глибоко поетичний. Читаючи його твори негайно завважується нове, новий початок прозо-писання. Наприклад в „Страшній помсті” і „Тарасі Бульбі” завважується, що уривок за уривком, а часто навіть цілі розділи звучать, як музичні акорди бандури які мимохідь вводять читача в ритміку, що широко проникає ці твори. Особливо художньо-мелодійністю вирізняються ліричні відступлення збагачені фолкльорним мотивом. Незвичайно зворушливими являються прощальні слова козаків залишаючих цей світ. В „Тарасі Бульбі” описуючи жорстокість боротьби, Гоголь час-до-часу відхиляє читача від подій битви, висловлюючи думки поодиноких козаків перед розстанням його тіла з душею. Цим способом письменник продовжує життя кожного козака з метою підкреслення важности кожного з них. В цьому випадку зворотність ваги козацького „Ми” письменник надає козацькому „Я”. В „Тарасі Бульбі” козаки не, здеперсоніфікована юрба, що б’ється з поляками, вони гинуть одинцем, як герої оборонці козацьких традицій та рідного краю. Слідує ліричне відступлення, останні слова вмираючого козака Кукубенка:

„... Повел Кукубенко вокруг себя очами и проговорил: „Благодарю Бога, что довелось мне умереть при глазах ваших, товарищи! Пусть же после нас еще лучшие чем мы, и красуется вечно любимая Христом наша земля!” И вылетела молодая душа. Подняли ее анголы под руки и понесли к небесам. Хорошо будет ему там. „Садись, Ку-

кубенко, одесную меня! — скажет ему Христос: — ты не изменил товариществу, бесчестного дела не сделал, не выдал в беде человека, хранил и сберегал мою церков. . .”²⁶

В дальшому творі Гоголя проникнуті широким вжиттям тавтології, яка дуже часто вживається в народній поезії, головню в українських думках та в історичних і любовних піснях. Такі повторення, рефрени слів або виразів часто трапляються у всіх його творах, але головню в „Тарасі Бульбі”.

Гоголь майстерно представляє своє почуття до героїв котрих він творить і висвітлює їхню психологію, вживаючи засобу аналогії порівнюючи їх з позитивними або негативними звірями або речами, а їхні подвиги або злидні з певними явищами природи. Ширша дискусія та приклади тавтології і аналогії буде в четвертому і шостому розділах цієї праці.

Точне окреслення Гоголевого стилю в цілому майже неможливе, з огляду на його майстерну гнучкість. Стиль його ранніх творів можна підсумувати, як стиль в якому стихія українського фолкльору з його поетикою та мелодійністю широко і глибоко-художньо вжиті письменником, як рівнож в котрому українські слова, вислови, морфологія і синтаксичні українізми переплітають тогочасну не зовсім удосконалену російську мову. Проф. Д. Чижевський підсумовуючи стиль Гоголя пише:

„... Просліджуючи стиль Гоголя тут, тільки можна зазначити мінливість, яка з однієї сторони звільнила мову від граматичних зобов'язань правил, а з другої сторони кожно-дневні події замінила в ілюзійний, фантастичний, розкладений світ,

---

26) Гоголь, ПСС, том, II, ст. 141

котрий до цього часу читач сприймав, як ґрунтовний і правдивий. . .”²⁷

На зміну своїм попередникам, що писали російською мовою на українські теми Гоголь проникнув з допомогою українського фолкльору в стихію народного думання, що створила цей же фолкльор. Він тільки одним ступенем літературного трикутника збагачує свої твори, а саме поето-мелодійністю народньої поезії, але в головному на фоні українського фолкльору він видвигає і формує психіку та психологічні прикмети певних героїв своєї творчості.

---

27) Dmitrij Tschizewskij, *Russische Literaturgeschichte des 19 Jahrhunderts* (München: Eidos Verlag, 1964 p.) 113.

РОЗДІЛ III

Досліджуючи творчість Гоголя, головним чином його ранні твори, важко висловитись, що пишучи їх, письменник керувався джерелом думання російської мови, головню в часі втілювання, роздумування та мислення відзеркалити на тлі українського фолкльору всі прикмети психіки героїв поодиноких творів. Вглибившись в психологічно-філософічну структуру джерела своєї тематики, Гоголь по волі, а в крайньому разі був змушений звертатись до ресурсів його раннього оточення в унікальність котрого входили: рідна мова, шлях думання, мислення та плянування, які вкорінились в глибину його творчого таланту і плекались на фоні його походження. Мимо цього, що Гоголь пише по-російському, все ж таки зразок його думання основно український. Слідує список українських слів і фраз, з котрими Гоголь ніколи не розлучився, і за твердженням багатьох літературних критиків, він з ними боровся до кінця свого життя, вміжчасі автор цієї праці сумнівається цій „боротьбі”, бо ж ці українізми, навіть в його останніх творах допомагали Гоголю творити бажану ним ефектовність і таємничість глибини:

Смутно стояли; смутно на серцю; смутненько ходила-и; порозпивались; попадають; пороняли; понатаскали; порубали; поподимались; повіділи; повлізили; постріляли; визначувались; слишком показалось; чуднодивно; ітд.

Сотні слів, виразів та інших мовних українізмів наявні в творчості Гоголя, творять головний лінгвістичний засіб Гоголевого стилю. Згодом слідують назовницькі українізми, які негайно завважаються читачем творів Гоголя. В більшості українські прізвища одержують кін-

цівку „ко”, зокрема в цю категорію входять козаки Гоголя. І. Е. Мандельштам пише:

*„... Гоголь на завжди забезпечив собі куток, в який ніхто не мав права заглянути, в котрому він жив життям українця; в ньому він почувався багато свободніше, спонтанно щирим — та художньо надхненним. Ми є переконані, що в часі спрямування своїх думок до України, його мова міняється і стає чисто мовою Гоголя...”*²⁸

Пишучи свої твори, Гоголь часто перевіряв їхній фонетичний ефект. Він повторював у голос свої звороти, записував їх, згодом у багатьох випадках по декілька разів знову повторював їх у голос. Його друзі зазначали в своїх споминах, що Гоголь часто читав свої чернетки, і що він був прекрасним мистцем-оратором, який уміло вид-вигав чисто музичний ефект в своєму читанню, захоплюючи ним слухачів.

*„... Граф А. П. Толстой сказав мені, що він мав часто нагоду чути, як Гоголь писав свої „Мертвые души”; переходячи повз двері, що впроваджували в його кімнату, він часто чує, як Гоголь в своїй закритій кімнаті говорить немов би з кимсь другим, часом у найбільш ненатуральних тонах. В чернетках завважається сліди його праці. Кожна репліка була перероблена Гоголем декілька разів. Але зате, як яскраво, як точно і як природно говорять його всі дійові особи!...”*²⁹

---

28) І. Е. Мандельштам, ст. 202.

29) Н. Л. Бродский . . . Н. К. Гудзий, *Гоголь в воспоминаниях современников*, (Государственное Издательство Художественной Литературы, 1952), ст. 549.

Слова і фрази, що звучали найбільш ефективно і які творили найцікавішу гармонію мелодій, були прийняті Гоголем і залишились постійними в його творах. Щоб творити цю ритміку і мелодійність та водночас плинність стилю своїх творів, Гоголь переплітає українську та російську мови, також у багатьох випадках він перекладає українські фрази, речення, ба навіть цілі параграфи на російську мову, творячи мовознавчі кальки, а іноді, не знайшовши слова з бажаним ефектом ні в одній, ні в другій мові, Гоголь творить неологізми, з метою задовольнити або виповнити прогалину, виявлену в розшуках письменником за бажаним. Також завважається, що в творах історичного кольориту, як „Страшна помста”, „Вій”, „Тарас Бульба” та інші, Гоголь вживає архаїзми, що є зовсім допустимим, бо вони тільки допомагають відзеркаленню певної епохи. В інших творах, а головно в „Мертвых душах”, Гоголь вживає слова і фрази місцевого кольориту, які часто не попадають до словників, як рівнож з бігом часу зовсім зникають і замінюються новими. Місцевий кольорит також збагачує твір, але він може бути шкідливим, якщо кількість його слів настільки велика, що вони перевищать допущену можливість літературної мови.

З допомогою вищезгаданих лінгвістичних засобів, Гоголя творчість ввінчалася унікальною красою літературного мистецтва. Все ж таки лінгвістичні українізми, що без сумніву підлягають визначенню мовних ентранжизмів видвигають загадковість стилю Гоголя. Видатний український мовознавець проф. Юрій Шерех підкреслює:

„...Здебільша позичає менш культурний народ від культурнішого. Ця культурна перевага може охоплювати собою все життя або лише поодинокі царини його. Напр., у греків українці пози-

чали свого часу цілу низку термінів церковно-релігійного характеру, науково-освітнього і побутово-виробничого. В усіх цих царинах культура Візантії тоді була розвиненіша від культури старої Руси. Характеристично, наприклад, що, позичаючи деякі слова в галузі садівництва й городництва (черешня, огірок, левада та ін.), предки українців нічого не позичали, напр., з бджільництва: тут бо стара Україна стояла на вищому рівні.”³⁰

В загальному культура прийшла в Україну з Греції, а згодом вона переходила в Росію. Гоголь будучи свого часу дослідником історії, правдоподібно хотів хоча частинно доказати, що Україна, навіть за часів Гоголя мала змогу бути впливовим учителем культури. Сам Гоголь був одним із її членів. Згодом, відбувається зворотність, за словами проф. Юрія Шереха, Україна позичає чужі слова з Росії і Польщі, під так званим, політичним тиском.

Мовні українізми в ранніх творах Гоголя настільки численні, що читач, який знає обидві мови задумується, якою мовою письменник приготував певний твір, українською чи російською, згодом видвигається висновок, що мабуть українською, а в перекладі на російську, не знайшовши потрібного йому слово-відповідника, поет без вагань залишає, слова, фрази а часом навіть цілі параграфи в оригінальній мові. Рівночасно проникає питання можливості вживання Гоголем такої безмежності українізмів, з метою, більш реалістичного представлення певної епохи і місця в котрих дана подія відбувається.

Перший і другий приклади мають ґрунтовні прикмети, які забезпечують їм близькість дійсності, але правду,

---

30) Юрій Шерех, *Нариси сучасної української літературної мови*, (Мюнхен: Видавництво „Молоде Життя”, 1951), ст. 36.

яку Гоголь приховував в своєму, ніким недоторканому „куті”, поет залишив собі...

Застановляючись над другим прикладом, можна прийти до висновку, що Гоголь знав, що він робить. Описуючи, природу, топографію України, звичаї і обряди українського народу, почуття героїв та діалог козаків, мовні українізми тут настільки численні, що читач, не обзнайомлений з українською мовою не зрозуміє і не збагне красоти поезії даного твору з усіма її відтінками та глибиною, а в перекладі, в багатьох випадках певний твір взагалі тратить свою мистецьку вартість. Згодом, коли Гоголь представляє погляди розповідача, а головню в зміст яких не входить Україна то українізми тут майже зовсім зникають, зазначаючи цим свідомість двомовної маніпуляції. Рівночасно це твердження можна піддержати ще одним кристалевим прикладом, а саме, виготовлений Гоголем словник незрозумілих слів, але тільки для тих, що цих слів не розуміють, тобто для неукраїнців, доказуючи цим, ще раз, що він свідомий свого стилю. Слідує уривок, в якому Гоголь переводить цілий розділ з української на російську мову:

„Ну ж, паны-браты, садись всякий, где кому лучше, за стол. Ну, сынки! прежде всего вытъем горелки! — так говорил Бульба. — Боже, благовослови! Будьте здоровы, сынки: и ты, Остап, и ты, Андрей! Дай же Боже, чтоб вы на войне всегда были удачливы! Чтобы бусурманов били, и турков бы били, и татарву били, бы; когда и ляхи начнут что против веры нашей чинить, то и ляхов бы били! Ну, подставляй свою чарку; что, хороша горелка? А как по-латыни горелка? То-то, сынку, дурни были латынцы: они и не знали, есть ли на свете горелка. Как, бишь, того звали, что латинские вирши писал? Я грамоте разумею не сильно, а потому и не знаю. Гораций, что ли?”³¹

---

31) Гоголь, ПСС, том, II, ст. 44-45.

Читаючи цей уривок, завважується, що Гоголь говорить устами Тараса. Історичний кольорит в ньому настільки явний, а мова так яскраво не російська, що тут негайно відчувається, за словами А. Белого мовний „жах”, але насправді, це не жах, а навпаки письменник відзеркалює даного героя, в повному розумінні цього слова

Велике число українських слів повторюється по декілька разів на кожній сторінці творів Гоголя. В низу являється упорядкована листа цих слів, які переплітають всю творчість письменника. Ця листа розподілена на шість груп, кожна з них охоплює слова певної категорії:

- А. Одягу
- Б. Харчування
- В. Військові
- Г. Різноманітні
- Г. Діалектичні
- Д. Емоційні

Група А:

1. Габа	13. Стрічка
2. Відлога	14. Сукня
3. Жупан	15. Хустка
4. Кабеняк	16. Хустина
5. Кишеня	17. Черенок
6. Кожух	18. Чобітки
7. Кунтуш	19. Чоботи
8. Плахта	20. Черевики
9. Поволоки	21. Шаравари
10. Свитка	22. Яломок
11. Синдячки	23. Ярмулка
12. Сорочка	

Група Б:

1. Баклажка	2. Бублик

3. Бульба
4. Буряк
5. Буханка
6. Вареники
7. Вечера
8. Вечеряти
9. Галушки
10. Гречаник
11. Гусак
12. Горілка
13. Казан
14. Кавун
15. Качка
16. Книш
17. Корж
18. Коровай
19. Кутя
20. Кухоль

21. Куліш
22. Макитра
23. Макогін
24. Маківник
25. Медовик
26. Миска
27. Мнишки
28. Паляниця
29. Пампушки
30. Путря
31. Пундик
32. Саламаха
33. Сирівець
34. Сластьон
35. Сливянка
36. Смалець
37. Цибуля
38. Юшка

Група В:

1. Бунчужний
2. Воїн
3. Гайдук
4. Гетьман
5. Гетьманщина
6. Довбиш
7. Засіка
8. Клейтух
9. Кошовий
10. Кіш
11. Курінь

12. Курінний
13. Наказний
14. Околиці
15. Охочекомонний
16. Рада
17. Реєстровий козак
18. Скарбниця
19. Скарб
20. Хорунжий
21. Чайка
22. Чуб

Група Г:

1. Багато
2. Баклага
3. Бандура
4. Бандурист

5. Батіг
6. Батько
7. Барвінок
8. Бачити

9. Баштан
10. Болячка
11. Бодяк
12. Бондар
13. Броварник
14. Бурса
15. Вертеп
16. Викрутаси
17. Винниця
18. Вірші
19. Волошки
20. Гаманець
21. Гатити
22. Гоголь
23. Голодранець
24. Гопак
25. Горлиця
27. Гукати
28. Дівка
29. Дівчина
30. Дівчата
31. Дідько
32. Домовина
33. Добродій
34. Жінка
35. Нагадатися
36. Замурований
37. Знахор
38. Завзятий
39. Заходи
40. Каганець
47. Корчик
41. Казна-що
42. Канчук
43. Карбованець
44. Кацап
45. Клепки
46. Кораблик
48. Корчма
49. Корчмар
50. Крамар
51. Кревний
52. Коханка
53. Латинці
54. Левада
55. Ліктори
56. Лисий
57. Лиман
58. Люлька
59. Малахай
60. Меркантильний
61. Молодиця
62. Москаль
63. Наймит
64. Наймичка
65. Нечуй вітер
66. Облога
67. Очерет
68. Очі
69. Панич
70. Пани-брати
71. Пані
72. Пан
73. Панночка
74. Пасічник
75. Парубок
76. Пекло
77. Перепілочка
78. Перекуска
79. Повіт
80. Повітка
81. Покут
82. Пищик
83. Полова
84. Прошу пана
85. Прошу дуже

86. Разом	101. Сулія
87. Роздобритися	102. Товариство
88. Ручник	103. Тропак
89. Рушити	104. Тютюн
90. Саж	105. Хлопець
91. Сажа	106. Хлопята
92. Сволок	107. Хутір
93. Скриня	108. Червоніти
94. Сіромаха	109. Червоний
95. Синки	110. Чумак
96. Синочку	111. Швець
97. Смушка	112. Шибеник
98. Соняшниця	113. Ясновельможний
99. Сопілка	114. Ятка
100. Стусан	115. Явір

Група Г:

1. Ану гайда хлопці	10. Гопцювати
2. Баклага	11. Витребеньки
3. Бебехи	12. Почоломкатися
5. Гатити	13. Псяюха
6. Мазниця	14. Фашинник
7. Пейсики	15. Цур-ім
8. Присмикати	16. Чудасія
9. Пробавити	17. Ячання

Група Д:

1. Голубонько	6. Позов
2. Загадатися	7. Смутно
3. Лихо	8. Тендентний
4. Любонько	9. Чудно
5. Переполох	10. Чуйний

Вище наведені слова не охоплюють увесь український словник Гоголя, головним чином пропущені ті, що присвоїлись в російській мові, як рівнож загально слов'янські слова, що втілилися в українську, білоруську та

російську, як рівнож в багатьох випадках у всі інші слов'янські мови.

Слово „чудно” являється одним з найулюбленіших в творчому словнику Гоголя. Воно повторюється в різних слово-комбінаціях, у всіх його творах. Наприклад: „Мені чудно; чудна душа; чудно-ново; чудно-прекрасно; чудно-ново-прекрасно; чудно-хорошо; чудно-вірно; чудно любо; чудне діло; що-то-чудно; страшно-чудно; чудно-пишно; чудний Дніпр; і т д.”

Мимо цього, що слово „чудно”, є членом обидвох літературних мов, української і російської, все ж таки в загальному Гоголь вживає його, в комбінаціях українського думання.

Пересічно кожна сторінка творчості Гоголя охоплює дев'ять українських слів, які повторюються, рівнож на кожній сторінці по-декілька разів. Само-зрозуміло, що його ранні твори, головню „Тарас Бульба”, більш проникнуті ними, з метою відзеркалення певного кольориту їх дійсности, відповідного оточення, кристалізуючи цим, передачу „духа часу”.

В „Тарасі Бульбі” наприклад, нараховується 1085 українських слів в різних комбінаціях повторення. Само зрозуміло, що діялог козаків, переклади дум, втілення українських народних та історичних пісень; фрази і вислови української народної мудрости, найглибше проникнуті мовними українізмами.

Обережне дослідження вище наведених українських слів доводить до висновку, що в багатьох випадках Микола Гоголь творить з кореня українського слова фонетичну близькість російському, додаючи, віднімаючи або міняючи певні букви для одержання бажаного фонетичного ефекту. Найчастіше в цю категорію входять слова, в структурі котрих були старослов'янські: „БГ”, „И/Г”, і „ЯТЬ”. У більшості, в українській мові, відповідно до давніх „БГ” та „И/Г”, а також, як виняток, відповід-

но до „ЯТЬ” виступає „И/Г”, з різною послідовністю у різних позиціях. Фонема „Г” виявлена обмежено, або, як залишки давнього „И/Г”, або, як зародки нового „Г” на місці давнього „ЯТЬ”. В загальному, давнє „ЯТЬ” переходить в українській мові у фонему „Г”, а в російській в „Е”: Укр. „ліс”, рос. „лес”; укр. „літо”, рос. „лето”. В прикладах Гоголевих, фонетичних маніпуляціях завважується: „Горілка — Горелка”; „засіка — засека”; „курінь — курень”; „Січ — Сеч”, та безчисленна кількість других. Ці, слово-повтори, у різних ситуаціях, по різному допомагають Гоголю в творенні усної гармонії, з метою надати своїй поетичній прозі, бажаний ним ефект, в інших випадках, він залишає певні слова в оригінальній мові, з цією ж метою.

Гоголь дуже часто вживає однозначні слова-синоніми, такі часті словоповторення характерні в українському фолкльорі, як рівнож фолкльорному надбанню других народів світу. В загальному, прийнято, що словоповтори від’ємно впливають на літературно-мистецьку вартість творів, але Гоголь відчув своїм великим художнім талантом, тонкість, відтінки і вартість різниць, кожного синоніма, певного синонімічного гнізда, і відповідно вживає їхню різноманітність значень, надаючи певним фразам, реченням, параграфам а навіть цілим розділам, особливості фонетичних гармоній в прозо-писанню. Дуже часто Гоголь творить суміш синонімічних гнізд, з української та російської мов. Слідують приклади початків сумішних, синонімічних гнізд, які проникнули всю Гоголеву творчість:

*„очи-глаза
месяц-луна
славно-хорошо
чудно-дивно
дорога-путь*

*вечные-веки
занимались-затруднялись
челомкаться-целоваться
схватки-битви”.*

Слідують словоповтори українського фолкльору:

*„біжить-підбігає
спішить-постішає
молить-благає
просить-прохає
світає-зоріє
дорога-шлях
кайдани-залізо
плаче-ридає
тужить-сумує
кляне-проклинає”.*

Прослідкувавши творчість Гоголя, не завжди можна устійнити, коли і якою мовою, в оригінальному, письменник висловлює свої ускладнені речення. В багатьох випадках, Гоголь, підхопивши російською мовою думку, певного образу, але висловлюючись, представляє її в граматичній структурі та ортографії української мови, а також зворотньо, письменник втілює українську думку у формі російських, стилістичних правил. Рівночасно, в багатьох випадках, Гоголь свідомий, поетичної вільності, творить свої власні мовознавчі правила, не підлягаючи ні одній ні другій мові. Вміжчасі, щоб уникнути, очевидність своєї мовної маніпуляції, Гоголь виконує це, так майстерно, що тільки з допомогою глибоко-вичерпних досліджень, літературний критик, чутливий на тонкості всіх відтінків української та російської мов, зможе їх збагнути. Але також, трапляються випадки, в яких майстерність Гоголя, так вміло застосовує (замасковує) маніпу-

ляційну гру суміші мовної загадковості, що її майже неможливо запримитити.

Підсумовуючи, всі до цього часу висвітлені, приклади і твердження, можна зробити висновок, що великий творчий талант Гоголя, створив новий підхід до літературної творчості, залишаючи позаді, та перевищаючи, так званий „макаронічний стиль”, в якому італійські письменники, писали сумішню італійської та латинської мов, і надав своєму стилю серйознішої глибини, якої бракувало макаронічному, в рамках котрого видвигалися вульгаризми та грубість представлення. Стиль Гоголя, протилежно макаронічному, настільки художній і поетичний та проникнутий глибиною думання, що забезпечив йому, тривкість і увагу в літературному світі.

РОЗДІЛ IV

Найбільш характерною особливістю Гоголя, як людини і письменника являється, беззастережна оригінальність його особистості, завдяки котрій, він майже виключно, з допомогою природнього таланту видвигає свою високо-мистецьку творчість.

*Мені нудно в хаті жить.
Ой, вези ж мене із дому,
Де багацько грому, грому,
Де гопцюють все дівки,
Де гуляють парубки!*

Из старинной легенды.

„Із старинної легенди”, Гоголь говорить про ці рядки, які являються вступом до повісті „Сорочинський ярмарок”. Згодом, кожний розділ в цій повісті починається віршовим уривком, різноманітної народної мудрости з підкресленням письменника її походження: „З української комедії”, „Котляревського Енеїди”, „Українська пісня”, „З протонародної байки”, „Пословиця”, „Артемівський-Гулак”, „Пісня свадьби”. Останній уривок в цій повісті взятий з народної пісні:

*Зелененький барвіночку,
Стелися низенько!
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься близенько!*

*Зелененький барвіночку,
стелися ще нижче!
А ти, милий, чорнобривий,
Присунься ще ближче!*

Починаючи свою творчість, Гоголь, немов черпає матеріяли з двох різних джерел, й переплітаючи їх, творить виразно-замітну схему цілості, глибокозабарвлену українським фолкльором, поки-що, не цілковито втіленим й не замаскованим в нутро повісті, а навпаки, тут-і-там його одиниці, помітно і майстерно розподілені, мов цитати дослідника, надаючи цілості в цьому випадку, можливість нефантастичности.

Поступово, в слідуючих повістях, число явних уривків українського фолкльору зменшується, а згодом, зовсім зникає. В мистецтві, пливко-непомітні переходи „мости” сполуки різних образів, із всіма їхніми відтінками, допомагають ідеї твору ступати вперед без перешкод, як рівнож, в часі потреби, коли автор бажає, задержатись або заглянути в минуле, що б висвітлити більш кристально специфічність і важність певної ситуації. З пригодою стають йому ліричні відступлення, а попередня пливкість ходу подій, допомагає йому яскравіше відзеркалити, ним бажане задержання.

Гоголь не покидає українського фолкльорного надбання, а навпаки, він втілює, цілковито замасковує його в пізніших творах, і черпає з нього, не канву повторювання подій, а, як вже згадувалося в попередніх розділах, дух, прикмети, психіку та психологію поодиноких персонажів або цілого народу, які письменник зображує в певному творі. Його раптовий перехід, вживання цих засобів, з явного у замасковано-втілений, надав його творчості загадковості та удосконаленість.

Гоголь підкреслює, що збірка повістей, *Вечори на хуторі біля Диканьки*, була зібрана, пасічником Рудим Паньком з Диканьки. У вступі до *Вечорів* Гоголь висловлюється:

„... *Предприимая издание сочинений моих,*

выходившихъ доселе отдельно и разбросанныхъ частию въ повременныхъ изданіяхъ, я пересмотрель ихъ вновь: много незрелого, много необдуманнаго, много детски-несовершеннаго! Что было можно исправить, то исправлено, чего нельзя, то осталось неисправленнымъ, такъ, какъ было. Всю первую часть следовало бы исключить вовсе. . .”³²

Цей вступ, відразу задовольняє поверхових літературних дослідників, і вони справді задоволені висловом Гоголя, „Всю первую часть следовало бы исключить вовсе”: Вони, не знаючи, або забуваючи, що Гоголь добре знав психіку читача і часто вживаючи, так звану мету „зворотньої психології”, яка в загальному допомагала йому досягнути бажаної мети. Згодом, твердить Гоголь, що повість „Вій” взята з українського фолкльору, а справді, це був витвір самого ж поета.

Проф. Д-р. Андрей Кодяк, літературознавець та викладач Вандербілтського і Нью Йоркського університетів, наполегливо підкреслює, що: „Гоголь був одним з найхитріших брехунів в літературному світі”. Це дивний вислів „найхитрішим брехуном”. Знання і відчуття певних обставин, з усіма їхніми відтінками, допомагали Гоголю вдержатися, в багатьох випадках, на дуже слизькому ґрунті, та рівночасно, його твори, зібрані в першій частині *Вечорів*, із зазначенням, „Всю первую часть следовало бы исключить вовсе”, навпаки, ще більше зацікавили широкі кола читачів, головно українців, що в той час, призабули українську мову.

В дальшому, без знання ранніх творів Гоголя, не

---

32) Н. В. Гоголь, *Сочиненія*, (С.-Петербургъ: Редакція Н. С. Тихонравова и В. И. Шенрока. Изданіе семнадцатое, Изданіе А. Ф. Маркса., 1901). ст. 30.

можна суцільно збагнути таких літературно-творчих велетнів, як *Ревізор* і *Мертві душі*, бо вся творчість Гоголя, це структурно-літературна одиниця, трьох гранкового трикутника, якого не можна розривати, головню одну гранку на двоє, бо тоді трикутник позбавлений цілоти, тобто цілість симфонії його творчості, являтиметься скаліченою, вона буде хворою!

Рівночасно, як можна пропустити „Страшну пімсту”, один з найкращих ідеологічних і структурних творів Гоголя, що в своїй символічно-філософічній глибині приховує головню стихію Гоголевого думання, а в розділі де поет збагнув одну з найкращих картин природи, описання Дніпра, явища якого автор персоніфікує, води Дніпра, це шлях-доля життя. Про, що буде мова в дальшій частині цього розділу. В бібліографічному нарисі редактор І. В. Шенрок пише:

„... Гоголь был коренной малороссь, — в противоположность большинству других наших крупных писателей, почти безусловно свободный от какой либо примеси иноземного влияния как по своему происхождению, так и по условиям воспитания... он впитал в себя все национальные особенности малоросса, дыша атмосферой родной и горячо любимой Украины. Гоголю всегда было дорого как настоящее, так и прошлое Малороссии, и сам он чувствовал себя теснейшим образом связанным с своей родиной, живо интересуясь также и своими предками... — Не останавливаясь на переказе об одном из отдаленных предполагаемых предков Гоголя, Остапе Гоголе, ... Случайное обстоятельство, переезд на жительство в имене (Кибинцы) известного малороссийского магната Трощинского, родственника Василия Афанасьевича по жене, до известной сте-

*пени открыло достойное поприще для литературных дарований последнего...*³³

Тут, мимоволі впадає на думку правильне твердження проф. д-ра О. Оглоблина, „Але Микола Гоголь своїх предків, свій рід і свою націю не посоромив”.

Перша частина *Вечорів* охоплює: 1. „Вступ”, (підписаний, Рудим Паньком, 2. „Сорочинський ярмарок”, 3. „Вечір перед Іваном Купалом”, 4. „Майська ніч або утоплена”, 5. „Пропавшу грамоту”; друга частина охоплює: 1. „Вступ”, 2. „Ніч перед Різдом”, (в якій пояснюється Гоголем слово „колядувати”, бо на Московщині такого звичаю не було). 3. „Страшну пімсту”, 4. „Івана Федоровича Шпоньку і його тітку”, 5. „Зачароване місце”.

В цих повістях Гоголь широко вживає царину надбань українського мистецтва, головню народного. Його зображення картин, так кристально блискучі, що в багатьох випадках втілення надприродньої сили, а саме чорта, який появляється в різних видах, як один з неминучих персонажів, що виринає в найбільш небажаних, або зворотню бажаних ситуаціях настільки природнім, що читач не хоче, а в багатьох випадках протривиться розрізнявати, реальність від фантазії.

Його нереальна поява, тобто впровадження нечистої сили, як неминучої одиниці, в свою творчість у видах: „сатани”, „чаклуна”, „відьми”, або в різних формах предметів, звірів, а в кінці людей, які завжди появляються тоді, коли герой, або інші персонажі певного твору досягають бажаної мети, або впадають в безвихідність, блудну путанину життя, наслідком чого, виринає безмж-

---

33) Н. В. Гоголь, *Сочиненія*, (С.-Петербургъ: Редакція Н. С. Тихонравова и В. И. Шенрока. Изданіе семнадцатое, Изданіе А. Ф. Маркса., 1901). ст. 2.

ність турбот, кульмінація яких, завершується підступною смертю героя.

Нечисту силу, яку в дальшому будемо називати „він” або „вона” в лапках, насправді не є фантастичним витвором письменника, а навпаки, Гоголь у глибокому прихованню зворотнього символу висвітлює, справжню реальність у формі фантастики. „Він”, тобто злидень, є постійним членом людської долі, „він” настільки не фантастичний, але невидимий, подібно, як кисень в повітрі, рівночасно необхідний для життя.

В „Страшній помсті”, Гоголь видвигає цю реальну в нашому розумінні, але не бажану силу, в повному розгоні „його” химерних дій. „Він”, тут, після 21-го року відсутності, несподівано повертається, як батько Катерини на хуторі її мужа козака Данила. Тут вся гра символічно-філософічних маніпуляцій Гоголя починається:

Число „21”, час відсутності батька Катерини з України, не являється випадковим. Роздумуючи над цим числом можна збагнути певну теорію-висновок. В 1237-му році, починається занепад України-Руси, та руйнування Києва монголами, багато київлян втікає на північ і в суміші з фінськими племенами та північними слов'янами посилюють нову націю, нову сильну країну Московщину. Батько Катерини, тобто українці, втікачі на північ, „бусурманяться”, але в зворотньому понятті цього слова. Згодом, духовно перетворений, після 21-го року відсутності, повертається „Він” додому, доньки Катерини і намагається вирвати й знівечити її душу. Гіпотеза числа „21”, може бути представлена слідуючо:

1237 — Руйнування України-Руси, втеча батька на північ. 1657 — Московщина закріплює свій лад на Україні, поворот душевно викривленого батька Катерини, сина України додому, та його дії.

Теоретично число 1657 одержується, коли додати число 420 до числа 1237. Число 420 одержується з Гоголевого числа 21, помноженого на число 2, а їх сумі додається 0. Або число 210, помножити на 2. Перших 210 років, це час українсько-польської поміркованої політичної єдності, других 210 років, це час української визвольної боротьби проти Польщі, завершеної великим здвигом Богдана Хмельницького, кульмінацією якого являється підписання невдалого договору з Московщиною.

В цій повісті, яка цілковито відрізняється від попередніх, Гоголь зовсім покидає гумор і сатиру, але тут і там відчувається, що автор своїм „сміхом крізь сльози” видвигає слабості Данила та козацтва взагалі. Було колись на Україні багаточисельне і сильне козацтво, яке не соромило лицарської слави, але тепер їх мало осталося, часи змінилися підкреслюють козаки, але самі вони додержуються старих традицій, тут їхня слабкість. Побратими Петро та Іван діляться всякою здобиччю і майном але славою поділитись неможуть. Петро вбиває Івана та його малого сина, рівночасно далеко в Карпатських горах де ця трагедія відбувається, це місце остаточної помсти відплати, тут відбувається суд і розправа над тими що завинили. В цьому випадку Гоголь допускається пророчтва. І він, батько Катерини, чаклун, який в напрямі зворотнього поняття „півдні” — збусурманився і блукає шукаючи місця покаяння за непростими вчинки. Після невдалої зустрічі з Київським ченцем, чаклун подається на південь стараючись добитись на Крим, представлене місце його збусурманення, але після довгої мандрівки приїжджає до Шумська, міста далеко віддаленого на північ від Києва. В зворотньому понятті чаклун повертається до місця його бусурманення, де він проживав 21 років, не на півдні, а на півночі. Північ вміжчасі, лякає його і він повертається в напрямі Києва, але опинився в Галичі. Його напрям являється проти його волі зворот-

нім, протилежністю бажаного. Жахлива лють оволоділа ним і він задумує знищити всю землю з її людністю від Києва до Галича, але чому, — він не знає!

Вкінці він заблудився в Карпатах. Несподівано, з нівідкілья появляється лицар на коні, підхоплює чаклуна, кидає в пропасть, а з ним всіх тих мертвих від Києва по Галич. Пророцтво Гоголя завершується знищенням північної сили на окраїнах південно-західної України. Тут мимоволі читачеві пригадуються сімнадцяті роки цього сторіччя. Символ Гоголя — сонце-зоря сходить-родиться на сході, а заходить- гине на заході, шлях початку і кінця життя.

Зрада і помста не увінчуються перемогою, Бог карає Івана за помсту над своїм вбивцем-побратимом Петром. „Помста моя каже Господь” . . . І саме тому в цьому випадку всі постраждали: Данило тому потерпів поразку, що в погоні за славою забув за головного ворога чаклуна; чаклун тому, що не наситився маючим і загнався аж в Карпати; Петро за вбивство побратима; а Іван за помсту над вбивцем.

Любов батька-чаклуна до доньки, який перед виїздом в чужий край вбиває її матір, також являється зворотньою. Чаклун старається перетворити душу Катерини, тобто „північно” збусурманити її, вживаючи при цьому всіх надприродно-підземних сил. Головною фізичною перешкодою являється муж Катерини — Данило, але чаклун, в найбільш вигідних обставинах вбиває Данила. Тут Гоголь завершує „сміхом крізь сльози” кінець козацької доби, оборонців страждаючої душі, душі вільного народу.

Старий козак Гогобець не всилі оборонити сина Катерини від чаклуна, бо ж Катерина сама випустила чаклуна на волю. Вкінці, чаклун не маючи сили здобути душу Катерини вбиває її фізично, але душа Катерини остається незмінною. Чаклун осягає велике фізичне ви-

нищення по всій країні від Києва до Галича, але в кінці сам в ньому гине.

*„Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои. Ни зашелохнет; ни прогремит. Глядишь, и не знаешь, идет или не идет его величавая ширина, и чудится, будто весь вылит он из стекла, и будто голубая зеркальная дорога, без меры в ширину, без конца в длину, реет и вьется по зеленому миру. Любо тогда и жаркому солнцу оглядеться с вышины и погрузить лучи в холод стеклянных вод и прибережным лесам ярко отсветиться в водах. Зеленокудрые! они толпятся вместе с полевыми цветами к водам и, наклонившись, глядят в них и не наглядятся, и не налюбуются светлым своим зраком, и усмеваются к нему, и приветствуют его, кивая ветвями . . .”*³⁴

Чудове, поетичне описання Дніпра охоплює більшу половину X-го розділу. В ньому, поетична проза так глибоко яскрава і удосконалена, що читаючи цей уривок читач мимоволі відчуває і впадає в ритм та риму цього високо-мистецького та поетичного прозописання. Вміжчасі на зовні краса, а в нутрі глибина прихованого символу; Дніпро символічно представляє долю-шлях кожного із нас:

„Звезды горят и светят над миром и все разом отдаются в Днепре. Всех их держит Днепр в тем-

---

34) Н. В. Гоголь, *Вечера на хуторе близ Диканьки*, (Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1952), ст. 171.

*ном лоне своем. Ни одна не убежит от него; разве погаснет на небе . . .”*³⁵

Він, Дніпро руководить долею всіх людей, всі від нього залежні. Пливучі води Дніпра, це джерело життя, без нього життя завмирає. Плач Дніпра Гоголь порівнює з риданням матері, яка відпроважає свого розгульного сина в незнане. В цьому розділі на фоні Дніпра розвивається вся трагедія, подія філософічного думання письменника.

Слідуючий том „Миргород” охоплює дві частини. Кожна із них охоплює дві повісті. Подібно, як у „Вечорах”, кожний із цих творів глибоко проникнутий українською тематикою і їхній загальний тон трагічний.

Перша повість, першої частини „Миргороду”, „Старосветские помещики” в якій автор майстерно змальовує життя старшого українського, дрібно-дворянського подружжя, яке завдяки плодючій землі, живе спокійним та вигідним життям. Воно вигідне й безжурне, воно немов зворотній контраст бурхливого життя слідуючої повісті „Тарас Бульба”. Перша повість являється зворотнім прототипом другої, тобто, щоб досягнути спокійності пізнього періоду життя, воно мусить бути приготоване й забезпечене раннім, бурхливим, повним пригод різноманітності, головним чином оборона рідного краю від наїздників, що його оточують.

Перша повість другої частини „Миргорода”, „Вій” це глибоко філософічно-ідеологічний твір, ситуація якого витворилася рівнож із зворотнього порядку повістей, тобто повість, „Повесть о том, как посоорился Иваи Иванович с Иваном Никифоровичем”, прототипом подій пред-

---

35) Н. В. Гоголь, *Вечера на хуторе близ Диканьки*, (Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1952), ст. 172.

ставлених письменником в повісті „Вій”. Сварка й незгода двох Іванів доводить їх до ворожнечі без повороту до згоди. В цілому друга частина „Миргорода” являється контрастом першої.

Твір „Тарас Бульба” це контраст повісті „Вій”. Він немов грім з неба перемінює попередню монотонність життя в бурхливий буревій. Приспаний Тарас, після повороту своїх синів з Києва, мало-помало бентежить, а згодом розсердившись до краю дає початок філософотрагічній події Гоголевого мислення.

Історично-філософічна повість „Тарас Бульба”, це суміш романтизму, сур-реалізму і реалізму. В ній описується життя козаків, життя повне перемог, поразок, вміння, пригод і героїзму. Белінській ефективно підсумував цей твір кажучи, „Тарас Бульба” представляє відзеркалення цілого життя України.”

В „Тарасі Бульбі” Гоголь вживає матеріали з різних джерел, про які вже згадувалося попередньо. В цьому розділі видвигнеться вплив українських історичних пісень та дум. В багатьох випадках мальовничі та реалістичні картини з минулого України уміло висвітлені Гоголем після перекладення певного українського фольклорного надбання на російську мову.

Думи займають поважне місце в усній літературі України. Українські історичні пісні, які чарували Гоголя мистецтвом не уступають думам, тематикою подібні, різняться тільки структурою і формою.

Історична пісня, „Ой, на горі там жінці жнуть” це одна з найулюбленіших пісень Гоголя, він з нею ніколи не розлучався, а її тематика настільки глибоко зареєструвалась в пам’яті письменника, що пишучи твір „Тарас Бульба” Гоголь в цілості вживає її, як скелет-основу цього твору:

„Ой, на горі там жінці жнуть,
А попід горою
Попід зеленою
Козаки йдуть.
Гей, долиною гей, широкою
Козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
Веде своє військо,
Веде запорозьке
Хорошенько!
По середині пан хорунжий.
Під ним кониченько,
Під ним вороненький
Сильно-дужий!
А по заду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку,
Необачний!
Гей, вернися, Сагайдачний,
Візьми свою жінку,
Віддай мою люльку,
Необачний!
Мені з жінкою не возиться,
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!
Гей, хто влісі, озовися
Да викрешем огню,
Да потянем люльку,
Не журися!”³⁶

Після обережного прослідження завважується вели-

---

36) Українські народні думи та історичні пісні, (Київ: Академія Наук Української РСР., 1955), ст. 82.

кий талант Гоголя. В цьому випадку письменник вживає малу, історичну пісню, як скелет-підставу до твору „Тарас Бульба”.

В пісні гетьман Сагайдачний міняє жінку на тютюн та люльку, що підкреслює другорядність жіноцтва для козаків, головню в часі походу. Гетьман поводить ся зі своєю жінкою так, як Гоголь хоче, щоб Тарас поводив ся зі своєю в негожі часи воєнної хуртовини. Після приведення на світ, і виплекання двох сильних синів, її роля стає другорядною. Важкі часи загрожують його батьківщині, вони не дозволяють козакові бути ніжним побратимом життя, або пестливим батьком. Гоголь починає свій твір драматичним від’їздом Тараса зі своїми синами на Січ. Він відчуває, що вони там потрібні, залишаючи жінку й матір в самоті вони їдуть там де кличе їх доля.

Тарасова люлька символічно заступає його жінку. Його піклування над люлькою настільки велике, що після битви у відступі, Тарас губить її, але негайно повертається за нею, не бажаючи, щоб ворог знущався над його подругою життя. Ця, на перший погляд легковажна подія закінчується схопленням Тараса і спаленням його живцем, прив’язаного до горючого дерева.

„А попід горою попід зеленою козаки йдуть”, говорить ся в пісні. Гоголь замінює зелене підгір’я широкою рікою, куди Тарас спрямовує своїх козаків, вона, ріка являється границею смерті й життя, тоді коли гарячі язика в огню завершують його долю. До кінця життя Тарас додержується принципу, „Один за всіх, а всі за одного”.

„Гей, вернися Сагайдачний” і самітнє слово „необачний”, Гоголь приспособляє до Тарасових дій. Тарас в скрутній ситуації стає необачний, губить свою люльку-дружину, подругу життя й повертається за згубою. Цей епізод підкреслює щирю любов Тараса до своєї жінки.

Вираз в пісні „Гей, хто в лісі озовися”, перероблений Миколою Гоголем з метою задоволення своєї цілі. Письменник замінює ліс на самотнє, ушкоджене громом дерево на котрому гине розп’ятий Тарас. Слово, — озовися, Гоголь вживає, як клич Тараса, який спасає козаків, як рівнож наказ, щоб вони повернулись з тисячною відсіччю. „Да викрешем огню”, вживає Гоголь, як вогонь горючого дерева. Фраза, „Ой, на горі там жінці жнуть”, символізує гору на котрій гине Тарас. Слово жнуть, це снопи сухого гілля й трави якими підпалюється Тарасове дерево, рівнож син Тараса Андрій, гине від батьківської кулі й хилиться до землі мов зжатиї колос. Остання фраза пісні „Не журися”, характеризує психіку Тараса. Він не лякається смерті, як рівнож він не журиться своєю долею, він турбується безпекою своїх козаків й майбутністю рідного краю. Мов Христос на хресті він турбується долею народу. В кличі Тараса відчувається християнська любов, але також „зуб за зуб” не займає другорядного місця.

В пісні згадуються три герої: Дорошенко, Хорунжий і Сагайдачний. В „Тарасі Бульбі”, на Січі ми бачимо також три головні особи: Кошовий в часі приїзду Тараса з синами на Січ. Кошовий Кідряга, якого вибирають з допомогою Тарасових маніпуляцій, і Тарас. Рівночасно друга трійка героїв, це Тарас, Остап і Андрій. Число три являється улюбленим числом українського фолкльору. Воно є певним символом фолкльорного думання. Його часте вживання Гоголем в „Тарасі Бульбі” ще раз потверджує звідкілля Гоголь черпає більшість своїх матеріалів пишучи твір „Тарас Бульба”.

Герой Андрій оснований на пісні, „Ой, був в Січі старий козак”:

*„Ой, був в Січі старий козак
На прозвище Чалий,*

*Вигодував сина Саву
Козакам на славу.
Не хотів же та той Сава
Козакам служити, —
Відклонився до ляшеньків
В Польщу паном жити,
Ой, чого ж мені, панове,
У раду ходити?
Що хочете мого сина Саву
На віки згубити.
Ой, панове запорожці,
Хіба ж то вам слава,
Що в кайдани та залитий
Лежить у вас Сава?
Як би ви його на волю
З кайданів пустили
Славу собі найбільшю
От сим залучили.
Ой, і дали волю Саві
В поход виступали,
Та богатирю Саві
Барзо дяковали”.³⁷*

В сюжеті пісні молодий козак Сава покидає свого батька, зраджує козаків міняючи їхнє побратимство на вигідне життя в Польщі, одружившись з багатою і гарною полькою. Після схоплення Сави на прохання батька козаки прощають йому, а згодом за лицарство в битві прославляють Саву. Батьківська любов перемогла в цьому випадку обов'язок козацького закону, але в кінці ввінчалась перемогою.

В „Тарасі Бульбі” ситуація дещо відмінна. Андрій

---

37) *Українські народні думи та історичні пісні*, (Київ: Академія Наук Української РСР., 1955), ст. 174.

не зраджує свого народу задля дешевих матеріальних вигод. Він глибоко залюблюється в красуні-польці. В глибині його душі він відчуває приховану любов до краси, краси природи, мистецтва й поезії, які кругом його оточують, він не зрадник, він не боїться смерті. Андрій стає жертвою своїх почуттів, а згодом кулі свого батька. В обидвох ситуаціях він приймає свою судьбу без вагання.

Протилежно, до батька Сави, Тарас приховує любов батька й піддається вимогам військових законів козацтва, жертвою паде його син Андрій, мов Господь для спасення людства допускає розп'яття Христа.

Переробляючи сюжет цієї пісні Гоголь творить велику історично-народню епопею українського народу „Тараса Бульбу”, герой якої Тарас являється самотнім позитивним героєм всієї творчості поета.

Три імена, Тарас, Остап і Андрій обережно продумані Гоголем, а згодом вжиті в цьому творі. Вони являються інструментом психологічної гри письменника. Гоголь бере символічне число „три” й поділяє його на нерівні дві частини, два і один. Перші два імена, Тарас і Остап повторно зустрічаються в українському фольклорі і представляють собою стійкість, відданість і лояльність належному. Вони без сумніву остаються вірні своєму завданню й виконують його до загибелі. Вони не можуть стати зрадниками, бо ж вони носять батьківські, чисто українські імена. Вміжчасі, ім'я Андрій, як рівнож Сава, не являються типічно українськими іменами. Тому, не будучи наділені цією особливістю, дані герої можуть і стають шкідливими, та навіть зрадниками товариства.

Музичний ритм Гоголевої творчості тісно зв'язаний з мелодійністю українського фольклору, який широко відчувається в „Тарасі Бульбі”. Низку засобів, широко при-способлених в українському фольклорі вжиті Гоголем — це, рефрени й потрійні повторення. В „Тарасі Бульбі”,

Тарас тричі звертається до своїх козаків, а вони тричі йому відповідають. В історичних піснях такі повторення часто трапляються:

*„А деж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Та вороній коні?
Ой, наші коні
В ляхів на припоні.
Самі ж ми в окові.*

*А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Козацькі рушниці?
Наші рушниці
В ляхів у світлиці,
Самі ж ми в темниці!*

*А де ж ваші, хлопці,
Славні запорожці,
Дорогій сукмани?
Ватаги забрали,
Самі ж ми пропали!”³⁸*

Слідує потрібний заклик Тараса й потрібна відповідь козаків з „Тараса Бульби”:

„— А что пань? — сказал Тарас, перекликнувшись с куренными. — Есть еще порох в пороховницах? Не ослабела ли козацкая сила? Не гнутся ли казаки!

— Есть еще, батько, порох в пороховницах. Не ослабла еще козацкая сила, еще не гнутся казаки!”³⁹

---

38) *Українські народні думи та історичні пісні*, ст. 187.

39) Гоголь, *ПСС*. том, II, ст. 138.

Дальшим стилістичним засобом Гоголя, який також часто зустрічається в українському фольклорі, це багаточисельне вживання синонімів, або багатослівності. Гоголь дуже часто вживає синонімні гнізда, які допомагають йому збагнути бажаний музичний ефект або певний відтінок представляючого образу. В цьому випадку, поодинокі члени кожного синонімного гнізда часто збагачуються Гоголевими словотворами, які виникають із двомовної суміші, або прямо, як неологізми Гоголевого пера. Одночасно, цей стилістичний засіб опрацьований майстерністю творчого таланту Гоголя на стільки блискучий, що в багатьох випадках на думку читача, зовсім маловажна картина, згодом, після продумання залишається в його пам'яті до кінця життя.

Один із дуже цікавих і оригінальних епізодів, який підкреслює вміння Гоголя спостерігати найменші подробиці картин життя, згодом сатиричним засобом творити з маловажного велике, великий літературно-мистецький твір, зміст якого автор цієї праці одержав від проф. д-р Н. Полонської-Василенко:

„Його всі сусіди любили та боялися його гострого пера. От вам з уст сучасників — уламок творчості Гоголя:

„Веселий обід — здається — ,блини' на масляному тижню. Кілька — 10-15 українських дідичів. З запізненням приїхав Гоголь — сніг, пурга, бликає по полю. Всі — як ,води до рота набрали'. Всі мовчать... Один із співбідників любив осетрову голову. Її, за звичаєм, слуга підносить йому на окремому блюді. Раптом той з обуренням жене його... „Що таке, пане', питає слуга, ,Ви ж завжди просили дати вам голову... Кухар відклав для вас.' Я? Люблю осетрову? Нічого подібного!"... Кінчається обід. Гоголь поїхав. Тоді ,аматор го-

лови' — вибачається перед здивованим господарем та каже: *Не міг при Гоголі показати, що люблю осетрову голову, бо той опише це! Опише так, що по цій голові весь повіт зрозуміє про кого говориться: Напише, що він обікрав брата, убив когось, згвалтував рідну тещу, і не назове його, а в характеристику вставить: Це той, що любить осетрову голову, і йому на окремому блюді за обідом подають її. . . Не хочу', кричав, давати будь якої ознаки Гоголю.'*"⁴⁰

Гоголь часто вживає синоніми, або рефрени, слідує уривок в котрому цей стилістичний засіб підкреслюється:

*„Ели только хлеб с салом или коржи, пили только по одной чарке, единственно для подкрепления, потому что Тарас Бульба не позволял никогда напиваться в дороге, и продолжали путь до вечера.”*⁴¹

В одній із дум цей засіб дуже яскравий. В обидвох прикладах синоніми підкреслені. Слідує уривок з думи: „Втеча трьох братів із города Азова.”

*„Ой, у святую неділеньку
Рано — пораненьку
Не сизій тумани уставали,
Не буйній вітри повівали,
Не чорній хмари наступали,
А найменший — піший-піхотинець,
За кінними братами уганяє,
За стремена хапає.”*⁴²

---

40) Проф. Д-р Н. Полонська-Василенко, лист з, Мюнхен: 9-1-70.

41) Гоголь, ПСС, том, II, ст. 59.

42) Українські народні думи та історичні пісні, ст. 61.

Легендарний козак Мусій Шило, в епопеї „Тарас Бульба”, якого все козацтво поважає за хоробрість, знання та вірність товариству, представлений в Гоголевій версії слідує: Схоплений турками, підшивається як зрадник своїх і служить ворогам. В сприятливий час звільняє козацтво з кайданів й повертається на Січ. Цей епізод взятий Гоголем, майже в цілому, з думи „Самійло Кішка”. Слідує цитата охопить тільки частину думи, яка найкраще підкреслить потрібний приклад:

*„Кішка Самійло, гетьман запорозький,
Другий Марко Рудий,
Суддя військовий,
Третій — Мусій Грач,
Військовий трубач,
Четвертий — Лях Бутурлак,
Ключник галерський,
Недовірок християнський,
Потурчився, побусурманився
Для панства великого,
Для лакомства нещасного! . . .
То Кішка Самійло так угадав:
Ляха Бутурлака до ліжка вмісто дитяти спати
клав,
Сам вісімдесят чотири ключів з-під голів виймав,
На п'яти чоловіків по ключу давав,
(Слова стиха промовляв):
Козаки панове!
Добре майте,
Один другого одмикайте,
А Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три часті ростяв,
Козаки —
Всіх турків у Чорне море метали,*

Тільки ляха Бутурлака не зрубали! . . .”⁴³

Гоголь перероблює сюжет цієї думи, щоб задовільнити свою ціль. В оригіналі, не козак Кішка, а лях Бутурлак, нагороджений турками ключником на галері, за прийняття турецької віри. Підчас турецького бенкетування, Бутурлак впивається, Кішка вихоплює від нього ключі, звільняє козаків. Козаки вбивають залогу галери, помилювавши Бутурлака, який стає їм в пригоді перехитривши турецьку флоту допомагає козакам добитися до Дніпра. На Дніпрі їх задержує передня козацька сторожа. Самійло Кішка підносить козацький православний прапор, який він переховував 54 роки в турецькій неволі. Побачивши цей прапор козаки-гарматчики витають з поворотом з неволі друзів. Згодом Самійло Кішка вступає до монастиря доживати свого віку.

Гоголь зворотньо представляє епізод про Мусія Шила. Він зовсім пропускає Ляха Бутурлака. Навпаки, знання, вмільсть та хитрість Мусія Шила допомагають козакам добитися волі. Згодом Мусій Шило приєднується до Тараса Бульби і гине геройською смертю підчас облоги Дубна. Самозрозуміло, що Лях Бутурлак, не міг стати героєм цього епізоду, тому що Тарас Бульба воює проти поляків. Ось уривок з „Тараса Бульби”:

„Схватили их турки у самого Трепезонта и всех забрали невольниками на галеры, взяли их по рукам и ногам в железные цепи, не давали по целым неделям пшена и поили противной морской водою. Все выносили и вытерпели бедные невольники, лишь бы не переменить православной веры. Не вытерпел атаман Мосий Шило, истоптал ногами святой закон, скверною чалмой обвил греш-

---

43) *Українські народні думи та історичні пісні*, ст. 39.

ную голову, вошел в доверенность к паше, стал ключником на корабле и старшим над всеми невольниками...

Всех посадил Мосий Шило в новые цепи по три в ряд, прикрутил им до самых белых костей жесткие веревки; всех перебил по шелям, угощая подзатыльниками. И когда турки, обрадовавшись, что достали себе такого слугу, стали пировать, он принес все шестьдесят четыре ключа и роздал невольникам, чтобы отмыкали себя, бросали бы цепи и кандалы в море, а брали бы наместо того сабли да рубили турков...⁴⁴

Уважне дослідження показує, що в багатьох випадках Гоголь без змін перекладає фрагменти українських дум та історичних пісень на російську мову, втілюючи їх в біжучість змісту своїх творів. Слідую один з таких прикладів з думи, „Івась Удовиченко, Коновченко”:

*„То есаули у города ся засылали,
По улицях пробігали,
На винники,
На лазники
Словами промовляли:
„Ви, грубники,
Ви, лазники,
Ви, броварники,
Ви, винники!
Годі вам у винницях горілок курити,
По броварнях пив варити,
По лазнях лазень топити,
По грубах валятися,*

---

44) Гоголь, ПСС, том, II, ст. 137.

*Товстим видом мух годувати,
Сажі витирати, —
Ходіте за нами на долину Черкань погуляти!”*⁴⁵

Географічне положення України являється перехрестям багатьох наїзників. Тому, майже кожний її громадянин був готовим її обороняти. В часі воєнної тривоги — післанці-есаули розіжджали по містах і селах, та хуторах й бажана кількість війська була швидко зорганізована. Ось уривок з „Тараса Бульби”:

*„Стоило только есаулам пройти по рынкам и площадям всех сел и местечек и прокричат во весь голос, ставши на телегу: „Эй вы, пивники, броварники! полно вам пиво варить, да валяться по запечьям, да кормить своим жирным телом мух! Ступайте славы рыцарской и чести добиваться! Вы плугари, гречкосеи, овцenasы, баболубы! полно вам за плугом ходить да пачкать в земле свои желтые чоботы, да подбираться к жинкам и губить, силу рыцарскую! Пора доставать козацкой славы!”*⁴⁶

В багатьох випадках Гоголь задержує в певних творах ритміку й мелодійність поодиноких уривків, взятих з українських історичних пісень та дум. Один з прикладів взятий з „Тараса Бульби” доказує, що Гоголь черпає цей матеріал з думи про, „Федора Безродного, Бездолного”:

*„Да тіло козацькеє молодецькеє знахожали,
На червону китаїку клали,*

---

45) Українські народні думи та історичні пісні, ст. 23.

46) Гоголь, ПСС, том, II, ст. 47.

*Тіло козацькеє молодецьке обмивали,
А шаблями сужоділ копали,
А шапками та приполами персть носили
Да високу могилу висипали...*⁴⁷

Уривок з „Тараса Бульби”:

*„Палашами, копьями копали могилы
Шапками, полами выносили землю,
Сложили честно козацкие тела
И засыпали их свежейо землею,
Чтобы не достались воронам и
Хишным орлам выклевывать им очи...”*⁴⁸

Ці приклади зображають стиль прозо-поетичного писання Гоголя. Він проникнутий, ритмікою, римою, алітерацією та асонансами. Наведені їм подібні приклади прошивають всю творчість Гоголя.

Пильне прослідження творчости Гоголя доводить до висновку, що мимо цього що Гоголь писав по-російському, все ж таки, його твори проникнуті так широко різними українізмами, що без сумніву письменник пишучи їх часто й свідомо шукав російських слів бажаючи зобразити відповідну ситуацію. Не знайшовши їх, Гоголь прямо перекладає українські слова й цілі вирази на російську мову, або з їх коренів творить звуко-подібні до російських. Рівнож, перекладаючи українські думи, історичні та любовні пісні, слова і звороти він надає краси й чару, як рівнож мелодійности цій мові.

---

47) *Українські народні думи та історичні пісні*, ст. 38.

48) Гоголь, *ПСС*, том, II, ст. 121.

РОЗДІЛ V

При наявності у Гоголя, як і у більшості представників українського романтизму тридцятих-сорокових років, великої спільної теми історичного минулого України творче вирішення цієї теми у них було контрастним. Для Гоголя — історичного живописця, характерне насамперед утвердження сили та могутності народу з його психікою та психологією, як рівнож його методика досягнення бажаних цілей, являється головною вирішальною силою історії.

З цією ж метою, пишучи історичну епопею „Тарас Бульба” Гоголь вглиблюється в історичні джерела минулого України, головним ресурсом в цьому випадку, стає йому в пригоді „Історія Русів”. З неї автор черпає ідейно-ідеологічні погляди історичних міркувань, які спонтанно творились у автора „Історії Русів”: Проф. д-р Олександр Оглоблин прослідивши „Історію Русів”, підкреслює:

„Проте „Історія Русів” — не наукова історія України й навіть не історичний твір. Це політичний трактат, втілений в історичну форму. Немає жадного сумніву, що основною темою цього трактату, його безпосередньою метою, була проблема українсько-російських відносин, глибока синтеза: Україна — москва... Крізь цілу „Історію Русів” проходить ідея української державної самостійності. Від найдавніших часів починаючи, український (руський) народ жив на своїй власній землі й творив свою власну державність, ... Самостійність і тяглість українського історичного процесу — це найголовніше, що внесла „Історія Ру-

*сів” в українську історіографію, пов’язуючи минулі княжі й козацькі часи з добою нового національного відродження”.*⁴⁹

Гоголь, будучи свого часу дослідником історії України, правильно оцінив „Історію Русів”, він не черпає з неї матеріалів з думкою одержання історичних точностей. Гоголь навпаки, відчувши ідейно-ідеологічну мету цього твору знаходить в ньому джерело для своїх ідейно-філософічних поглядів, які широко відзеркалилися майже в усіх його творах.

Однак були і такі мистці слова, які думали, що „Історія Русів” це наукова і справжня історія України: Проф. д-р Н. Полонська-Василенко в одному з листів зазначила: „Олександр Пушкін неправильно оцінив „Історію Русів”, він думав, що вона справжній історичний твір, наукова історія України”.

Гоголь творить ім’я Тарас Бульба з метою, щоб якнайяскравіше відзеркалити героя українських козаків. В історії України та її фолкльорі, ім’я Тарас прикрашене позитивними прикметниками. Для поляків і українців це ім’я представляє добу спеціального значення. Для поляків це доба великих воєнних поразок, а для українців це доба славних перемог над багато-чисельнішою польською армією. Переможцем був гетьман Тарас Трясило. Згодом бандуристи прославили його в історичній думі під наголовком „Тарасова ніч”.

Гетьман Тарас Трясило (1624-1632), людина великої фізичної сили та знавець воєнного ремесла доживає поважного віку й вмирає природною смертю.

---

49) Григорій Кониський, *Історія Русів*, Редакція і вступна стаття Олександра Оглоблина, (Нью Йорк: Видавництво „Вісник — ООЧСУ, 1956), ст. XXII.

Розшукуючи за відповідною назвою-синонімом для свого історично-ідеологічного твору, Гоголь знаходить його в „Історії Русів”. Він не змінює ім’я „Тарас”, а з Трясило Гоголь творить Бульба, якого зовнішні прикмети відповідали першому. І справді своїми подвигами та вчинками Тарас Бульба потрясає уми тих, що цікавилися або цікавляться творчістю Гоголя, але по різному! Бульба стає новим синонімом Трясила. Одночасно ім’я Бульба приховує в собі вартість таємничо-прикритого плоду. Це плідне, як пшениця, яку легко збагнути завдяки її золотого колосся. Згодом хліб і сіль, символи пошани і дружби. Таємничість бульби під землею, яка появилася на Україні щойно в перед гоголеві часи являється в творі „Тарас Бульба” синонімом, символом могутньої постаті філософічного думання письменника. В часи негожі вогонь без пощади знищить всі поля покриті плодом-пшеницею. Бульба навпаки, покрившись щитом чорнозему дочекається своєї зрілості.

Одну з битв гетьмана Тараса Трясила Гоголь використовує, але зворотньо змальовує воюючі сили:

„Врешті, козаки, дїждавшись польського свята, Панським Тїлом званого, що його вони справляють із стрїляниною та бенкетами, вислали тої ночі поповзом значну частину піхоти своєї до одної найближчої балки, і на світанку вдарили з двох боків на табір польський, вдерлися до нього і, заставши багатьох поляків напівголими, перекололи їх, усіх, що спротивлялися їм, винищили, а решту перетопили в річці і розігнали, здобувши табір їхній з усіма запасами та артилерією . . .”⁵⁰

Слідуючий уривок з „Тараса Бульби” показує, як

---

50) Історія Русів, ст. 73-74.

Гоголь використав вище наведений уривок з „Історії Русів”:

„Потом уже оказалось, что весь Переяславский курень, расположившийся перед боковыми городскими воротами, был пьян мертвецки; стало быть, дивиться нечего, что половина была перебита, а другая перевязана прежде, чем все могли узнать, в чем дело. Покамест ближние курени, разбуженные шумом, успели схватиться за оружие, войско уже уходило в ворота, и последние ряды отстреливались от устремившихся на них в беспорядке сонных и полупротрезвившихся запорожцев.”⁵¹

Гоголь творить місто-твердиню Дубно з інформацій зібраних з „Історії Русів” в якій згадується твердиня Кодак збудована французькими інженерами, якою поляки задумали перегородити шлях для об’єднання України. В часі визвольних змагань гетьман Богдан Хмельницький без великих козацьких втрат й швидко здобуває її.

В „Тарасі Бульбі” місто-твердиня Дубно лежить приблизно на тому самому географічному місці, де колись „гордився” Кодак. Гоголь, щоб оминати очевидність джерела своїх інформацій, шукає за відповідною назвою-синонімом, представляючим силу — до прстягу нездобуття. Це він знаходить в „Історії Русів”. Ось уривок, який піддержує цю гіпотезу:

„Від осавула генерального Родака, 13-го числа червня, одержав Хмельницький листа з Сіверії, що він, очистивши від поляків та жидів Чернигів з

---

51) Гоголь, ПСС, том, II, ст. 107-108.

околицею і всю стародубщину з містом Стародубом.”⁵²

Зі Стародуба Гоголь творить Дубно. Відкинувши прикметниковий префікс „старий” і додав до кореня „дуб” суфікс „но”, взятий зі слова „дубняк”. Могутній синонім „дуб” являється королем зелені, тому саме назва „Стародуб” була відповідною для піддержання Гоголевого сюжету.

Більшість міст-твердинь, замків будувалися біля, або на берегах рік, з метою вигідного водо-постачання і майже всі вони мали підземні коридори з виходом до ріки або балки. Підземний коридор з Дубна мав вихід в далековіддалену від міста гущавину. В цьому випадку Гоголь змінює топографію кругом міста Дубна, також з метою піддержання свого сюжету. В „*Історії Русів*” часто згадуються замасковані підземні коридори. Для прикладу подаю уривок з „*Історії Русів*” в якому згадується про підземний коридор, генеральним осавулом Родаком міста Новгород Сіверського:

„Родак по багатьох спробах і перестрілках з артилерії, не мігши нічого досягнути, довідався нарешті, що із замку був підземний хід за водою аж у ріку Десну і звелів уночі з поперечної йому сторони вирити в ньому другий підземний прохід.”⁵³

Підчас облоги Дубна татари напали на Січ, де залишилася мала залага запорожців, й захопили козацькі запаси і скарби, що були заховані під землею. Тут Гоголь, ще раз підкреслює організаційну слабкість козаків.

---

52) *Історія Русів*, ст. 106.

53) *Історія Русів*, ст. 107.

В погоні за одним ворогом вони легковажать небажаного. „Він”, чаклун несподівано появляється в найбільш для „нього” вигідній ситуації, а для козаків в найбільш небажаній! „Він”, але в зворотній гіпотезі це мабуть „вона” появляється у виді татарських загонів. В „Історії Русів” згадується про заховані під землею запаси і скарби.

Вістка про татарський наскок дійшла до козаків, що облягали Дубно. Частина козаків негайно подалась з допомогою побратимам на Січі. Тут Гоголь представляє найважливішу характеристику козаків — побратимство, любов до друзів по зброї. Козаки готові в кожній хвилині допомогти або навіть загинути в обороні своїх друзів. Вони нехтують всі матеріальні здобичі, якими вони можуть забезпечитися в майбутньому. Матеріалізм й самолюбство є чужим для них. Головною метою козаків, яку Гоголь так яскраво висвітлює в „Тарасі Бульбі” це побратимство. Історичні дані доказують, що козаки перемагали багаточисельнішого ворога, завдяки знання воєнного ремесла, безкорисливості та „Esprit de corps”. Ніщо не заваджало їм в досягненню їхньої мети, ні рідня, ні майно. Обов'язок до батьківщини й побратимства був звичаєм їхнього життя. В „Історії Русів” ця ситуація повторюєсь знова і знова. Гоголь пізнавши цю рису козаків, представляє її в „Тарасі Бульбі” та інших своїх історичних повістях, як головну тему.

Картину, в якій Потоцький попадає в козацький полон, Гоголь прямо відкальковує з „Історії Русів”:

„В летописных страницах изображено, . . . как слаб был коронный гетьман Николай Потоцкий с многочисленною своею армиею против этой непреодолимой силы: . . . как облегли его в небольшом местечке Полонном грозные козацкие полки и как, приведенный в крайность, польский гетьман клят-

венно обещал полное удовлетворение во всем со стороны короля и государственных чинов и возвращение всех прежних прав и преимуществ. Но не такие были козаки, чтобы поддаться на то: знали они уже, что такое польская клятва. . . спасло его находившееся в местечке православное духовенство. Когда вышли навстречу все попы в светлых золотых ризах, неся иконы и кресты, и впереди сам архиерей с крестом в руке и в пастырской митре, преклонили козаки все свои головы и сняли шапки. . . Согласился гетьман вместе с полковниками отпустить Потоцкого, взявши с него клятвенную присягу оставить на свободе все христианские церкви, забыть старую вражду и не наносить никакой обиды козацкому воинству.”⁵⁴

Наступний ексцерпт взятий з „Історії Русів”:

„Упоравшись з похоронами та користьми, погнався за гетьманом Ляницькоронським і, наздогнавши його в містечку Полонному, де чекав він на підмогу з Польщі, тут заатакували його в замку, в якому він замкнувся. Не допустивши козаків штурмувати замок, вислав він проти них назустріч церковну процесію з хрестами, корогвами та духовенством руським, які, пропонуючи мир од гетьмана й од усієї Польщі, молили і заклинали Богом гетьмана Остряницю та його війсьско, щоб вони прихилились на мирові пропозиції. По довгій нараді і учинених з обох боків присяг, зібрався до церкви вислані од обох гетьманів урядники і, написавши тут трактат про вічний мир та повну амністію, що пускали в непам'ять усе мину-

---

54) Гоголь, ПСС, том II, ст. 167.

ле, підписали його, присягаючи на євангелії вічно хоронити написані артикули і всі права та привілеї козацькі й загальнонародні. По тому розійшлися по домівках.”⁵⁵

Ситуація в якій Остап та інші схоплені в полон козаки переносять найважчі тортури представлені гротесктно, але реалістичним способом. В цьому випадку „Історія Русів” ще раз забезпечує Гоголя подробицями про методи знущань тогочасного періоду над полоненими. В „Історії Русів” підсумовується, схоплення гетьмана Остряниці та заподіяні йому тортури у Варшаві:

„Гетьмана Остряницю, обозного генерального Сурмила та полковників: Недригайла, Боюна і Риндича колесовано, і їм, ламаючи раз-по-раз руки й ноги, тягнули по колесі жили, аж поки помирали; полковників: Гайдаревського, Бутрима, Запалія і обозного Кизима та Сучевського пробито залізними списами наскрізь і піднесено живцем на палі; осавулів полкових: Постилича, Гаруна, Сутигу, Подобая, Харкевича, Чудака та Чаруя, і сотників: Чуприну, Околовича, Сокальського, Мировича і Ворожбита прибито цвяхами до дощок, облитих смолою, і спалено повільним вогнем. . .”⁵⁶

Ось уривок з „Тараса Бульби” в якому Гоголь описує тортування Остапа:

„Остап вносив терзанія и пытки, как исполн. Ни крика, ни стону не было слышно даже тогда, когда стали перебивать ему на руках и ногах

---

55) *Історія Русів*, ст. 77.

56) Там же. ст. 79.

кости, когда ужасный хряск их послышался среди мертвой толпы отдаленными зрителями, когда панянки отворотили глаза свои, — ничто, похожее на стон, не вырвалось из уст его, не дрогнулось лицо его. Тарас стоял в толпе, потупив голову и в то же время гордо приподняв очи, и одобрительно только говорил: „Добре, сынку, добре!”⁵⁷

В тогочасних містах і селах України жило велике число жидів. Багато із них були уродженцями України, але в більшості вони напливали із Західної Європи в якій тоді створились дуже несприятливі умови життя для цього народу. Багата й ґрунтовно щира Україна без упереджень і помірковано приймала різних новоприбульців, дозволяючи їм жити спокійним і без жадних перешкод життям. В більшості жиди займалися купецтвом, котрим українці майже не цікавилися, а, якщо цікавилися то тільки незначні одиниці. Торгівля і промисл є дуже важними для держави. Гетьман Богдан Хмельницький це добре знав, про що підкреслюється в „Історії Русів”:

„При чому тих з поляків та жидів жителів, які, не володіючи руським народом, були йому корисні і оберталися лише у вільних промислах та ремеслах, zostавлено на їхніх місцях без усякої злоби. А за тими правилами і велике торговельне місто Броди, наповнене сливе самими жидами, zostавлено в попередній вольності і цілості, яко визнане од руських жителів за корисне для їхніх оборотів та заробітків, а тільки взято з жидів помірну контрибуцію сукнами, полотнами та шкірами на пошиття реєстровому військові мундурів і

---

57) Гоголь, ПСС, том, II, ст. 164-165.

обува, та на прохарчування військ децю живності".⁵⁸

Гоголь такж представляє Тараса, як знавця та мислителя майбутнього, в якому кожна гідна людина має право на вільне й корисне життя. Уривок з „Тараса Бульби” потверджує цей шлях думання Тараса:

„ — Слушай, Янкель! — сказав Тарас жиду, который начал перед ним кланяться и запер осторожно дверь, чтобы их не видели. — Я спас твою жизнь, — ... теперь твоя очередь, теперь сделай мне услугу!

Лицо жида несколько поморщилось. — Какую услугу? Если такая услуга, что можно сделать, то для чего не сделать? ...

— Не говори мне ничего. Вези меня в Варшаву. Что бы не было, а я хочу еще раз увидеть его, сказать ему хоть одно слово.

— Кому сказать слово?

— Ему, Остапу, сыну моему.

— Разве пан не слышал, что уже ...

*— Знаю, знаю все: за мою голову дают две тысячи червонных. Знают же они, дурни, цену ей! Я тебе пять тысяч дам ...”*⁵⁹

Після звільнення міст та сіл України, їхні мешканці не українці, які не використовували і не знущалися над українським народом та його церквою не зазнали ніяких втрат, а навпаки продовжували життя у своїх ділянках ремесла. Воєнна хуртовина негативно впливає на економію країни, все ж таки промисловці різних галузей в ба-

---

58) *Історія Русів* ст. 111.

59) Гоголь, *ПСС*, том, II, ст. 132.

гатьох випадках відчули більшу свободу після звільнення від польської окупації, в якій польська шляхта дозволяла промисловцям тільки тоді розвиватися, якщо це було їй на користь.

Польські шляхтичі використовували жидів, як приладдя для вчинків ганьби: Віруючі української православної церкви мусіли платити ключове, щоб відчинити свою церкву для богослуження. Віруючі викупляли ключі у жидів, яким хитрі шляхтичі давали в ренту, відштовхуючи цим способом посередню вину ганьби. В очах народу винуватцями були посередники у котрих віруючі викупляли ключі. В часі воєнної хуртовини жертвою падали не справжні винуватці а їхні посередники.

Певні „гоголезнавці” докірливо зазначають, що в Гоголя краснописьменстві відчувається антисемітизм. Але вони, незнаючи України XVII і XVIII століть попадають під пропагандивний вплив блудного думання яке коливає вартість їхніх наукових праць або поглядів в ділянці ідейно-філософічного шляху думання Гоголя, як художника.

Один із головних випадків ідейно-філософічного міркування письменника в „Тарасі Бульбі” де жид Янкель видвигається, як головний герой цього питання, доказує, що Гоголь не був антисемітом, а навпаки, в тогочасних цензурних обставинах він представляє Янкеля, як людину високо-морального характеру. Тарас нікому не звіряється про свій задум дістатися до Варшави, щоб в останнє побачити схопленого поляками сина Остапа. Знаючи про великі здібності та знайомства Янкеля, Тарас довіряє йому своїм життям, бо ж за Тарасову голову поляки назначили велику суму. Тарас обіцяє Янкелю подвоїти цю суму за виконання його бажання. Виконуючи це завдання Янкель наражає своє життя, одночасно він міг оминати цю небезпеку й побільшити свій прибуток одержавши гроші від Тараса зрадити його полякам.

Янкель не зрадив Тараса, він навпаки додержує своє слово, а гроші стають другорядністю. Тут Гоголь кристалево зображує козака й жида, людей різних філософій життя, але в часі негод один одному допомагають.

Матеріал представлений в четвертому розділі доказує, що Гоголь широко використав „Історію Русів” головню її ідеологічний напрямок.

РОЗДІЛ VI

В тридцятих роках творчий таланти Гоголя набирає блискучої повноти. Появляються його „Петербурзькі” повісті, котрі Гоголь задумав раніше. В збірнику „Абарески” Гоголь видвигає контраст великого міста, його багатства й убогості. Перед читачем зображені картини, постаті, нелюдськість і пошлість структури життя, замаскованого силуеткою зовнішньої форми буття.

Перебуваючи в Петербурзі Гоголь знайомиться з різними галузями тодішнього суспільства. Світогляд молодого письменника поширюється й поглиблюється. Одночасно, з героями українських козаків, дворян і селян, Гоголь включає в свою творчість героїв з життя тодішнього Петербургу. Одним з головних героїв цього суспільства являється, „мала людина”, людина найнижчого соціального рівня. Проф. д-р Дмитро Чижевський пише:

„... Починаючи від „Слова о полку Ігоря” аж до Державіна гіпербола вживається для зображення, великого і важного; у Гоголя вона вживається для описання тривіального ...

В цьому „світському” світі, світський погляд переважає, світські відношення до щоденних і скромних речей. Вони бачаться з низу. Тому-саме, в очах володарів життя світу цього те, що звичайне і щоденне перетворюється у щось велике і розкішне. Карлики показуються велетнями; хати стають палацами; а мураший горбок виглядає немов Мон-Блян ... Все що потрібне є випадком перспектива.

Гоголя повість „Шинель”, дуже важний доку-

*мент його ідеології, є цілковито збудований кругом цього способу”.*⁶⁰

Особливості цього способу і вживання його Гоголем завважається уже в перших його творах. Він проникає всю творчість Гоголя, починаючи від „Вечорів” та кінчаючи „Мертвими душами”. В загальному можна висловитися, що втілювання маловажного і щоденного в гіперболу, це специфічність трактування Гоголем цієї гіперболи. Цей спосіб трактування гіперболи не являється особливістю тільки „Петербурзьких” повістей, або одинокої повісті „Шинель”. Вплив раннього оточення, народної мудрости та усної літератури України potwierджує Гоголеве джерело цього гіперболо-способу, про що вже згадувалося в попередніх розділах. Гоголеві фрази, як, „Шаравари, як Чорне море широкі” та „Редкая птица долетит до середины Днепра”, і. т. д. являються блискучим прикладом цього способу. Таких прикладів можна навести тисячі.

Гоголь переносить ранній вплив українського літературного надбання у „Петербурзькі” твори та самостійну одиницю „Мертві душі”. Вони всі проникнуті гумором і сатирою Гоголевого „сміху крізь сльози”. Повість „Шинель” являється одною з найкращих повістей „Петербурзького” циклу.

„Пізнати пана по холявах” говорить народна пословиця. Старе пальто Акакія своєю зовнею підкреслювали його нутро. Щоб змінити цю ситуацію, Акакій задумав, а краще був змушений замінити стару „холяву”-пальто, на нову, тобто нове.

В грецькій драмі доля була близько споріднена з

60.) Cizevsky, Dmitry, “Gogol: Artist and Thinker”, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.* Summer, 1952, 267, 269.

розеудком. В сімнадцятому сторіччі доля являється волею Бога. В дев'ятнадцятому сторіччі доля стає випадком, важким і жорстоким, незанимим і обаяним.

„Шинель” являється повістю долі, величній й грізній та важкозбагнutoї сили, яка спрямовує, завертає або кидає в хаос життя людей на землі. В повісті одночасно трагічній і комічній, в якій Гоголь змальовує життя Акакія Акакієвича ця сила називається „Північним морозом” й „нелюдськістю людини до людини”. Гоголь пояснює, що правдивий ворог Акакія, це „Північний мороз”, але далі ми пізнаємо, що природа, тобто мороз являється тільки первісним віланом, якому допомагає знищити Акакія другорядний лиходій, жорстокість та байдужість людей з якими Акакій має стичність. Співпрацюючи, вони приводять негодую й загибель Акакія.

*„... Фамилия чиновника была Башмачкинъ, Уже по самому имени видно, что она когда-то произошла отъ башмака; но когда, въ какое время и какимъ образомъ произошла она отъ башмака, — ничего этого неизвестно. И отецъ, и дедъ, и даже шурины, и все совершенно Башмачкины ходили в сапогах, перемены только раза три в год подметки...”*⁶¹

Башмак, старинне українське слово, означає черевик з високими холявами. Пословиця про „холяву” дає причину думати, що Гоголь пишучи цю ідеологічно-філософічну повість, вглибився в її народну мудрість і видвигнув з неї всю глибину її значіння, а його поетична

---

61) Н. В. Гоголь, *Сочинения*, (С.-Петербургъ: Редакція Н. С. Тихонравова и В. И. Шенрока. Издание семнадцатое Издание А. Ф. Маркса., 1901.) ст. 485-486.

муза допомогла йому дати світові цей знаменний твір — „Шинель”.

Холодний клімат Росії зображений як, сірий, гострий, байдужий, безконечний, безмежний та безжалісний. Страхопошана до нього відчувається кругом. Він символізує долю, яка керує всім життям на землі. В „Страшній помсті”, ця сила сконцентрована, нею керує „Дніпро” з його безмежними властивостями. Він жорстокий, всесильний, але також і відважний. Він нищить, карає, але також нагороджує тих, що на це заслуговують.

Мимо цього, що лад є очевидний у схемі речей космоса, все ж-таки, жалість, справедливість і любов не є явністю. Людина мусить шукати за цими якостями у людини. Якщо їх не можна знайти в цьому джерелі шукання, існування стає неможливим. Щось неминуче відчувається негайно коли Акакій родиться й одержує своє ім'я. Гоголь зазначає, що:

*„... Мы привели потому это, чтобы читатель могь самь видеть, что это случилось совершенно по необходимости и другого имени дать было никакь невозможно. Когда и въ какое время онь поступил въ департаментъ и кто определиль его, этого никто не могь припомнить...”*⁶²

Холодність і байдужість людини завважується негайно, коли автор характеризує відношення співпрацівників Акакія. Акакій питається їх, „Чому ви мене мучите?” а згодом „не брат я вам?” Тут негайно відчувається, що повість сама відповідає голосним „НІ”. Після втрати свого довгоочікуваного пальта, Акакій звертається за допомогою до різних людей, але його прозба зустрічається з холодною байдужістю. Згодом коли Акакій вми-

---

62) Там же, ст. 486.

рає, ніхто за ним не горює, а вдалшому його смерть ніким не завважується. Рівнож, після смерти Акакій не знаходить спокою. Його душа бродить кругом в холодній темряві. Для Акакія немає християнського раю, немає нагороди за убоге й працювате життя на землі, тільки безконечна боротьба проти „Північного морозу”.

Тоді, коли Акакій забезпечується пальтом, і ось, — ось його добробут починає зоріти, несподівано появляється „ВІН”, чаклун, у виді грабіжника, з грізним кулаком, розміром голови Акакія. Замість щастя пальто приносить йому загибель. Думка Акакія, що під плащиком, при допомозі замаскування йому вдасться висовгнутися й оминати химерне призначення, завершується цілковитою невдачею. Рівночасно, Гоголь видвигає й непомилково підкреслює, що ми всі в більшій або меншій мірі є підданці цього ж пальта. Ми всі стараємося прикритись зовнішнім плащиком, не дозволяючи правдивому „Я” показуватися на зовню.

Правда літератури й мистецтва взагалі, все знаходиться у вязкому держанню тієї лінії тонкості, яка розрізняє, зовнішність і дійсність, комічне й трагічне. Гоголь, будучи великим художником, інтуїтивно знав, що життя складається з подвійної одиниці, з комічного і трагічного, зовнішнього і внутрішнього. Тому — саме категорювання творчості Гоголя представляє великі труднощі. Повість „Шинель”, це не механічна хитрість, вигадка письменника. Як рівнож вона не являється, простим провідником пропаганди. Вона не є стилістичним прикладом певної школи краснописьменства. Як художний твір, він унікальний, а будучи таким він являється уразливим для різних інтерпретацій, одночасно можливим і дійсним. „Шинель” можна бачити, як релігійно-моральний твір, в якому автор вихвалює аксіому, „Гордість являється перед упадком” або „Любов до земного майна, доводить до поганого кінця”. Інтерпретація

„Шинелі”, як соціальної несправедливості клясової системи є також можливою. Але вузькість таких інтерпретацій завжди являється недостатнім і залишає критичного читача незадоволеним. Це саме відноситься до категорювання Гоголевого стилю, коли називають його реалістичним. Гоголь немов навмисне переплітає його сюрреалізмом, що цілковито розвіває категоричне твердження. Гоголя стиль, тон і форма ухильні, і, як всі великі художники, він відмовляється піддатися фінальній категорії.

Гоголь, шукаючи за правдою людини й суспільства, в котрому він живе, вживає засобів гротеску і карикатур. Він творить карикатури-персонажі, які перевищують всі реальні поняття в житті. Вони більші від життя, або більш патетичні від живих з метою показання виразніше те, чим є життя? Його описання цілковито неефективного „малого” службовця, являється прекрасним прикладом цього. Акакій, не тільки старіється і лисіє, він є також слабкий, недобачає, а головним чином не вмів висловлюватися. Він є простаком, карикатурою, і тому, що він є цілковито (нереалістичний), як він справді є, тому саме він є більш правдивим в житті, як реалістичний герой міг коли небудь бути.

Багато сучасників Гоголя, літературних критиків і читачів накинулися на нього закидуючи, що він своїми творами плюгавить Росію. Їхня наївність не могла збагнути, що „Північний мороз” одночасно може бути „Південною спекою”, тобто ця подія може відбуватися в будь якій країні земної кулі. Рівнож советські критики присвоюють Гоголя, інтерпретуючи повість „Шинель”, як крик поневолених проти царського капіталізму і бюрократії.

Гоголь старається вмістити ідеологію своєї повісті „Шинель” в країну неможливого буття, яка знаходиться між уявою і дійсністю, з метою показати правдивість

людського життя, добро і зло цього світу, включаючи надприродне і метафізичне. Письменник виконує це з допомогою різних засобів: Перший це байковий аспект. Гоголь починає повість „Шинель”,

*„... В департаменте... но лучше не называть, в каком департаменте.. Итак, в одном департаменте служил один чиновник...”*⁶³

Ці слова можна легко замінити другими, „Колись, була жила прекрасна царівна”.

Словар Гоголя багатозначний, що видвигає повість поза царину реалістичного твору. Одночасно, слова як, „департамент” та „чиновник” кажуть нам, що перед нами починається щось реальне цієї землі, а не якась фантазія. Вся повість „Шинель” проникнута дійсністю й уявою. В думках Акакія „пальто” набирає такого важного значіння, ще перед тим, як воно було готове, що,

*„... Сь этихъ поръ какъ будто самое существование его сделалось какъ-то полнее, какъ будто бы он женился, какъ будто какой-то другой человек присутствовалъ сь нимъ, какъ будто онъ былъ не одинъ, а какая-то пріятная подруга жизни согласилась сь нимъ, проходитъ вместе жизненную дорогу, — и подруга эта была не кто другая, какъ та же шинель, на толстой вате, на крепкой подкладке безъ износу...”*⁶⁴

Надавати неживій речі живі якості, ефективно підкреслює подружжя дійсності з уявою. „Пальто” в цьому випадку стає не тільки „людиною”, але також „північним морозом”.

---

63) Там же, ст. 486.

64) Там же, ст. 495.

*„... Есть въ Петербурге сильный врагъ всех, получающих 400 рублей въ годъ жалованья или около того. Врагъ зтогъ не кто другой, какъ нашъ северный морозъ, ...”*⁶⁵

Застановляючись над цією фразою завважується, що персоніфікація „північного морозу”, головним чином прикметами злочину, видвигає перед нами традиційну характеристику, буття — „чаклуна”. В Петербургських повістях, протилежно українським, „чаклун” являється жителем місця в котрому ця трагедія відбувається. Він діє без зупину. В українських повістях, наприклад в „Страшній помсті”, він появляється, прибувши із зворотнього півдня. Виконує своє ганебне діло, згодом втікає, заблудившись попадає в пастку відплати.

Техніка представлення повісті „Шинель” багатогранна, але унікальна. Гоголь розповідає її сюжет у випадковому, загальнорозмовному тоні, немов спогад, немов призабуту байку, або щось з фолкльору. Письменник вживає спосіб забуття певних подробиць, вагаючись у відношенню правдивості певних аспектів, включаючи в цьому випадку такі фрази як,

*„... Неизвестно, какіъ образомъ въ департаменте все вдругъ узнали, что у Акакия Акакіевича новая шинель, и что уже капога более не существуетъ ...”*⁶⁶

*„... По Петербургу пронеслись вдругъ слухи, что у Калинкина моста и далеко подалше сталь показываться по ночамъ мертвецъ, въ виде чиновника, ищущаго какой-то утащенной шинели, ...”*⁶⁷

---

65) Там же, ст. 490.

66) Там же, ст. 498.

67) Там же, ст. 510.

Вживання таких слів, як „навіть”, „ніби-то” і здається, які повторюються по декілька разів на кожній сторінці, збагачують тон зовнішності й дійсності. Гоголь, представляючи двозначність певної цілі, предмета, сили або людини, вживає різноманітність епітетів, це завважається коли він характеризує злочинника чаклуна. Проф. І. Мандельштам пише:

*„... Он подслушаль зло въ собственномъ своемъ сердце, зло, которое онъ делалъ самъ, и которое делается на каждомъ шагу, не будучи замеченнымъ. Другіе писатели изображали зло en gros, такъ сказать; Гоголь — въ индивидуальностяхъ, зло, каждый разъ повторяющееся, видоизменяясь. Въ этомъ его сила...”*⁶⁸

Ідеологія повісті „Шинель”, це боротьба за існування. Негативно-протилежні сили, як, „північний мороз” та „нелюдскість одних людей до других”, з’єднавшись в одне, творять вілана-колдуна, який завершує долю стремлячих перемогти його та забезпечити своє існування. Проф. д-р Д. Чижевський пише:

„... Перенесення способів, які своєю натурою призначені характеризувати велич, високість, і святість в сферу щоденних тривіальностей, можна вважати як зразок типового романтичного дуалізму „двозначности” постанови і виразу... І власне цей романтичний дуалізм, який приводить Гоголя в дану хвилину писати патетичну та екстатичну рапсодію про „Русь” (під котрою, звичай-

---

68) И. Е. Мандельштам, *О характере гоголевского стиля*, (Гельсингфорсь: Новая Типографія Гувудстадс-бладагь, 1902), ст. 356.

но, він має на думці — з певним обмеженням — Росія його часу), а в даному випадку, щоб спостерігання дало висновок, що „В Росії немає місця для добрих людей; в ній можуть тільки жити свині...”⁶⁹

Повість „Шинель” закінчується крайньою сумішю дійсного з уявлюваним. Вона видвинута до надприродного рівня при появі духа, який краде пальта прохожих. Припускається, що це дух Акакія, але описуючи його, як великого, з вусами і з кулаком розміру голови, видвигається висновок, що це не Акакій, а його агресор. В цьому випадку зворотність фантастичного перетворюється в дійсність, але двозначність займає послідне слово, остання фраза повісті закінчується виразом „здавалося”, клясичним прикладом „двозначности” — дійсного й уяви.

„... Твори Гоголя являють різні варіанти романтичного стилю, з майстерним вживанням метафорики, гіперболи та іронічного гротеску при надзвичайній ритмічності і милозвучності мови... Творчість Гоголя викликала численні наслідування в українській літературі: Г. Квітка, П. Куліш, О. Стороженко, і в російській — представники „української школи” (Є. Гребінка), в ранні періоди творчості І. Тургенев, Ф. Достоевський, В. Соллогуб, О. Ремізов, А. Бєлий, пізніше В. Маяковський. Переклади творів Гоголя налічуються сотнями. Гоголь визнаний за одного з найбільших світових письменників 19 ст...”⁷⁰

69.) Cizevsky, Dmitry, “Gogol: Artist and Thinker”, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.* Summer, 1952, p. 269.

70) Чижевський Д. Гоголь Микола, Енциклопедія Українознавства, т. II-Словникова частина, вип. 5, ст. 391.

В дальшому можна підкреслити, що вплив Гоголя відчувається в широкому масштабі двадцятого сторіччя, а в загальному відчувається, що ми всі вийшли з під гоголевого пальта.

Центральні персонажі „Петербурзьких” повістей, це самітні постаті. Зворотно до „українських” творів їхні герої знаходяться поза рамками суспільних зв'язків. Вони не є членами побратимського товариства, а навпаки живуть одинцем, пробиваються крізь юрбу до своїх місць занять, вони безлиці карикатури, які мріють за кращим майбутнім, що кінець-кінців розгублює їх, що часто приводить до втрати розуму. Один із них мріє вголос з допомогою випадковості, перед легковірною і респектом до страхопошани проникнутою публікою, стаючи владарем, хоча тільки на декілька днів. Це все трапляється у романтиці, комедії, фантазії й гротеску молодого письменника Гоголя, одного із перехідних жителів великого міста, бюрократичного, обаятного і безособового, зі своїми довгими морозами, темним і похмурим небом та багатотисячною масою невідомих.

Основна особливість творчості Гоголя, уміння показати героя серед його оточення в тих обставинах, якими визначаються типові риси зображуваних, представлених у формі способів двозначності.

РОЗДІЛ VII

Прочитавши Гоголя драму „Ревізор” негайно завважується, що традиційні терміни, як „трагедія” і „комедія” являються тут невідповідними. Присутність в цій драмі, двозначність тону, спричинює труднощі встановити або включити її у відповідну категорію трагедії або комедії. Елементи, які встановляють традиційну або Аристотилеву трагедію, являються чужими для Гоголевого думання. Вони застарілі і неакуратні. Сторіччями, „висока драма” входила в рамки визначення, зображення падіння з високого рівня великої і впливової особи. Головною метою тогочасних письменників було, додержуватися принципів класичної єдності того часу, місця і дії написані формою віршування або в крайньому випадку просичені нею. Всі ці елементи, за винятком унікальності місця, де ця подія відбувається, являються відсутними або до певної міри неповними в його драмі „Ревізор”. Все ж-таки, тон і еманція драми примушує акторів і театрал відчувати трагедію, а в крайньому випадку патетизм.

Точне визначення комедії в „Ревізорі” майже неможливе. В ній майже немає випадків, щоб комедія кристалево визначалася. Проте, в ній, без застережень є смішні характери і ситуації. Вони не представлені, як жартівливі, і комедія не являється звучною-кристалевою, а швидше примхливою, комедією сміху, в якій елементи трагічного або комічного затемнені, не зовсім виразні.

Після дослідження і продумання драми „Ревізор” її можна схарактеризувати або надати найбільш підходящий термін двозначності, „темна комедія”. Темна коме-

дія це спосіб в котрій протилежні елементи включені з метою поширити досвід життя в більш дійсному насвітленні, збагатити мистецтво двома фасетами життя, лихом і щастям, сміхом і сльозами — одночасно.

Границі лиха і щастя, сміху і сліз, тобто Гоголевого „сміху крізь сльози” являються „затемними” вони приховані в глибині почувань філософічної тонкості їх творця та в джерелі розуміння й уміння акторів-виконавців, як рівнож в гнучкості сприймання театралом. Немає сумніву, що ці границі відчуюються кожним слухачем під різним кутом висоти або низу. „Ревізор” приступний для всіх, і всі його розуміють по своєму. В цім велич і сила його творця.

Гоголь ретельно боровся, щоб його твір з допомогою різних засобів включно з „двозначністю”, як найбільш ефектовний засіб, зображати життя об’єктивно і так, як він його бачив в дійсному. Умом і зором талановитого художника збагачений поетичною музою, він бачить в життю людини комічне й трагічне, що одне без другого це не дійсність, а тільки уява, яка виглядає з під „гоголевого пальта” майстерною двозначністю. Він видвигає й придержується принципу представлення не тільки одної сторони життя характерів, „падіння героя з висоти в низ”, улюблену мелодраму попередників, яка представляє собою неправильне, чи радше неповне відзеркалення героїв, але також другу, суміш котрих творить незламну одиницю, цілого героя. Гоголь зображає не тільки цілого героя, але також вплив оточення на нього в якому він знаходиться, дії впливу людей на людей.

„... Вже в деяких українських новелях, а найбільше в новелях із „Арабесок”, „Ревізорі” та „Мертвих душах”, він є основоположником російської „натуральної школи”, сполучаючи роман-

тичну ідеологію з зображенням повсякденности в негативних, „низьких рисах...”⁷¹

Будучи натуралістом, Гоголь почав досліджувати ці проблеми головню в „Ревізорі”. Він не цікавиться одним або двома характерами, а навпаки цілою групою характерів. Жителі цілого провінціального міста беруть участь у цій драмі. Випадковість і вплив „помилкового пізнання” блискуче зображує психіку цілої групи дієвих осіб. І власне ця натурально-соціологічна річ одержує головну увагу письменника. Тут є важним підкреслити, що модерна драма бере свій початок від Гоголя, коли ми спостерігаємо його зацікавлення групо-дослідженням. Початки цього дослідження завважуються вже в „Вечорах”, згодом в „Тарасі Бульбі”, головню „принцип товариства” ще більше кристалізує цю думку. Контраст цього відчувається в „Петербурзьких” повістях, головню в „Шинелі”, а згодом зворотність попереднього, в повному розумінні цього слова, в „Ревізорі” і „Мертвих душах”. Групова акція, як така, є досить новою у всіх жанрах літератури. Групова акція, її дії і взаємодії являються початком більшости модерної соціології. Сьогодні бачимо, „акції групи”, „групо-терапія”, „групонавчання”, і. т. д., в котрих реакція групи людей до культури та соціологічних надій переважає, а „індивідуалізм”, так важний для романтичного періоду 18 і початку 19 сторіч починає занепадати.

В „Ревізорі” Гоголь збагнув психологічний ефект групи багату раніше, до часу коли цей засіб був прийнятий загалом, головню в літературі. Головний герой в цій повісті „темніє”, а в дальшому він зовсім зникає. Нато-

---

71) Чижевський, Д., *Гоголь Микола*, Енциклопедія Українознавства, т. II — Словникова частина, вип. 5, ст. 391.

мість, акція і висновок цієї драми залежить від взаємодії цілої групи персонажів, що беруть в ній участь. Герой драми, трагедії або комедії завмирає. Вживаючи цей спосіб представлення письменник примушує театрала глядати поза одну дієву особу й слідкувати за цілою групою, щоб збагнути взаємовплив дій характерів на цілість.

*„... Гоголь розумів, що не можна жити випадками з французького, чи будь-якого там, стола. За французькі випадки Гоголь вважав французьку мелодраму і водевілі. Він вимагав творчости, зв'язаної з місцевим ґрунтом. Живих людей дайте на сцену, а не манекенів”.*⁷²

„Ревізор” охоплює групу тривіальних людей, скупчених в тривіальному місті, занурених в тривіальних заняттях, починаючи від слуги та кінчаючи городничим, які творять великий ефект, непоборний своєю банальністю, що має силу знищити кожного характера індивідуаліста. Хлестаков, самотній, якого до певної міри можна назвати індивідуалістом, з допомогою „помилкового пізнання” заляканої (винуватої) юрби, стає видвигнутий до чину ревізора (зворотність падіння згори), в кінці рівнож стає розмаскований цією ж юрбою, або краще групою посадою. Крутість, хабарництво і страх винуватців являються продукцією групи, величина цієї суміші провин залежить від рівня посад її членів. Вся психологія подій залежить від групового напрямку джерела.

„... Що „Ревізор” являється найкращою драмою будь-коли написаною в Росії (і від того часу

---

72) Безушко, Володимир, *Микола Гоголь*, (Вінніпег: Культура й Освіта, 1956), ст. 32.

ніколи і ніким не перевищеною) звичайно, це було безконечно віддалене поняття і незрозумілим явищем для умів, членів цензурної комісії... Цензурна комісія була настільки шалена й без літературного смаку, подібна до колекції шулених від страху локшин, або тишних ослів, вона була такою, як всі цього роду організацій бувають...”⁷³

Напади літературних профанів та інших „мудреців” російського оточення, закидаючи Гоголю, що „Ревізор” це нахабний напад на правителів Росії мали катастрофальний вплив на поета. Він відчуває, що кожний його слід і рух має небажаного супутника, що ворожа для нього юрба ось, — ось закрис кругом нього засліплене кільце ненависти та пліток, висновком якого буде загибель поета. В червні, 1836 року Гоголь виїжджає до Західної Європи не повідомляючи про це навіть найближчих своїх друзів. Головною причиною цього було затьміння й шаленість „північного морозу”, але чутливість поета допомогла йому перехитрити його й не дозволила йому стягнути з Гоголя „пальта” поетичної музи.

Велич світом признаного „Ревізора” це не вузькопоняття більшості „знавців” його інтерпретації, мовляв, „Ревізор” це соціальний крик проти несправедливості, це реалістичний твір представляючий Росію, це революційний клич невдоволених, це ганебний наклеп на Росію, і т. д. Немає сумніву, що Гоголь будучи талановитим спостерігачем, заглянув в нутро тогочасного управління з його бюрократичною масою чиновників. Своім поетичним зором Гоголь проникає „пальта” їхнього маскуваннн, але „Ревізор” це не вузькість політичної або соціальної пропаганди, якщоб він таким був, то він не занявби

73.) Vladimir Nabokov, *Nikolai Gogol*, New Directions: New York, 1944, pp. 35-36.

навіть посліднього місця в світовій літературі. Велич „Ревізора”, це поезія, твір великого художника, початок нового в новій драмі. Його характери, герої це не традиційні велетні або карлики, чорного і білого. Вони актори гоголевого поетичного витвору, вони не реалістичні жителі певного міста, яких спостерігає пересічна особа. Його герой, це велика кількість більше або менше значних персонажів-акторів, підсилена закулісними випадковцями, карликуватими учасниками драми, котрих Гоголь представляє театралові в розмовах вже знайомих йому поодиноких персонажів. Гоголь творить таких героїв, якими він бачить їх в зеркалі свого поетично-творчого таланту. Місце де ця „темна” драмокомедія відбувається „затемнене”, воно десь там в країні небуття, віддаленої трьох літнім мчанням від будь-якої держави.

В багатьох випадках, натуралізм, головно в театрі, являється прелюдією символізму. Протилежно реалістичним письменникам натураліст відчуває, що символізм являється засобом вислову й поширення своїх думок в життя і мистецтво. Людина ще зранніх часів пізнала вагу символізму, як провідника комунікації. В словомистецтві символізм являється одним із головних засобів, який допомагає художникові проникати поверхню зовнішності й видвигати звідтілля бажану глибіню представляючи її живим словом від якого залежить існування цього ж символу. Драма особливо відповідна для вживання символів тому, що вона є обмежена довжиною представлення на сцені. Гоголь розумів вагу символу в кожному літературному жанрі. Символізм глибоко проник всю його творчість. В творчості українського періоду символізм широко відчувається в повістях, „Вій”, „Страшній помсті” й „Тарасі Бульбі”. В „Ревізорі” символізм завважується негайно коли читач, театрал знайомиться з персонажами цієї драми.

*„...Чернышевский прав в оценке Гоголя, в языке которого не только выявилась возможность к разноокрашенным талантам, но и к разноокрашенным школам; язык Гоголя толкал натуралистов, романтиков, реалистов, импрессионистов и символистов, скликаемая с урбанистами и футуристами... Язык Гоголя открывает эру новых возможностей, влагая в литературный язык народный язык...”*⁷⁴

Символізм витворився у Гоголя інстинктивно поглиблюючись й поширюючись в кожному слідуєчому творі, він спонуканий, як засіб захисту від цензурних зазіхань, видвигаючи цим способом двозначність „недоступної” глибини ідеологічних міркувань письменника.

В драмі загально прийнято, що всі предмети на сцені мусять мати причину їх появи. Давид Магаршак в своїй праці, „Чехов драматург”, дає пораду драматургам, „Не кладіть зарядженої рушниці на сцену, якщо ніхто не думає з неї стріляти”. Гоголь знав вагу споріднення предметів з увагою спостерігаючого театрала. Рівночасно, він піддержує ці „символічні предмети” символічними персонажами, звуками, кольорами і т. д. Але все це в „Ревізорі” включно із „зарядженою рушницею” не видвигається Гоголем до високого тону, рушниця не стріляє, вона покривається туманом й темніє в очах театрала, вона остається позакулісною загадкою. Кульмінаційної розв’язки в цій драмі немає, вона остається „затемненою”. В дальшому, ця „темна комедія” впливає різно на різних глядачів, залежить від їх уміння сприймання і розуміння, коли вони мають сміятися, а коли

---

74) Андрей Бельй, *Мастерство Гоголя*, (Москва-Ленинград: Государственное Издательство Художественной литературы, 1934), ст. 283.

плакати, де границі трагедії кінчаються, а сміху починаються. Блискучість і велич цієї драми це не стаккато зі своїми раптовими і гострими вершинами, а легато зі своїми лагідними прогресивно побільшуючимися хвилями поступання в перед.

Назовництво Гоголя являється одним із дуже важних засобів. Як вже згадувалося в попередніх розділах, в „Ревізорі” діється те саме. Гоголь уміло добирає прізвища для своїх героїв, Хлестаков це тип витвору генія поетичної музи Гоголя. Старинне українське слово „хлестако” має дуже багато супровідних значінь, як бідняга, нещасний, погана людина, хвалько, крикливий, тобто, „порожня бочка кричить, а повна мовчить”, вигнанець, всіми покинутий, безпритульний, бездомний, слабкий, а даліше неприємний, невідповідний, нерозмірний, недостатній і т. д. В загальному це не злочинець в повному розумінню цього слова, а тільки негідник.

Із „хлестака” Гоголь творить „Хлестакова”, тобто на місце українського „И” він вставляє російське „Е”, а до фінального „К” додає типічну кінцівку російського прізвища „ОВ”, і так постає геніяльний символ Гоголевої потреби. Гоголь перетворює звичайного „негідника” у зворотнього злочинця, вживаючи підхід припадковості „помилкового пізнання”. Конотація потрійного „Я”, „я такий, як я є”, „я такий, як я думаю про себе” і „я такий, як мене інші бачать” стали в великій пригоді Хлестакові.

„... Круг быта, изученный Гоголем, — украинское поместье, украинский городок (Миргород, Нежин, Полтава), украинский мелкий помещик и захудалый чиновник; последний и есть, так сказать, чорт, перенесший Гоголя, как кузнеца Вакулу, в Петербург, да там и оставивший; ведь и Гоголь был украинцем, ... Стоит перевернуть двой-

*ную вселенную Гоголя так, чтобы надир стал зенитом, зенит-надиром, чтобы казацкий батько стал помещиком из мелких дворян, нечисть стала чиновным кругом, но не Украины, а — всей Российской империи . . . ”*⁷⁵

Головною причиною ворожого ставлення до творчості Гоголя не являється його творчість, але нестерпний факт, що „Гоголь был украинцем”. Більшість російських критиків, сучасників Гоголя, як рівнож пізніших, включно з літературним „всезнавцем” Андреем Бєлим, псевдонім, який він правдоподібно підібрав, щоб доказати Гоголю, що Андрій Бульба не зрадник „казацкого батька”, а навпаки імя Андрій це символ невинності і чистоти, тобто він мусить бути прикрашений нерозлучним йому прикметником — „білий”. Головну увагу свого літературного досліду „бугай”, тобто Борис Николаевич Бугаев, але тепер уже „Гений чистой красоты”, Андрей Белый, присвячує „хохлу” Миколі Гоголеві. Слідуюча цитата підкреслює великі науково-дослідні здібності цього без сумніву великого російського письменника футуриста двадцятого сторіччя.

„ . . . У предверия второй фазы исчезает из текста „гром украинского соловья”; мы узнаем: Украина поставляет в столицы „низких малароссиян” из дегтярей, переповняющих департаменты; . . . . В „Страшной мести” Гоголь осюжетил „чуждоту”, ему непонятную, собственного сознания; оно показано, как не знающее своих социальних корней; то, что делало Гоголя неискренним, непонятным, чуждым современникам, что застасило Пушкина не верить „хохлу”, Жуковского засыпать над рукописями Гоголя, а Толсто-

---

75) Там же, ст. 13.

*го-американца кричат, что Гоголя следует зако-
вать в кандалы, . . . ” Не русское сердце! ” —
кричал Толстой-американец; и Пушкин боялся,
что хитрый хохол обскачет всех . . . ”*⁷⁶

Почавши від глибоко-символічно-філософічного тво-
ру „Страшної пімсти” та кінчаючи „Мертвими душами”
Гоголь відчув велику ненависть до нього. Страшні нак-
лепи не вгавали, але поет творив своє, свою невмирущу
поезію надхненну музою краси бога Аполлона.

*„ . . . В „Ревизоре” неистоцима поезия комичес-
кого слога, вся эта яркая Бессмыслица уездной
речи, рисующей нам какой-то безыменный город,
получивший право действительного существова-
ния посредством гоголевой кисти . . . Критики
упрекают „Ревизора” в неправильности слога:
но, конечно, в том виноват не Гоголь, что городни-
чий с братией не читали еще грамматики Греча . . .
Гоголю было тесно в рамках стандартного лите-
ратурного языка. . . . Так у Будде читаем, что
нарушения канона литературного языка „служит
условием прогресса языка литературы лишь под
пером художника-артиста, который наделен по
отношению к языку чувством меры и такта . . . ”*⁷⁷

Про талант, велич, відчуття, поетичність і мистець-
кий хист Гоголя згадувалося вже багато разів, але най-
кращим прикладом його художньої гнучкості й тонко-
сти являються його твори.

Хлєстаков, відчувши це пригодне, „я такий, як мене

---

76) Там же, сторінки, 55, 56, 57.

77) В. Ф. Переврзев, *Творчество Гоголя*, (Москва:
К-во „Современныя проблемы, 1914), сторінки, 82, 83.

інші бачать", спочатку приспособляється до цього з певними обмеженнями, але збагнувши, що тактика поступового підвищення його особи сліпо захоплює всю групу, представляє себе не тільки, як ревізора, але, як людину великого таланту й безмежних знайомств в кругах верхівки столиці. Його успіх не залежить від його таланту і знання, а від наївності цілої групи примітивного містечка. Тут Гоголь видвигає думку, що група людей легко перетворюється в юрбу, а юрба розгорячившись сліпо піддається і стає жертвою будь-якого демагога.

„Як тебе бачать, так тебе пишуть”, говорить пословиця. Хлестаков одягається по моді, це символ руслу пошлості високого суспільства в якому кружляє цей герой.

*„... Хлестаков, молодой человек лет двадцати трех, тоненький, худенький; несколько приглушуют... Речь его отрывиста, и слова вылетают из уст его совершенно неожиданно. Чем более исполняющий эту роль покажет чистосердечия и простоты, тем более он выиграет. Одеть по моде”.*⁷⁸

Його одяг являється провідником його успіху, головню в жіночому товаристві. Він виявляє свою любов до доньки городничого, але також залицяється до його жінки, що закінчується комічним освідченням.

Один з дуже важних способів стилю Гоголя це, гастрономія, якою Гоголь представляє певні моменти подій, або зображує характери поодиноких героїв, комічних або серйозних, залежить від тону даного твору. Го-

---

78) Н. В. Гоголь, *Сочинения*, (С.-Петербург: Редакція Н. С. Тихонравова и В. И. Шенрока. Издание А. Ф. Маркса., 1901). ст. 768.

голь любив і знав куховарство й різноманітні страви, українські, російські, а також західно-європейські.

„... Гоголь також вживає гастрономію в „Вечорах”... В „Вечорах”, харч для сильних і динамічних українців являється тільки засобом для одержання певної мети, а не самою метою. Гоголя українці не баряться кругом стола. Їхня енергія пов’язана з боротьбою в обороні їхньої грецько-православної віри й самостійної батьківщини...”⁷⁹

В пізніших творах Гоголя гастрономія має зовсім іншу мету, головню в „Ревізорі” і „Мертвих душах”. Для героїв цих творів їда це головна мета. Гоголь вживає гастрономію, як стилістичний засіб, представляючи ним негативну прикмету героїв пошлості. В „Ревізорі” городничий, його жінка й донька, Хлестаков і взагалі вся група цікавиться головню добробутом, одягом та смачною стравою, а згодом ситий шлунок Хлестакова допомагає йому збирати овочі природи від жінки й доньки городничого, чим городничий без сумніву гордиться. В листі до Тряпичкина Хлестаков хвалиться своїми успіхами:

„... Спешу уведомить тебя, душа Тряпичкинъ, какія со мной чудеса... по моей петербургской физиономіи и по костюму, весь городъ принялъ меня за генерал-губернатора. И я теперь живу у городничаго, жирую, волочусь напропалую за его женой и дочкой; не решилъ только, съ которой начать — думаю, прежде съ матушки, потому что,

---

79.) Natalia M. Kolb-Seletski, “Gastronomy, Gogol, and His Fiction”, *Slavic Review*, AAASS, March, 1970, p. 40.

кажется, готова сейчас на все услуги... Все мне дают займы, сколько угодно..."⁸⁰

В „Ревізорі” немає справжнього віллана-чаклуна. Наївність і хабарництво в яких заплутана вся група являється найбільшим „злом”, а вина практикуючих це зло, негативно впливає на їхню совість, яка стає поштовхом і причиною „помилкового пізнання” і тріумфом „ревізора”, тобто зворотньо, малого чиновника переписувача. Хлестаков вповні використав філософічне міркування, „Я такий, як інші мене бачать”.

Гоголевого Хлестакова можна зустріти всюди. Його початок від початку людства, він родиться в кожному поколінню, він переступає границі кожного сторіччя, в дев'ятнадцятому сторіччі Гоголь представив його театралові, а ми, як театрал пізнаємо й бачимо його в кожній громаді. Хто такий Хлестаков?

*„... Він живчик, але тільки події посувають його вперед. Він діє не застановляючись. Бреши скільки вдасться, і вкінці брехню сам бере за правду. Бреши з захопленням, що видно в його ясних очах. Він страхополох, посуває справу далше, як бачить, що вдасться йому; в засобах не перебирає. Очевидно подає себе за щось безмірно вище, ніж на ділі є...”*⁸¹

Вся драма „Ревізор” відбувається протягом одного дня. Приїзд Хлестакова, його подвиги та від'їзд, як рів-

---

80) Н. В. Гоголь, *Сочинения*, (С.-Петербург: Редакція Н. С. Тихонрова и В. И. Шенрока. Издание А. Ф. Маркса, 1901). ст. 830-831.

81) Д-р. Володимир Безушко, *Микола Гоголь*, (Вінніпег: Культура й Освіта, 1956). ст. 35.

нож рухливі дії всієї громади проходять блискавичною швидкістю. Хлестаков накопичує велику суму грошей у формі позички, задовольняє свій голод і спрагу, як рівнож любовні почуття у жінки та доньки городничого. Городничий в одному дні досягає великого успіху й розчарування. Останнє введене Гоголем способом листування, яким письменник удало починає і закінчує свою гру „темної комедії”. Перший лист повідомляє городничого про скорий приїзд ревізора, а згодом другий розкриває правду „помилкового пізнання”. Злочин Хлестакова, якщо його можна так назвати, не закінчується карою винуватця, бо справжнього одного винуватця немає, винуватець це всі дієві особи, ціла група бюрократичної дійсності. Хлестаков від’їжджає. Справжній ревізор приїжджає; шевеління перетворюється в нерухому мовчанку закам’янілої юрби. Новий ревізор, драма немає кінця, „темна комедія” починається знова від початку. Немає початку „А” ні кінця „Б”, тільки 360 ступенів кружляння.

Багато критиків, як рівнож сам Гоголь заявляє в „Авторской исповеди”, що тему для „Ревізора” і „Мертвих душ” Гоголь одержав від О. Пушкіна:

„... Но Пушкин заставил меня взглянуть на дело серьезно... привел мне в пример Сервантеса, который, хотя и написал несколько очень замечательных и хороших повестей, но если бы не принялся за „Донкишота”, никогда бы не занял того места, которое занимает теперь между писателями, и, в заключение всего, отдал мне свой собственный сюжет, из которого он хотел сделать сам что-то в роде поэмы и которого, по словам его, он бы не отдал другому никому. Это

быль сюжетъ „Мертвыхъ Душъ” (Мысль „Ревизора” принадлежитъ также ему) . . . .”⁸²

Хто, коли і чому піддав Гоголеві думку теми „Ревізора” немає нічого спільного з літературою. Навпаки це є найвним абсурдом певних дослідників, які стараються доказати, що вони знайшли історично-хронологічний факт, який доказує, що не Гоголь, а Пушкін був причиною виходу на світ, цього або того знаменитого твору. Покликуючись на одну або другу записку Гоголя, не дає правдивого і непомильного факту, бо ж Гоголь, після нападу „знавців” і погроз, „в кандалы его”, обороняючись вживав спосіб апологета, і писав те, що йому в даний час було найвигідніше і корисне. Гоголь поважав Пушкіна, як рівнож Пушкін втішався признанням всього літературного російського світу. Гоголь це добре знав, і належно до цього приспособлювався. Як вже згадувалося, що тема „Ревізора” немає нічого спільного з мистецтвом, навпаки, „Ревізор” можна назвати „безсюжетним твором”. Його велич, це поезія представлена поглядом дару, уміння спостереження. Взірцевим прикладом цього є абзац проф. д-р. Н. Полонської-Василенко, який автор цієї праці використав в четвертому розділі.

Гоголь ходив, їздив, читав, спостерігав, а головню пам'ятав всі подробиці, з яких згодом віднімаючи, або додаючи потрібне, творив свої невмирущі твори. Якщо б навіть Пушкін дав йому сюжет для „Ревізора” і „Мертвих душ”, то це немає нічого спільного з літературою, або мистецтвом, а згодом стилем, поезією Гоголя.

---

82) Н. В. Гоголь, *Сочинения*, (С.-Петербург: Редакція Н. С. Тихонрова и В. И. Шенрока. Издание А. Ф. Маркса, 1901). ст. 1576.

РОЗДІЛ VIII

Після частинного втихомирення бурі наївних наклепів, яку спонукала найкраща драма будь-коли написана російською мовою — „Ревізор”, Гоголь приготував плян свого останнього і найбільшого твору „Мертві душі”. В листі з 12 листопада 1836 року Гоголь пише В. А. Жуковському:

„... У мене в комнате сделалось тепло, и я принялся за „Мертвых душ”, которых было начал в Петербурге. Все начатое переделал я вновь, обдумал более весь план и теперь веду его спокойно, как летопись... Если совершу это творение так, как нужно его совершить, то... какой огромный, какой оригинальный сюжет! Какая разнообразная куча! Вся Русь явится в нем!...”⁸³

Гоголь працював над „Мертвими душами” з перервами майже 17 років, (від 1835 до 1852 року). Рівночасно Гоголь працює над твором „Шинель”, переробкою творів „Ревізора”, „Тараса Бульби”, „Портрета”, як рівнож задумує написати драму з української історії, але цей задум не здійснюється, Гоголь успів написати тільки „Наброски драмы из украинской истории”. Останнє доказує, що Гоголь ніколи не цурається його рідної, української теми.

„... Полемику викликало і відношення Гоголя

---

83) Н. В. Гоголь, *Избранные статьи и письма*, (Москва: Государственное издательство художественной литературы. 1953). Том VI, ст. 304.

до України. Суворе засудження знайшла його байдужість до українського питання у С. Сфремова і ще сильніше в статтях Є. Маланюка 20-их рр. Велику роль українських елементів в його творчості і значення російських творів Гоголя в історії української національної свідомості підкреслювали П. Филипович і В. Дорошенко. Досі не звернено уваги на те, що Гоголь в останні роки життя зовсім не відійшов від української тематики (обробка „Тараса Бульби” в 1840, нариси українських тем в нотатках після 1848^а). “

В поемі „Мертві душі” Гоголь примушує свого героя переїздити з міста в місто, від поміщика до поміщика, що допомагає поетові зображати різноманітні типи персонажів, представників різного рівня суспільства. Цей космопозиційний принцип цілковито задовольняє вислів Гоголя, що, „Вся Русь явиться в нем”. В. Набоков побачивши, що поема „Мертві душі” представляє собою справжнє джерело і русло „пошлості”, категорично заперечує Гоголеве знання Росії, і власне це незнання доказує, що ця „пошлість” представлена Гоголем, з її різnorodними „пошляками” і „пошлячками” не являються властивістю однієї Росії, вона присутня в майже всіх країнах світу, але на Україні для неї місця немає. В. Набоков правильно висловлюється, що:

„... Але, якщо ви бажаєте „фактів”, то прослідуйте, який досвід мав Гоголь стосуючийся провінційальної Росії. 8 годин в Подольській гостинниці, один тиждень в Курську, все інше він бачив крізь

---

84) Дмитро Чижевський, Гоголь Микола, Енциклопедія Українознавства, т. II — Словникова частина, вип. 5, ст. 391.

*вікно своєї подорожньої брички, і до цього він додав спогади, основно українського юнака, проживаючого в Миргороді, Ніжині, Полтаві — всі ці міста знаходяться по-за границями Чічікової мандрівки . . . ”*⁸⁵

Владімір Набоков не зовсім помиляється, коли говорить, що Гоголь не знав провінціальної Росії, але щодо України, то В. Набоков її зовсім не знає, а головню України XIX ст. Після зруйнування Січі 1775 року в Україну жвавіше починають проникати представники „північного морозу” з їхніми пошляками і пошлячками, чічкамі — Чічікови, та Малинки — Манілови, останні місцевого витвору, представники домашнього — „куди-вітровія”.

*„ . . . Зруйновано Січ р. 1775; треба пам'ятати, що це був час, коли вже зовсім визначився новий напрям у Катерининому урядуванні . . . Забуто було ідеї перших років урядування („противно християнської вере и справедливости делать невольниками людей; „свобода — душа всего на свете”) . . . ”*⁸⁶

Після зруйнування Січі, на Україні запроваджено кріпацтво, Україна залишилась безборонною. Колонізатори, що почали приїжджати на Україну з усіх-усюдів, дали початок тій „пошлості”, яку Гоголь так яскраво висвітлив в „Мертвих душах”, про які Гоголь висловив-

---

85.) Vladimir Nabokov, *Nikolai Gogol*, (New York: New Directions, 1944). pp. 71.

86) Н. Полонська-Василенко, *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. (Мюнхен: „Дніпрова Хвиля”, 1965.), Том I, ст. 178

ся, „вся Русь явиться в нем”, тобто Україна в якій вона неволя виплекала поодиноких химерних дворян, непомильних членів новоприбулої „пошлості”, і Росія, яка в очах Гоголевого відзеркалення являється джерелом „пошлості”, головною територією пригод Чічікова.

„... Якщо це правда, що Пушкін дав Гоголю сюжет для „Мертвих душ”, то назва й представлення є без сумніву Гоголя... У світлі його конструктивної критики та глибокого знання російських інституцій „Мертві душі” представляють правильну діагнозу компетентного лікаря...”⁸⁷

Роздумуючи над цією поемою Гоголь вглиблюється в свою душу і видвигає з неї відчуття спостережень своїх зірниць, які виплекали вміння відзеркалювати навіть найменші подробиці, завважені колись або в часі писання даного твору, в зворотньому масштабі його почувань. Заглянувши в недавнє минуле, Гоголь зупиняється над ім'ям Малинка, українського дідича, який розбагатівся способом геніяльних маніпуляцій. В листі з 3-XI-1969 проф. Н. Полонська-Василенко підкреслює:

„... В Миргороді збереглося „передання”, що події „Мертвих душ” відбувалися в Миргороді. (Гоголь був зв'язаний з Миргородщиною). Герой „Мертвих душ” реальна особа, чиновник Малинка. Він справді скупляв „мертві душі”, згодом купив маєток в Сорочинці. Його син, а ще більше унук користався пошаною, як заможний дідич, унук був маршалом шляхетства...”⁸⁸

87.) Spector, Ivar, *The Golden Age of Russian Literature*, (Caldwell, Idaho: The Saxton Printers; Ltd., 1952), pp. 81-82.

88.) Проф. д-р Н. Полонська-Василенко, *лист*, (Мюнхен: 1969).

Немає сумніву, що епізод про Малинку є одною з найправдоподібніших теорій звідкіля Гоголь взяв сюжет для „Мертвих душ”. Гоголь знав околицю де жив Малинка, і думки поета знаходили там місце найбільшої свободи. Вдальшому герой Чічиков, який являється фокусом подій „Мертвих душ”, також піддержує цю теорію — Малинки.

Представляючи Чічикова Гоголь шукає за відповідним синонімом репрезентуючим представника „банальності” у повному розумінню цього слова. Банальність це геніяльний синонім, словотвір Гоголя піддержаний більшими „пошляками” й меншими „пошлячками”. Гоголь вдихає в це слово-поняття ідею рослиноподібності у формі „людино-ляльки” крайньої відємності. Синоніми, а краще синонімне гніздо „пошлости” створене Гоголем охоплює поняття широкого масштабу, а саме — тривіальний, банальний, вульгарний, заяложений, дешевий, прикидник, симулянт, загальний, звичайний, простий, брудний, непристойний, чванько, хвалько, показний, претенсійний, зарозумілий, непомильний, самовдоволений, самонадійний, пишний і вкінці чіккатий. Чічковатий, тобто зовня якого прикрита гоголевим „пальтом”, різнокольорової гнучкості, це геніяльний поето-твір Гоголя — Чічиков. Гоголь бере українське слово „чіккатий” і творить з нього „Чічиков”, чікката людина це справжня „пошлість”, тобто пошляк і чіккатий це найближче споріднені синоніми. В попередніх розділах вже згадувалося, що назовництво це один з дуже важних засобів Гоголя. „Мертві душі” це блискучий приклад цього засобу.

Гоголь впроваджує в російську літературу нові й різноманітні відтінки поетичного спостерігання. Він проломлює монотонність білого і чорного та вишиває її міріадою кольорів. Рівночасно, кожний колір в свою чергу одержує вид повного заокруглення, тобто він немає ні початку ні кінця, він одержує 360 ступенів повноти.

Гоголя небо не тільки, погідне і буряне, ясне і темне, як це було у письменників попередників Гоголя, а навпаки воно вбирається різними відтінками різних кольорів, залежно від подій внизу. Гоголя небо не тільки синє, якщо взяти синій колір за приклад, залежно від потреб, в Гоголя синій колір починається від ясноблакитного й поступово переходить в темно-синій, заокруглюючись фінальним чорним. Переходи з відтінка в відтінок помірковані, звичайні, немає раптових, надмірних змін. Все кругом виглядає звичайно, посередньо, люди, будівлі й події включно з Чічіковом це тривіальна загальність. Ніхто з героїв в „Мертвих душах” не вирізняється блискучістю характеру, красою постави, мужністю або ніжністю жіночої природи. Гоголь описуючи Чічікова мимоволі примушує читача застановитись і своєю уявою побачити постать Чічікова:

„... В бричке сидел господин, не красавец, но и не дурной наружности, ни слишком толст, ни слишком тонок; нельзя сказать, чтобы стар, однакож и не так, чтобы слишком молод. Въезд его не произвел в городе совершенно никакого шума и не был сопровожден ничем особенным: ...”⁸⁹

Всі герої „Мертвих душ” це монотонні ляльки персоніфікація яких представлена Гоголем з холоднокровою іронією. Він маніпулює ними так майстерно, що перехід уяви в дійсність в загальному не закріплюється. Вони являються персонажами твору Гоголевого відзеркалення, спосіб, яким Гоголь вводить один за другим но-

---

89) Н. В. Гоголь, *Мертвые души*, (Москва: Государственное издательство художественной литературы 1953). Том пятый, ст. 7.

вих героїв в дію. Вони всі одинакові, лялькоподібні, бездушні „рослинки”.

В „Мертвих душах” гра слів Гоголя досягає такої високої майстерності, що читач перечитуючи цей твір декілька разів знаходить в них щось нове, попередньо незапримічене.

*„... Його творчість обдарована уявою, це зовсім інша річ. Вона являється найбільш чудовою, найближчою правді несподіванкою оригінальних світів створених мистцем слова. Якщо б творча сила була головною мірою ваги оцінювання, то Гоголь є найбільшим російським письменником. В цьому відношенні, він не потребує боятися порівняння з Шекспіром, і може сміло іти рука в руку з Рабелайсом. Ані Пушкін, ані Толстой не посідали нічого подібного до вулькану уявної творчости Гоголя...”*⁹⁰

В „Мертвих душах” слово-гра Гоголя переплітається сотнями щоденних слів, взятих з різних ділянок провінціального життя. Вони проникають на зовню, як дивні одиниці заблукані в не їхній терен, але в цілості фрази вони являються нерозлучними орнаментами й натуральними членами цілості мистецького представлення цього твору. Часто, що б одержати певний ефект поодиноких образів Гоголь відхиляється від граматичних правил тодішньої російської мови, або як в попередніх творах, хоча вже не так часто, Гоголь вводить українські слова, фрази та українську ортографію, поширюючи цим способом діяпазон представлення.

90.) D. S. Mirsky, *A History of Russian Literature* (New York: Alfred A. Knopf, 1964). p. 148.

„... Стандартный литературный язык не мог дать тех слов, которые могли бы передать специфические особенности изображаемого мира, но такими словами был полон бытовой язык... Вот эти незаменимые и необходимые лексические образования и являются теми меткими, сочными, красочными словами, которым Гоголь воспел настоящий гимн в „Мертвых душах...”⁹¹

Слідуює низка прикладів з „Мертвих душ”, які не погоджуються з правилами стандартної російської мови: „Следить... этукою науку”, (замість „за такой наукой”, вплив української граматики, „за такою наукою”); „я-кабалил себя кропателем”, (замість „в кропатели”); „Шесть огромных томищ”, (замість „томищ”); „Заметно было потемневших двуглавых орлов”, (замість „заметны были потемневшие двуглавые орлы”); й „Молодой человек оборотился назад”. і. т. д. Таких прикладів і їм подібних можна навести тисячі, вони трапляються на кожній сторінці друку „Мертвих душ”.

Проф. И. Мандельштам дослідуючи творчість Гоголя, а головню його словар висловлюється правильно, і згодом подає низку прикладів:

„... Наблюдения надъ фактами приводятъ къ несомненному выводу, что въ природе Гоголя было нечто такое, что влекло его къ созиданию новыхъ выражений... Причем онъ очень мало справляется з логикой русскаго языка.

Изъ ,равнодушный’ онъ образует ,образнодушить’: ... ,обвиностранить’, ,омноголюдитъ’, ,незабытіе’, ,несбытодуміе’, ,безпроисшествіе’, ,обдумье’...

91.) В. Ф. Переверзев, *Творчество Гоголя*, (Москва: К-во „Современныя проблемы, 1914), сторінки, 89-90.

*Приведенные примеры можна увеличить въ значительной мере: дленіе', окупленіе', обмысленно, предельшаніе', ангельство', на переворот', опретчивость', выработанье', несостояние', и. т. д."*⁹²

Сюжет „Мертвих душ” майже незаметний, його майже взагалі немає. Подібно, як в „Страшній помсті” сила цього твору в поезії. Незначні для світу ляльковаті примітиви, рослино-подібні герої, яким вдалося опанувати головну силу рушання, і задержали терен-країну „Мертвих душ” та не дозволяють їй поступати вперед. „Пошлість” вкорінилася в ній так широко й глибоко охопивши всі відтінки можливостей зміни. Терен покритий бурянами „рослинників” являється найкращим для гниття, який стає джерелом поживи для негативів суспільства. В цьому випадку віллан Чічіков, зі своїми химерними замірами, а згодом діями являється головним плодом, представником крайньої „пошлості” на землі, без жадних можливостей повороту. Подорож Чаклуна в „Страшній помсті” закінчується невдачею, його гріхи були непростимі. Подорож Чічікова також закінчується невдачею; Батько-чаклун і Чічіков — віллан „антихристи”, ніщо на світі їх не може спасти.

„... Формально приемы ‚Страшной мести‘ и первого тома ‚Мертвых душ‘ скликаются — ... но прием ‚Мертвых душ‘ построен хитрей; в ‚Страшной мести‘ род ‚все, что ни есть‘, препад личностью, оторвавшейся от рода; колдун — ‚все, что не есть‘ минус ‚все, что не есть‘; он слетает в ‚ничто‘.

92.) И. Мандельштам, *О характере гоголевского стиля*. Гельсингфорс: Новая Типография Гувудстадсбладегь, 1902, сторінки, 95-96.

С бытом „Мертвых душ” обстоит не так: ограничение там не ограничивается ограничением „все”; ... Чичиков не проваливается в „ничто”; ... интригует же он нас не менее колдуна; колдун — страшен; Чичиков — благопристоен; ... колдун режет тела; Чичиков губит души ...”⁹³

В обидвох творах, „Страшній помсті” та „Мертвых душах” Гоголь допускається пророцтва. Про пророцтво в „Страшній помсті” вже згадувалося попередньо. Пророцтво в „Мертвых душах”, це „тройка” Чічікова, яка мчиться в незнане; її головний пасажир, це бездушна особа, рослино-тварино-людина з метою химерних зазіхань. В кінці вона мабуть домчиться до місця де згинув чаклун. Чаклун і Чічіков це первень одного, це нерозлучна одиниця, відірванець роду півдня, а потім у вирі непорозумінь півночі; півночі — півдня, півдня — півночі, він один чаклун, а кінець його мандрівки — підземелля, для нього „спасення немає”. Андрей Бєлий розглядаючи пророцтво Гоголя приходить до такого висновку:

„... Кто мертвец? По тексту — „предки”. Их слишком много: от Карпат, Киева, земли Галичской; не весь ли то народ украинский? В безысходной карпатской пропасти „мертвецы грызут мертвеца”; ... „мертвецы”, будущие „патриоты” Украины, долго потом грызли друг друга: Антоновичи — великодержавников; те — Антоновичей. ... Гоголь, отщепенец от рода, ... не утвердив-

---

93.) Андрей Бєлий, *Мастерство Гоголя*, (Москва-Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1934). сторінки, 80-81.

шийся ни в какой другой, ставший кацапом для украинцев, хохлом для русских,..." ⁹⁴

Андрей Белый не помиляється коли каже, що Гоголь „став кацапом для українців”, він тільки не знає для котрих українців, бо ті, що читали й зрозуміли твори Гоголя вважають його за великого, світової слави українського письменника, якого обставини примусили писати „неправильною” російською мовою. А, за словами проф. Олександра Оглоблина :

„... Прадедовская душа шалила' і в Гоголі, і голос предків сильно промовляв до нього. Але Микола Гоголь своїх предків, свій рід і свою націю не посоромив”. ⁹⁵

„Пошлість” представлена Гоголем в „Мертвих душах” знаходить свій початок, своїх прототипів вже в „Вечорах”, але вони виступають тут і там, як одиниці, і ще не зовсім запроторені в гніздо лялько-рослинного „неповороту”, їх поворот на правильний шлях зовсім можливий. Чічков і його вибраний терен і місто в котрому він почав свої махінації, це гніздо вульгарності, гніздо щоденно-середнього животіння жителів, застряглих в самолюбстві й в самовдоволенню, вони цілковито задоволені собою і своїм застоїним прогресом. Бричка, символ часу життя, спочатку котиться повільно. Її їздець Чічков, задержує її, або продовжає її маршрут залежно від його потреб. Світанок його подорожі це ранній період

94.) Андрей Белый, *Мастерство Гоголя*, сторінки 54, 66.

95.) Олександр Оглоблин, „Проблема предків Миколи Гоголя”, *Український Історик*, 1-4 (17-20) Рік V, Нью Йорк-Мюнхен: 1968, ст. 36.

його життя, він має змогу ним керувати, поступово ця можливість зменшується, а в кінці, в пізній порі життя бричка, „тройка” не слухається, вона несеться самостійно, її їздець не в силі спинити це мчання. Вечірня пора його життя гнучкості не знає, Чічіков зачерствів, в ньому „пошлість” замерзла, а весна життя не вернеться ніколи, що б розтаяти цю химерну негоду.

Щоб спасти від „пошлості” (банальності) людство Гоголь представляє другу, протилежну силу, в котрій банальність не може вкорінитися, вона держиться від неї далеко. Перший том „Мертвих душ” й перероблена повість „Тарас Бульба” виходять 1842 року. Проф. И. Д. Ермаков зазначає:

„... Для победы над пошлостью он при действии отцовского комплекса заглядывает в воображаемую свою родословную, в историю родной Малороссии, и ищет материалов для того, чтобы оправдать свои мечты в истории...”⁹⁶

З цього можна видвинути висновок, теорію тези й антитези, згодом залежно від їх сили зудару та переможення повстане синтеза. Двобій „пошлості” й природності, тобто Чічікова й Тараса дає можливість відродження або цілковитої загибілі, переходу вніщо всього людства, а з ним цілого світу. Проф. Д. Чижевський підсумовує:

„... Таким чином, світ розкладається й розпливається в ніщо; правдиві речі переходять цілковиту метаморфозу: Собакевич є „медвідь середнього розміру”; Плюшкін є „сльоза на ткани люд-

---

96.) И. Д. Ермарков, *Очерки по анализу творчества Н. Гоголя*, (Москва-Петроград: Государственное Издательство), ст. 34.

ства'; дворянин є 'бандит';... Але цей фантастичний світ представлений Гоголем так яскраво, так живо, так гнучко, і такими блискучими кольорами, що йому рівносильного майже не можна знайти в жадній літературі... І саме тому, не стає праця Гоголя більш негативною і руйнуючою, як його критики 19 сторіччя думали? Бо вони уважали його за сатирика реаліста, який вживав своє мистецтво для батоження суспільства, для висвітлення лиходійства 'Николаєвої Росії'... Але насправді не виглядає, що його сатира є спрямована проти цілого світу?... Але для Гоголя це не означає зруйнування, а політшення; не знищення, а трансформація існуючої дійсності..."⁹⁷

Маєток Плюшкіна, це контраст символів „пошлості” людини та чистоти природи. Мчання Плюшкінової „тройки” життя добігає жалюгідного кінця. Мізерний скупар, здохлина останнього шабля „пошлості”, який заморив свою жінку й доньку, а другій, що вийшла заміж не дав ні копійки, не звертаючи на те уваги, що безмежність його накопиченого майна гниє й розсипається вніщо. В його домі зграї мух, нечистота, повітря проникнуте неприсмним паруванням „пошлості” — противником чистої природи. Все, що в засязі Плюшкіна перетворюється в розкладне гниління.

„... Словом, если бы Чичиков встретил его, так принаряженного, где-нибудь у церковных дверей, то, вероятно, дал бы ему медный грош... Но перед ним стоял не нищий, перед ним стоял помещик.

97.) Cizevsky, Dmitry, “Gogol: Artist and Thinker”, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.* Summer, 1952, p. 273.

У этого помещика была тысяча с лишком душ, ... Заглянул бы кто-нибудь к нему на рабочий двор, где наготовлено было на запас всякого дерева и посуды, никогда не употреблявшейся, — ему бы показалось, уж не попал ли он как-нибудь в Москву на щепной двор, — но ему и этого казалось мало. Он ходил еще каждый день по улицам своей деревни, заглядывал под мостки, под перекладыны и все, что не попадалось ему: ... тащил к себе ...”⁹⁸

„Пошлість”, зустрівши другу „пошлість” налякалась! Село належить старим, старому Плюшкіну і старому саду. Старий сад протилежно некорисному животної гниліни химерного Плюшкіна пишасться щедрими орнаментами красоти й чистоти природи; його старість проникнута юністю новиків різноманітних первнів. Він сяє пашисть й розвивається у розкошах можливостей терену свободи натурально, без зупину й без химерних зазіхань банальності людства.

„... Старый, обширный, тянувшийся позади дома сад, выходящий за село и потом пропадавший в поле, заросший и заглохлый, казался один освежает эту обширную деревню и один был вполне живописен в своем картинном опустении. Зелеными облаками и неправильными трепетоллистыми куполами лежали на небесном горизонте соединенные вершины разросшихся на свободе деревьев ... Словом, все было хорошо, как не выдумать ни природе, ни искусству, но как бывает только

98.) Н. В. Гоголь, *Собрание сочинений в шести томах*, (Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1953), Том пятый, ст. 121.

тогда, когда они соединятся вместе, .. сквозь которые проглядывает нескрытый, нагой план, и даст чудную теплоту всему, что создалось в хладе размеренной чистоты и отратности . . . ”⁹⁹

Ні природа, ні людина зокрема, не зможуть удосконалити бажане ввінчане чистотою буття. Вони мусять з'єднати свої творчі сили, відцуравшись самолюбства й шкідливих примх підсилюючи слабості одного силою другого і навпаки, щойно тоді їм вдасться досягнути всім корисної і бажаної мети.

„ . . . Ця подія відбувається в протязі трьох тижнів. Вона немає сюжету, в повному розумінні цього слова . . . ”¹⁰⁰

Символічне число „три”, це один із засобів Гоголя, який він майстерно і вдало використовує, задовільняє, потребу представлення трикутника незломної цілоти філософічної глибини, починаючи „Святою Трійцею” безмежно віддаленою зрозуміння людського ума. Вплив її широко вривався в творчий фолкльор, головно український. Життя людини і всего що існує на землі розподілені на три періоди, юний, середній і зрілий.

Три-тижневий епізод пригод Чічікова, це схід, південь і захід його життя, його початок, дозріння й кінець. Під впливом наклепів і тиску Гоголь старається продовжити животіння Чічікова. Ця спроба дуже негативно впливає на Гоголя, вона заломлює його морально й фізично.

---

99) Там же, сторінки, 116-117.

100.) Vsevolod Setchkaev, *Gogols His Life and Works*, (New York University Press, 1965). p. 185.

*„... Жизнь Гоголя со времени выхода „Мертвых душ” и до последних дней, проведенных в Москве, представляла собой непрерывную цепь физических и душевных страданий. Внутренний разлад, овладевший им в период работы над вторым томом поэмы. Все встречавшиеся с ним в это время, единодушно отмечают его подавленность и мрачную молчаливость...”*¹⁰¹

Гоголь спалив другий том „Мертвих душ”. Майже всі критики сучасники Гоголя, як рівнож і нинішні, кричали й кричать, „яка втрата, Гоголь мабуть зійшов з ума, бо інакше не зробив би такого злочину”. В другому томі „Мертвих душ” Чічков починає каятися за свої гріхи. Нові позитивні, а краще позитивніші характери вискакують з під гоголевого пера. Це річ неможлива, Чаклун в „Страшній помсті” також мчався по Русі, „одинокую” не „тройкою”, шукаючи помилування у чернця, але це річ неможлива, чернець знає, що гріх його смертний.

Грім наклепів на перший том „Мертвих душ” примусив Гоголя піддатися „стадії оборони”, якою являється другий том цієї ж поеми. Будучи великим мистцем і вірний своїх переконань, Гоголь виразно бачить, що це не твір поета, лише штучність апологета. Противоріччя його принципу, він знає, що апологетичний тон, другого тому включить його в ряди банальності-пошлості, яку він висвітлив в своїх творах, як одну з найхімерніших і найбільш негативних прикмет людини.

Перший том „Мертвих душ” це творча цілість, художня одиниця, вона закінчена, а продовжувати її, це

101.) В. Жданов, З. В. Гоголь, очерк жизни и творчества, (Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1959). ст. 135.

немов доливати води до молока, що б одержати більшу мірку; це немов поставити чортові свічку, що б не сердився та не кричав, „що Гоголь сплюгавив Росію”. Але мистецтво від цього блідне, воно стає буденним. Гоголь це знав і спалив „барахло” апологета. Тільки справжній мистець міг допуститися цього вчинку. Велика шкода, що все не згоріло. Кричіть залякані пошляки, „спалив, спалив! Як би не спалив, став би вашим побратимом”.

РОЗДІЛ ІХ

Майстер трагедії, батько новітньої української літератури Іван Котляревський мав великий вплив на творчість Гоголя головно юного. Котляревський народився 9 вересня 1769 року в Полтаві.

„...Полтава — стародавнє українське містечко. Про неї згадується ще в літописах XII століття, її історія міцно вплетена в історію національно-визвольної боротьби українського народу...

Як людині освіченій і обдарованій, Котляревському стелився уторований шлях у російську літературу. Цим шляхом до нього, при ньому і після нього пішли з України Нарезний, Капніст, Гнедич, Гоголь та інші... Котляревський же пішов шляхом неходженим. „Любов до свого рідного народу і його мови, — відзначав І. Я. Франко, — що примусила Котляревського писати по-українськи, а публіку читати його писання і любитися ними, не з неба впала, ані через ніч виросла, але мусіла бути витвором довгої і славної історії України...”¹⁰²

Іван Котляревський та Микола Гоголь виростили і творили в періоді після зруйнування Січі й кріпацького ладу на Україні. Обидва поети походили зі старинного українського козацького роду й обидва глибоко любили свою знівечену батьківщину. Вони широко цікавилися українською тематикою та долею свого народу, про що

102.) Іван Котляревський, *Твори*, (Київ: Видавництв-1965), Том II, ст. 156.

свідчать їхні твори повиті глибиною символічно філософічних трактувань.

Котляревський взяв, як головну тему Вергілія „Енеїду”, традиційний матеріал для трагедії. Герой Еней, після зруйнування Трої (Січі) подорожує з місця в місце, що допомагає поетові вживати етнографічні матеріали збагачуючи його мову синонімами представляючі конкретні значіння, та впровадити в літературу всі галузі мовного практикування включно з вульгаризмами. Слово-гра Котляревського, це один з головних засобів його творчості. Далекосяжність його слово-гри кульмінується двомовністю, тобто суміш української і латинської мов.

*„Енеус ностер магнус панус
І славний Троянорум князь,
Шмигляв по морю, як циганус,
Ад те, о рекс! прислав нунк нас.
Рогамус, доміне Латине,
Нехай наш капут не загине
Пермітте жить в землі своєї,
Хоть за некунїї, хоть гратіс
Ми дякувати будем сатіс
Бенефіценції твоєї”.* ¹⁰³

Гоголь також вживає двомовну суміш, про що вже згадувалося в попередніх розділах, як рівнож його герой „Мертвих душ” Чікіков переїжджає з місця в місце допомагаючи гоголевій мово-грі.

Діапазон мови Котляревського безмежний, він творить нові слова використовуючи вигоду й можливості поетичної вільності. Рядом зі звичайними словами він творить оноματοпечічні слова для одержання певного

103.) Там же, ст. 120.

ефекту. Рівночасно він виготовляє словник для пояснення незрозумілих слів. Гоголь також виготовляє словник для тих, що не розуміють української мови. Подібно до Котляревського Гоголь творить велику різноманітність нових слів, головню з українських коренів та переплітає всю свою творчість цією слово-грою.

„Енеїда” Котляревського має спеціальне значіння для Гоголя. Героїчно-гумористичні описання Котляревським богів і людей, одночасно з загальним оптимістичним поглядом на світ, це джерело гоголевого „сміху крізь сльози”.

Гоголь приніс в російську літературу гумор, сатиру і філософію української народної мудрости, подібно, як сотні його попередників. Українська культура, починаючи від Київської Русі являється головним рушієм російської, оминаючи тільки політично-мілітарно-структурну, яка присвоїлася в Росії з часів монгольської окупації. Петро перший європеїзуючи Росію широко використовує Україну.

„... Коли помер патріярх Адріян 1700 року, Петро Перший не знайшов відповідного наслідника і тому залишив патріярхат неочолений. Він назначив монаха Яворського, як діючого патріярха. Зробивши це Петро прямо наслідував прецедент свого батька, який бажав повищити рівень московського духовенства, звертаючись за допомогою до українських церковнослужителів, пізнавши вищі культурні досягнення і більшу досвідченість православної церкви України... Провідні літературні діячі були українського походження, вихованці Києва, як це було за часів Олексія Михайловича; переважаючий стилістичний спосіб був барокко... Так називаючись ро-

*сійське барокко не було російським, а українським . . . ”*¹⁰⁴

Твори Котляревського, як рівнож інших мистців ранньої доби новітньої української літератури навернули багато зросійщених і спольщених українців, головню інтелігенцію назад до українства. Рівнож твори Гоголя російською мовою діяли подібно, головню на тих, що не знали або зовсім забули українську новітню літературну мову.

*„ . . . Першою українською книгою, прочитаною мною, — говорив М. Костомарів, — були повісті Квітки; але багатьох слів я зовсім не зрозумів, тому, що знав тільки побутову українську мову, чу-ту мною на селі . . . ”*¹⁰⁵

Таких випадків було дуже багато, щойно твори Гоголя російською мовою з українською тематикою відкрили їм очі.

Вправна і жива пародія Котляревського „Енеїда” списує головного героя Енея зі своїми троянцями, як горде і хоробре товариство. В ній гумор переплітається з героїзмом, іронія перетворюється в патос, а часом в ліризм в часі пригодницької мандрівки троянських за-порожців.

Вульгаризми Котляревського мають спеціальну функцію. Він уживає їх описуючи події, місця або героїв, які являються негативними для його товариства. Юнону, яка не любила Енея ні його товариство він на-

---

104.) Harold B. Segel, *The Literature of Eighteenth Century Russia*, (New York: E. P. Dutton & Co., Inc., 1967), pp. 37, 51, 53.

105.) „*Русская мысль*”, 1885, кн. 5, ст. 201.

зиває „сучою дочкою”, вона злочинниця і інтригантка. Увесь її „двір” це гніздо ворогів Енея, Геба це „сука”, а Ірися хитра як „біс”. В „Енеїді” Котляревського є два табори, прородній і штучний, з ворогами першого. Творчість Гоголя також має два типи людей, (два табори). природний з її запорожцями і добрими людьми, і другий штучний джерело „пошлості”.

„... Гоголь про свої ранні твори пізніше (в „Исповеди”) писав, що в них виявилася сама потреба розважати себе невинними безтурботними сценами і що вона закінчилась разом з молодими роками”. У певній мірі така характеристика може стосуватись і „Енеїди” Котляревського: в перших частинах поеми намагання розсмішати відчувається досить часто, в останніх значно рідше. Проте в цілому в „Енеїді”, особливо починаючи з третьої частини, звучать сильні струмені іншого сміху, не того порожнього сміху, яким осміює людина людину, але сміху, що народився від любови до людини’ (Гоголь, Мертвые души’)... ¹⁰⁶

Ця любов до людини виплекала в обидвох поетів цей зворушливий „сміх крізь сльози”, цей спосіб так широко вжитий Гоголем у всіх його творах.

„... — Стойте, стойте! Дайте мне розглядеть вас хорошенько, — продолжал он, поворачивая их: — какие же длинные на вас свитки! Экие свитки! Таких свиток еще и на свете не было. А побегу который-нибудь из вас! я посмотрю не

106.) П. К. Волинський, Іван Котляревський, (Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1955). ст. 128.

*щепнеться ли он на землю, запутавшись в по-
лы . . . ”*¹⁰⁷

Уважне дослідження творів Гоголя приводять до висновку, що мимо цього, що вони можуть бути поділені на три групи, українську, петербурзьку і „Мертві душі”, як самостійну одиницю. В загальному вони творять нероздільну одиницю ідейно-філософічного шляху Гоголя. Ця одиниця творить трикутник з кутами природнім, пошлості-банальності і висновку. Останній постане й устійниться в тому напрямку, залежно котра з двох перших одиниць вийде більш впливовою.

107.) Н. В. Гоголь, *ПСС*, том, II, ст. 41.

ВИСНОВОК

Миколі Гоголю

*За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці — може й Бог не бачить.*

*Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!*

Тарас Г. Шевченко

Тарас Григорович Шевченко добре зрозумів свого великого друга Миколу Гоголя: „Ти смієшся, а я плачу, великий мій друже!” Плач і сміх в суміші творять головний засіб ідеологічного думання Миколи Гоголя — „Сміху крізь сльози”.

Іван Котляревський й Тарас Шевченко пішли шляхом „нехожденним”. Їхнє мистецьке знаряддя, це рідна українська народна мова, з якої вони виплекали одну з наймилозвучніших літературних мов світу. Літературним знаряддям Миколи Гоголя являється макаронічна мова російсько-української суміші. Але всі три пости зробили велику прислугу Україні, вони до безкраю любили „Убогу Неньку Україну”!

Уважне дослідження творчості Миколи Гоголя приводить до висновку, що твори можна поділити на три головні групи: Українську, Петербурзьку та самостійну одиницю „Мертві Душі”. В першій групі поет представляє чудову Україну, її народ минулого й сучасний, як рівнож його доля в майбутньому, що завважається в його символічно-пророчих міркуваннях, „майбутності минулого”. На Україні навіть природа й погода прикрашують прекрасну країну, чудова — „Край, країна Краї-

на!" Її народ, талановитий, з любов'ю до життя і волі героїчно бореться за ці ідеали, або приборканий багаточисленнішим ворогом мріє за майбутнім минулого, він не піддається, час волі повернеться, хоча втрати будуть колосальні, від Києва аж по Карпати!

Друга частина, це не Україна, або вона під впливом чужого. Тут все розпадається, гниліє, немає „ми” тільки „я”. „Північний мороз”, природи й породи, як рівнож людських почувань проникають душу й тіло і заморожують їх до стадії „невідмороження”, вони гинуть, навіть ті, що мають „пальта”, для них повороту-спасення немає, їх доля та сама що чаклуна, в проваллях на півдні в Карпатах.

Трета частина „Мертві Душі” це сукупність „північного морозу”, що блукаючи мандруючою „тройкою” перехрестила великий терен. Чічіков скуповує мертві душі кріпаків, щоб переселити їх в Херсонську губернію в південній Україні, бо живі душі, новопоселенці, втікачі принесли дух волі з собою й кріпацькому ладу не піддавались.

„... Справа ясна: там де густість, людности була більша, вона зростала переважно природнім шляхом, і тільки деякою мірою приймала до себе нових колоністів. Навпаки, до мало залюднених поміщицьких дач самі дідичі всіма способами закликали людність з різних країн, не обмежуючись „дозволенними місцями”, як писали в наказах про залюднення Степової України, а охоче приймали до себе і втікачів-кріпаків з Росії, купували кріпаків, переводили „власних” людей, то-що. Оці землі і стали за ту „землю обетованну”, куди протягом усієї доби кріпацтва тікали люди, і таким чином землі ці, і з зруйнуванням Січи не змінило свого характеру...”¹⁰

Терен Чічікових душо-закупів, це гніздо гниління людорослинників, навіть природа й погода їм не сприяє. Їхня майбутність, та доля країни в якій вони животіють залежить від Чічікового мчання, тобто від напряму й цілі його „тройки”.

Підсумовуючи ідейно-мистецький шлях Миколи Гоголя можна видвигнути висновок, поділяючи три частини його творчості на: тезу, антитезу й синтезу. Українська частина — теза; Петербурзька антитеза; „Мертві душі” — синтеза. Синтеза залежить від часу і якості повороту „минулого в майбутнє”.

108.) Н. Полонська-Василенко, *Запоріжжя XVII століття та його спадщина*, (Мюнхен: „Дніпрова Хвиля”, 1965. Том II, ст. 156.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Безушко, д-р Володимир. *Микола Гоголь*. Вінніпег: Літературна студія, „Культура і Освіта”. 1956.
- Бельй, Андрей. *Мастерство Гоголя*. Москва-Ленинград: Государственное издательство художественной литературы. 1934.
- Бельй, Андрей. *Петербург*. Джермани: Брадда Букс Лтд. 1967.
- Богоявленская, Марианна. *Религиозный лик Гоголя в новом освещении*. 1960.
- Будде, Е. *Личность Гоголя в его литературных произведениях и письмах*. Москва: „Русская Мысль”, том, X. 1910.
- Волинський, Г. К. *Іван Котляревський*. Київ: Державне видавництво художньої літератури. 1955.
- Н. В. Гоголь. *Письма*. СПб. изд. А. Ф. Маркса, ред. В. И. Шенрока. 1901.
- Н. В. Гоголь. *Сочинения*. С-Петербург: Издание А. Ф. Маркса, редакция, Н. С. Тихонрова и В. И. Шенрока. 1901.
- Н. В. Гоголь. *Полное собрание сочинений*. Москва: Издательство Академии Наук СССР. 1937-1952.
- Н. В. Гоголь. *Собрание сочинений в шести томах*. Москва: Государственное издательство художественной литературы. 1953.
- Ермаков, проф. Ив. Дм. *Очерки по анализу творчества Н. В. Гоголя*. Москва-Петроград: Государственное издательство.
- Жданов, В. Н. *В. Гоголь: очерк жизни и творчества*. Москва: Издательство художественной литературы. 1959.

- Зеньковский, В. В. *История русской философии, том I, II*. Париж: Имка-Пресс. 1948-50.
- Колесса, д-р Ф. *Українські народні думи*. Львів: Накладом товариства „Просвіти”. 1920.
- Кониский, Георгій. *Исторія Русовъ или Малой Россіи*. Москва: В университетской типографіи. 1846.
- Котляревський, І. П. *Твори*. Київ: Державне видавництво художньої літератури. 1957.
- Мандельштам, И. *О характере гоголевского стиля*. С-Петербург-Гельсингфарс. 1902.
- Макивчук, Ф. У. *Сатира і гумор*. Київ: Радянський письменник. 1955.
- Машинский, С. „*Мертвые души*” Н. В. Гоголя. Москва: Издательство „Художественной литературы”. 1966.
- Оглсблин, Олександр. „*Проблема предків Миколи Гоголя*”. Український Історик. 1-4 (17-20) Рік V. Нью Йорк-Мюнхен: 1968.
- Павлій, П. Д. Родіна, М. С. Стельмах, М. П. *Українські народні думи та історичні пісні*. Київ: Видавництво Академії Наук Української РСР. 1955.
- Переверзев, В. П. *Творчество Гоголя*. Москва: К-во „Современныя проблемы”. 1914.
- Полонська-Василенко, Н. *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. Том, I, II. Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук в Німеччині. Видання „Дніпрова Хвиля”. 1965.
- Сокрутенко, Е. Е. *Русская литература 19-го. века*. Київ: Издательство „Радянська Школа”. 1959.
- Степанов, Н. *Гоголь*. Москва: Издательство ЦК ВЛКСМ „Молодая Гвардия”. 1961.
- Чапленко, Василь. *Українізми в мові Гоголя, М. Авгзбург*: Накладом Т-ва Прихильників УВАН. 1948.
- Чижевський, Дмитро. „Гоголь Микола”. *Енциклопедія Українознавства. Том II. Словникова частина. Вип. 5*.
- Чижевський, Дмитро. *Історія української літератури*.

- Нью Йорк: Українська Вільна Академія Наук в ЗСА. 1956.
- Чепур, Н. Д. *Дослідження з української та російської мов*. Київ: „Наукова Думка”. 1964.
- Шкуренко, Д. С. *Українська драматургія*. Київ Державне видавництво художньої літератури. 1958.
- Шерех, Юрій. Нариси сучасної української літературної мови. Мюнхен: Наукове Товариство ім. Шевченка Бібліотека Українознавства Ч. 3. Видавництво „Молоде життя”. 1951.
- Cizevsky, Dmitry, “Gogol: Artist and Thinker”, *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.*, Summer, 1952.
- DeBray, R. G. A. *Guide to the Slavonic Languages*, New York: E. P. Dutton & Company, Inc. 1963.
- Kolb-Seletski, Natalia M., “Gastronomy, Gogol, and His Fiction”, *Slavic Review*, AAASS, March, 1970.
- Mirsky, D. S. *A History of Russian Literature*. Francis J. Whitfield (ed.). New York: Alfred A. Knopf. 1960.
- Setchikarev, Vsevolod. *Gogol: His Life and Works*. New York: New York University Press. 1965.
- Spector, I. *The Golden Age of Russian Literature*. Seattle: University of Washington Press. 1942.
- Segel, Harold B. *The Literature of Eighteenth-Century Russia*. Volumes I and II. New York: E. P. Dutton & Co., Inc. 1967.
- Stillman, Leon. Afterword in *Diary of a Madman and Other Stories by Nicolai Gogol*. New York: The New American Library. 1960.
- Tschizewskij, Dmitrij. *Russische Literatur Geschichte des 19 Jahrhunderts*. (Vol. I, Die Romantik). München: Eidos Verlag. 1964.
- Ukraine: A Concise Encyclopedia*. Vol. I. Toronto: University of Toronto Press. 1963.
- Zeldin, Jesse. (Trans.). *Nikolai Gogol: Selected Passages From*

Correspondence With Friends. Nashville: Vanderbilt University Press. 1969.

Zenkovsky, Serge A. *Medieval Russia's Epics, Chronicles, and Tales.* New York: E. P. Dutton & Co., Inc. 1963.

Rosenthal, M. L. *Selected Poems and Two Plays of William Butler Yeats.* New York: Collier Books. The Macmillan Co. 1962.

CONTENTS

PART ONE

<i>FORWARD</i>	9
<i>FROM AUTHOR:</i>	
<i>in English</i>	13
<i>in French</i>	15
<i>in German</i>	17
<i>in Spanish</i>	19
<i>PREFACE</i>	21
<i>INTRODUCTION</i>	23
<i>CHAPTER I</i> <i>Gogol's Works</i>	27
<i>CHAPTER II</i> <i>The Development of Ukrainian Themes</i>	36
<i>CHAPTER III</i> <i>The Ukrainian Elements in "Taras Bulba"</i>	41
<i>CHAPTER IV</i> <i>The Development of Gogol's Style</i>	49
<i>CHAPTER V</i> <i>Istorïia Rusiw as Source Material</i>	60
<i>CHAPTER VI</i> <i>Ivan Kotliarevsky and Gogol</i>	66
<i>CONCLUSION</i>	69
<i>BIBLIOGRAPHY</i>	70
	229

PART TWO

<i>IDEOLOGY OF GOGOL'S ART</i>	73
<i>INTRODUCTION</i>	77
<i>CHAPTER I</i> <i>Gogol's Literary Development</i>	89
<i>CHAPTER II</i> <i>Ukrainian and Russian Writers</i>	107
<i>CHAPTER III</i> <i>The Ukrainian Themes</i>	124
<i>CHAPTER IV</i> <i>The Folklore</i>	137
<i>CHAPTER V</i> <i>The Materials From Istorïa Rusiu</i>	161
<i>CHAPTER VI</i> <i>Ideology and Philosophy of "The Overcoat"</i>	173
<i>CHAPTER VII</i> <i>"The Inspector General"</i>	184
<i>CHAPTER VIII</i> <i>The Philosophy and Ideology of "Dead Souls"</i>	199
<i>CHAPTER IX</i> <i>The Influence of Ivan Kotliarevsky on Gogol's Works</i>	216
<i>CONCLUSION</i>	222
<i>BIBLIOGRAPHY</i>	225

ЗМІСТ

ЧАСТИНА ПЕРША

ПЕРЕДМОВА	9
ВІД АВТОРА:	
англійською мовою	13
французькою мовою	15
німецькою мовою	17
іспанською мовою	19
ВСТУП	21
ВВЕДЕННЯ	23
РОЗДІЛ I	
Творчість Гоголя	27
РОЗДІЛ II	
Розвиток українського сюжету	36
РОЗДІЛ III	
Українські елементи в „Тарасі Бульбі”	41
РОЗДІЛ IV	
Розвиток стилю Гоголя	49
РОЗДІЛ V	
Історія Русів — як джерело	60
РОЗДІЛ VI	
Іван Котляревський і Гоголь	66
ВИСНОВОК	69
ЛІТЕРАТУРА	70
	231

ЧАСТИНА ДРУГА

ІДЕИНО-МИСТЕЦЬКИЙ ШЛЯХ ГОГОЛЯ	73
ВСТУП	77
РОЗДІЛ I	
<i>Історично-літературний шлях Гоголя</i>	89
РОЗДІЛ II	
<i>Українські й російські письменники</i>	107
РОЗДІЛ III	
<i>Український сюжет</i>	124
РОЗДІЛ IV	
<i>Втілювання народного надбання</i>	137
РОЗДІЛ V	
<i>Матеріали з Історії Русів</i>	161
РОЗДІЛ VI	
<i>Ідеологія та філософія повісті „Шинель”</i>	173
РОЗДІЛ VII	
<i>„Ревізор”</i>	184
РОЗДІЛ VIII	
<i>Філософія та ідеологія Мертвих душ</i>	199
РОЗДІЛ IX	
<i>Вплив Івана Котляревського на творчість Гоголя</i>	216
ВИСНОВОК	222
ЛІТЕРАТУРА	225

